

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

İRAN'IN ORTA DOĞU POLİTİKASINDA Şİİ MEZHEBİNİN ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nevzat AYDIN

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mohammad ARAFAT

TEMMUZ 2010

TRABZON

ONAY

Nevzat AYDIN tarafından hazırlanan İnan'ın Orta Doğu Politikasında Şii Mezhebinin Etkisi adlı bu çalışma 02.07.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hayati AKTAŐ (Başkan)

Prof. Dr. Mohammad ARAFAT (Danışman)

Doç. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN

Yukarıdaki imzaların, adı geçen ğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım / ... /

Enstitü Müdürü
Yusuf ŞAHİN

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Nevzat AYDIN

.../.../2010

ÖNSÖZ

Günümüz Uluslararası İlişkilerinde en önemli bölgelerden birisini Orta Doğu Bölgesi oluşturmaktadır. Orta Doğu Bölgesi gerek sahip olduğu yeraltı zenginlikleri gerekse üç büyük din için kutsal sayılan yerlerin bu bölgede yer almasından dolayı büyük güçlerin her zaman ilgisini çeken bir bölgedir. İran İslam Cumhuriyeti de bu bölge içinde yer alan ve bölgede konjonktüre etki edebilen devletlerden birisidir. Bölgeyle ilgilenen dış güçlerin bölgede etki sahibi olabilmesi için İran'ın bölge politikalarını anlaması gerekmektedir. İran'ın Orta Doğu Bölgesine yönelik üretmiş olduğu politikaların uygulanmasında kullandığı en önemli araç Şiilik unsurudur. Şii bir devlet olan İran bölgeyle ilgili politikalarında bu özelliğini kullanıp Şii söylemler çerçevesinde bölgede etkin olmaya çalışmaktadır. Bu söylemlerini eyleme dönüştürürken de Orta Doğu Bölgesindeki Şii toplulukları kullanmaktadır. İran'ın Orta Doğu Politikasının tek belirleyicisi olmasa da bu çalışmada İran'ın Orta Doğu Politikası çerçevesinde Şiilik unsurunu kullanması anlatılacaktır. Bu çerçevede somut bir örnek olması bakımından da İran'ın Hizbullah örgütü ile olan ilişkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

Tezin hazırlanması sırasında, Orta Doğu bölgesinin en önemli güç merkezlerinden birisi olan İran hakkında yararlanabileceğim kaynaklar konusunda bana bilgi veren ve ihtiyaç duyduğum her zaman benden yardımını ve manevi desteğini esirgemeyip rehberlik eden değerli Tez Danışman Hocam, Prof. Dr. Mohammed Arafat'a ve yine çalışmamı tamamlarken verdikleri manevi destekle her zaman yanımda olan arkadaşlarıma sonsuz teşekkür ederim

Bu çalışmayı yaparken İran dış politikasını ana hatlarıyla anlatmaya çalışıp tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimi ve bu değişim içerisinde Şiilik unsurunun yerini anlatmaya çalıştım. Bu düzeyde yaptığım ilk çalışma olduğu için eksiklerimden ve kusurlarımdan dolayı hoşgörünüze sığınıyorum.

Temmuz, 2010

Nevzat AYDIN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	X
GİRİŞ	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE DİN	4-8
1.1. Uluslararası İlişkilerde Din Faktörü	3
1.2. Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Din	5

İKİNCİ BÖLÜM

2. ŞİİLİK VE ŞİİLİĞİN İRAN'IN ULUSLARARASI İLİŞKİLERİNE

YANSIMALAR	9-31
2.1. Şiilik Nedir	10
2.1.1. Şii Fırkalar	12
2.1.1.1. İmamiye (Cafferriye, İsna-aşeriyye)	12
2.1.1.2. Zeydiyye	13
2.1.1.3. İsmailiyye	14
2.1.1.4. Nusayrilik	14
2.1.1.5. Dürzilik	15
2.1.1.6. Bahailik	15
2.2. Şiiliğin Siyasallaşması ve İran Tarihi	16

2.2.1. 1891-1892 Tütün İsyanı	21
2.2.2. 1905-1911 Anayasa Devrimi	22
2.2.3. Pehlevi Hanedanlığı Dönemi	24
2.2.3.1. Muhammed Musaddık ve İran Petrollerini Millileştirme Girişimi...27	
2.2.3.2. Ak Devrim	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İRAN DIŞ POLİTİKASININ NİTELİKLERİ	32-54
3.1. İran Dış Politikasını Etkileyen Temel Faktörler	33
3.1.1. Coğrafi Konum.....	35
3.1.2. Güvenlik Endişesi	36
3.1.3. Din Faktörü	37
3.1.4. Etnik Faktörler.....	38
3.1.5. Jeopolitik Konum	39
3.2. İran Dış Politikasında Realizm	41
3.2.1. Pehlevi Hanedanlığı Dönemi Dış Politika Parametreleri.....	42
3.2.2. Ayetullah Humeyni Dönemi Dış Politika Parametreleri.....	43
3.2.3. Rafsancani ve Hatemi Dönemi Dış Politika Parametreleri	45
3.2.4. Mahmud Ahmedinejad Dönemi Dış Politika Parametreleri	46
3.3. İran Dış Politikasına Etkide Bulunan Kurumlar	48
3.3.1. Velayet-i Fakih	49
3.3.2. Cumhurbaşkanlığı	51
3.3.3. İslami Danışma Meclisi.....	51
3.3.4. Anayasa Koruyucular Konseyi.....	52
3.3.5. Maslahat Konseyi	52
3.3.6. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi	53

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İRAN DIŞ POLİTİKASINDA ŞİİLİLİK	55-95
4.1. İran İslam Devrimi ve Devrimin İran'ın Uluslararası İlişkilerine Yansımaları.....	57
4.1.1. Rafsancani Dönemi	67

4.1.2. Hatemi Dönemi	67
4.1.3. Ahmedinejad Dönemi	68
4.2. İran'ın Kafkasya ve Orta Asya Politikası	70
4.3. İran'ın Orta Doğu Politikası ve Şiilik	78
4.3.1. İran'ın Devrim İhracı Politikası ve Hizbullah Örgütü ile İlişkileri	80
4.3.1.1. İran Hizbullah İlişkileri.....	88
SONUÇ	96
YARARLANILAN KAYNAKLAR	99
ÖZGEÇMİŞ	106

ÖZET

Dünyamız Uluslar arası Sistemi'nin en önemli bölgelerinden birisi Orta Doğu'dur. Tarih boyunca Orta Doğu Bölgesi Uluslar arası Sisteme egemen olmak isteyen güçlerin ele geçirmek/nüfuz sahibi olmak istedikleri bir bölgedir. İran İslam Cumhuriyeti de bu bölgenin en önemli güçlerinden birisidir. İran'ın bölgeye yönelik dış politikaları sadece bölge üzerinde etkili olmayıp Uluslar arası Sisteme de etki edebilmektedir.

İran bölge devletlerinde yer alan Şii unsurlara verdiği destek vasıtasıyla bölgede kendisine bir hayat sahası oluşturmakta ve bu şekilde ayakta kalmaya çalışmaktadır. İran'ın bölge ülkelerinde yer alan Şii topluluklar ile olan ilişkileri ve bunlara vermiş olduğu destek söz konusu ülkelerin yönetimlerine İran'ın etkide bulunmasını sağlamaktadır. İran'ın söz konusu Şii topluluklara vermiş olduğu destek ve bu topluluklar vasıtasıyla gerçekleştirmiş olduğu eylemler sadece Orta Doğu bölgesinde değil Uluslar arası alanda da ses getirebilmektedir. İran Şii kartını Orta Doğu'da etkin bir biçimde kullanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, Dış Politika, Orta Doğu, Şiilik, Hizbullah

ABSTRACT

Middle East is one of the most important regions in our world's international system. For the powers which wanted to dominate over international system, Middle east has always been a region that been a crucial region to be possessed. Iran Islamic Republic is one of the most important powers of this region. Iran's foreign policies concerning the region are not only influential for the region but also they can affect the international system.

Iran is establishing a living space for itself by supporting Shiah constituents in the region and is trying to survive this way. The support of Iran to the Shiah communities in the neighbouring states, and Iran's relations with them gives Iran the possibility to interfere those countries' ruling system. The support of Iran to the Shiah communities and Iran's actions through those communities makes a big impact not only in Middle Eastern Region but also in the international arena. Iran is using the Shiah point effectively in the Middle East.

Key Words: Iran, Foreign Policy, Middle East, Shiism, Hezbollah.

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Central Treaty Organization (Merkezi Anlaşma Teşkilatı)
Çev	: Çeviren
CIA	: Central Intelligence Agency (Merkezi Haber Alma Teşkilatı)
Md	: Madde
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Teşkilatı
IAEA	: International Atomic Energy Agency (Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu)
PKK	: Partiya Karkeren Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi)
SAVAK	: Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar (İran İstihbarat Teşkilatı)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Günümüz uluslararası ilişkiler sisteminin en önemli bölgelerinden birisi Orta Doğu'dur. Bu bölge gerek içinde barındırmış olduğu zengin kültürler gerekse sahip olduğu önemli yeraltı zenginlikleriyle birlikte tarihin her sahnesinde güçlü devletlerin dikkatlerini üzerine çekmeyi başarmıştır. İran İslam Cumhuriyeti de bu coğrafya içinde yer alan ve rejiminin niteliği dolayısıyla bölgede önemli etkilerde bulunma kapasitesine sahip olan bir devlettir.

Bu çalışma Orta Doğu bölgesinin en büyük güçlerinden olan İran'ın Orta Doğu'ya yönelik dış politikasında bölgede devletlerinde yer alan Şii unsurlarla olan ilişkilerini açıklamak için hazırlanmıştır. Din unsuru hiçbir zaman bir devletin dış politikasında tek belirleyici unsur değildir. Bununla birlikte din konjonktüre uygun olarak kullanıldığında önemli bir silah olabilmektedir. Nitekim İran dış politikası bu durumun en güzel örneklerinden birisini teşkil etmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde din unsurunun uluslararası ilişkilerde ne gibi etkilerde bulunduğu uluslararası ilişkiler teorilerinden Realist Teori çerçevesinde açıklanacaktır. Din uluslararası konjonktürün şartlarına uygun olarak dış politika da bir etki aracı olarak kullanılabilir. Nitekim 1979 yılındaki İslam devrimi sonrası İran'ın dış politikasının öncelikli hedefi gerçekleştirilen devrimi bölge ülkelerine ihraç etmek yönündeydi. Söz konusu devrim Şii karakterli bir devrimdi. Devrim bölgede devletlerinde yaşayan Şiiileri de etkilemiş ve bu devletlerde de yönetimlere karşı sesler yükselmeye başlamıştı. Çalışmanın ikinci bölümünde İran siyasal hayatında önemli etkilerde bulunan ve İran'ın bir dış politika aracı olarak kullanmayı başardığı "Şiilik" açıklanmaya çalışılacaktır. Burada Şiiliğin ne olduğu, siyasallaşma süreci ve Şii din adamlarının İran siyasal tarihinde yer aldığı önemli olaylar açıklanacaktır. Bu konular İran tarihinin kronolojik olarak anlatımıyla sunulacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise İran Dış Politikasının temel parametreleri açıklanmaya çalışılacaktır. Söz konusu parametreler içinde Şiiliğin hangi dönemlerde ön sıralarda yer aldığı hangi dönemlerde ise arka planda kaldığı anlatılacaktır. İran söz konusu Orta Doğu olduğunda Şii söylemler temelinde bir dış politika izlerken diğer bölgelerde ise kendi çıkarlarının gerektirdiği doğrultuda Şii söylemlerini unutulmaktadır. Bu bölümde İran dış politikasını belirleyen devlet kurumları ile dış politikanın belirlenmesinde göz önüne alınan faktörlere de değinilecektir. Pehlevi hanedanlığı döneminde yabancı güçlerin çıkarları doğrultusunda şekillenen İran Dış Politikası, 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi ile birlikte bağımsız bir hal almıştır. Bugün İran dış politikasını belirleyen kurumlara İran'daki Ulema hâkimdir. Özellikle İran siyasi düzeninde önemli bir yere sahip olan Velayet-i Fakih kurumunun onay vermediği hiçbir dış politika uygulamaya konulamamaktadır.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde İran dış politikasında Şiiliğin önemi ve hangi bölgeler için bir dış politika aracı olarak kullanıldığı açıklanacaktır. İran Şiiliği sadece Orta Doğu Bölgesine yönelik dış politikalarında kullanılmaktadır. İran, Orta Asya ve Kafkasya Bölgelerinde farklı dinlere mensup grupları kendi stratejik çıkarları doğrultusunda Müslüman gruplara karşı desteklemektedir. Orta Doğu Politikasında Şiilik ve İslam unsurlarını ön planda tutan İran diğer bölgelerde kendi çıkarları gereği dini söylemleriyle tezat oluşturacak politikalar izleyebilmektedir. İran'ın dış politikaları ile Dini söylemleri çatıştığında son sözü her zaman için İran'ın çıkarları belirlemektedir. Orta Doğu bölgesinde Şii/Sünni örgütlere çeşitli konularda destek veren İran Kafkasya Bölgesi, Orta Asya Bölgesi gibi alanlarda farklı dinlere mensup grupları desteklemektedir.

İran Orta Doğu'da Şii söylemler vasıtasıyla bölgede yaşayan Şiiiler üzerinde nüfuz oluşturmaya çalışmaktadır. Şii gruplar üzerindeki nüfuzuyla birlikte bölge devletlerinin siyasi sistemini değiştirip kendininkine benzer bir sistem kurmayı amaçlamaktadır. Bunun imkânsız olduğu yerlerde ise yönetimler üzerinde etki kurarak kendi çıkarlarına yönelik hareket etmelerini gerçekleştirmek istemektedir. İran bu politikasını uygularken ya kendisi Şii örgütler oluşturmakta ya da var olan örgütleri desteklemektedir. İran sadece Şii örgütleri değil bölge devletlerinde yönetime muhalif olan örgütleri de desteklemektedir. Bu örgütlerden en önemlisi ve söylemleri İran dış politikasıyla neredeyse birebir uyanı Hizbullah Örgütüdür. İran Hizbullah ve ona bağlı bulunan örgütler vasıtasıyla istediği

ülkede istediği eylemleri gerçekleştirebilmektedir. Hizbullah'ın İran parlamentosunda siyasal olarak temsil edilen bir örgüt olması da bu örgütün önemini artırmaktadır. Bu nedenle son bölümde İran'ın, Hizbullah Örgütü ile olan bağlantılarına da değinilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE DİN

1.1. Uluslararası İlişkilerde Din Faktörü

Din toplumların kimliğinin belirlenmesinde, medeniyetlerin oluşmasında rol oynayan önemli bir unsurdur. Din, ulusal toplumların önemli bir sosyal dokusu ve birleştiricisi olduğu kadar, uluslararası toplumun sosyal yapısını teşkil etme ve uluslararası toplum açısından da birleştiricilik yapmaktadır. Uluslararası ilişkilere belirli bir döneme kadar başlıca belirleyiciler arasında yer alan din, özellikle ulus devletlerin kurulmaya başlamasıyla etkisini kaybeder gibi olmuştur (Çağırın, 2007:371). Ulus devletlerin ortaya çıkışı için genellikle 1648 Westphalia Barış Antlaşmaları başlangıç olarak alınır. Bu tarihten önceki dönemin imparatorluk, krallık, sultanlık, derebeylik şekillerindeki siyasi yapılanmalarının hemen tamamında devletin ve toplumun yapısını, diğer devletlerle olan ilişkilerini belirleyen en önemli unsurlardan birisi dindir (Çağırın, 2007: 372).

Devletin uluslararası ilişkilerde temel unsur olarak dikkate alındığı klasik dönemlere bakıldığında din devlet açısından önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, devletler arası çatışmalar, bir yerde dinsel çatışmalar şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. Ancak, aynı dini inanca sahip devletlerin çatışmasında din, devletin ya da devleti yönetenlerin çıkarlarından daha üst bir düzeyde tutulmadığından, bu tür savaşlar önlenememiştir. Orta Doğu bölgesinde aynı dine mensup farklı örgütler arasında yaşanan çatışmalar buna örnek olarak gösterilebilir.

Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte oluşturulan laik yapılarla birlikte dinin uluslararası ilişkilerdeki rolü arka plana atılmaya başlanmıştır. Din uluslararası ilişkileri belirleyen bir unsur olmaktan çok uluslararası ilişkilerde bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Dinin son dönemlerde uluslararası ilişkiler alanında yeniden etkin olmaya başlaması Orta Doğu'da yaşanan olaylar sonucu olmuştur. Sahip olduğu önemli yer altı kaynakları ve kültürel zenginlikleriyle Orta Doğu bölgesi her zaman büyük güçlerin dikkatini çeken bir bölge olmuştur. Özellikle 1990'dan sonra bölgede artan Amerikan müdahaleleri ve İsrail'in gerçekleştirmiş olduğu eylemler bölge devletlerinin dini referansları daha sık kullanmasına neden olmuştur. Filistin'de Hamas'ın güçlenmesi ve seçimleri kazanması, Müslüman Kardeşler ve Hizbullah gibi dini referans alan örgütlerin etkileri devlet politikalarına da yansımış ve din bölge devletlerinin iç ve dış politikalarında önemli bir konuma yükselmiştir (Çağırın, 2007:379).

Günümüzde uluslararası ilişkilerde en yaygın olarak kabul gören ve izlenen dış politikaları karşı tarafa ileten başlıca aktör, ulus devlettir. Ulus devletlerin dış politikalarına yön veren önemli kaynaklardan birisi de dindir. Tarihsel süreç içerisinde gerek ilahi kaynaklı gerek diğer dünyevi mezhepler, çeşitli biçimlerde tek tek bireylerin hayatlarını, toplumsal yaşantıyı ve devlet sistemini derinden etkilemiştir (Arı ve Arslan, 2005: 12).

Uluslararası ilişkiler teorilerinin merkezi sorusu genel olarak uluslararası toplumun ve bu toplumu oluşturan devletler sisteminin doğasının ne olduğu meselesidir. Buna, göre devlet-din denklemine, devlet aygıtının izlediği dış politikalarda, dinin oynadığı rolde meydana gelen değişimlere bakıldığında; ortaçağ tipi devlet, teokratik devlet, laik devlet olmak üzere üç ana eğilim olduğu söylenebilir (Arı ve Arslan, 2005: 15). Devlet aygıtının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği bu evrim, dinlerin iç ve dış politikada oynadığı rolün derecesine ve etki alanına işaret etmektedir. Ancak bir devletin yapılanması nasıl olursa olsun din olgusunun toplumsal hayatta ve o devletin iç ve dış politikasının şekillenmesinde başat bir rolü bulunmaktadır.

1.2. Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Din

Uluslararası ilişkiler teorilerinin temel çıkış noktasını "Realist" dış politika anlayışı ve bu çerçevede geliştirilen "Realist Teori" oluşturmaktadır. Realist Teori'nin fikri kökenleri her ne kadar Thucydides'e, Thomas Hobbes'a, Niccolo Macchiavelli'ye kadar dayandırılrsa da, bu teorik anlayış, soğuk savaş döneminde ülkelerin, özellikle de iki kutbun güç mücadelelerini izah etmek için kullanılmıştır (Arı ve Arslan, 2005: 21). Realizm,

devleti uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul ederek, uluslararası ilişkiler ve uluslararası politikayı devletler arasındaki mücadele süreci olarak görmektedir. Devletin yekpare ve bütüncül bir aktör olduğunu varsayan realistler devlet içi dinamikleri göz ardı etmektedirler. Konular arasında hiyerarşi gözeterek askeri ve güvenlik konularına öncelik veren realist teoriler için güç uluslararası ilişkileri anlamada en temel kavramdır (Arı, 2002: 164).

Realist anlayış, odak noktasına, devletin çıkarlarını koymaktadır. Bu nedenle uluslararası örgütler ve yaklaşımlar, bu anlayışın teorik çalışmalarında eleştirilerek yetersiz bulunmuş ve uluslararası düzen anarşik bir düzen olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla, realist dış politika anlayışında önemli olan bir devletin çıkarlarını diğer devletlere karşı korumasıdır. Bu noktada, uluslararası ilişkilerin temel konusunu da bir devletin diğer devletlere karşı kendi güvenliğini savunması, bir başka ifadeyle güvenlik konusu teşkil etmektedir (Arı, 2002: 165). Realistlere göre, devlet adamı devletin çıkarını gözetmek zorunda olduğundan bireysel ilişkilerinde uyduğu ahlaki standartlara çoğu zaman uymayabilir; zira devlet adamı öncelikle ulusal çıkarı gözetmek ve devleti dış tehditlerden ne pahasına olursa olsun korumak zorundadır. Bu nedenle söz konusu devletin çıkarları olduğunda dış politikada karar vericiler aynı dine mensup olsalar dahi diğer devletlerle çatışma içinde girmekten kaçınmayabilir.

Devletler kendi güvenlikleri için aynı dine mensup olsalar bile birbiriyle çatışma içine girebilmektedir. İran-İrak savaşında iki devlet de aynı dine mensup olmalarına karşın birbirleriyle savaşmışlardır. Dinin, aynı dinsel inanca sahip devletlerin çatışmasında devletin çıkarlarının altında tutulması, dinin, o devlet ya da devletler için önemsiz ya da arka planda olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Zira, dinsel merciiler çoğu zaman devleti yönetenlerin istişare içinde buldukları, görüşlerine değer verdikleri makamlar olmuşlar, politikadan, iktisadi ve sosyal meselelere kadar devlet hayatının bir çok alanında bu merciler devlet yönetiminde etkinliklerini göstermişlerdir (Arı ve Arslan, 2005: 28). Özellikle Orta Doğu bölgesinde yer alan devletlerde bu unsur daha da göz önündedir. Ancak, burada gözden kaçırılmaması gereken bir husus bulunmaktadır. O da, söz konusu dinsel merciiler için de kendi devletlerinin ya da ülkelerinin ulusal menfaatlerinin, diğer devletlerin menfaatlerinden, aynı dinsel inancı paylaşırsalar bile, çok daha önce gelişidir. Dolayısıyla modern uluslararası ilişkiler teorilerinin temelini oluşturan realist teorinin bakış

açısı ile dinin işlevi ele alındığında, dinler ve dinsel merciler, temsil ettikleri devlet yapısıyla özdeşleşmekte; böylelikle dinsel kurumlar, devlet idaresinde etkin ve söz sahibi olabilmektedirler. Bu noktada, aslında devlet e din arasında karşılıklı bir menfaat ilişkisi olduğu dikkatleri çekmektedir. Çünkü dinsel kurum ve mercilerin, içinde buldukları yönetimle çatışmaları, kendi varlıkları ve hareket alanları için güçlükler yaratabilmektedir.

Uluslararası ilişkiler ve dinle olan bağlantıları yeniden ele alınırken, öne çıkan en önemli husus, değişen dünya koşullarına göre, değişen güç kavramı veya güç dengeleridir. Nitekim, gücü uluslararası ilişkilerin temeline koyan realist anlayışın en önemli temsilcilerinden Morgenthau, güç kavramının bizzat değişken olduğunu ve ölçülmesinin de mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu çerçevede, yeniden yorumlanan klasik realist teori, özellikle Kenneth Waltz'in çalışmalarıyla, yerini Neo-Realist teoriye bırakmıştır. Neo- Realist teori, temelini, uluslararası ilişkilerin, devletler arasındaki güç mücadelesi olduğu gerçeğinden almakla birlikte, klasik realistlerden, özellikle güvenliğin sağlanması ve bunun sonuçları konusunda ayrılmaktadır (Arı, 2002: 197).

Neo-Realist Teorinin mimarı olan Waltz, bu teorinin iki temel prensibe dayalı olduğunu belirtmekte ve din, bu noktada yeniden önem kazanmaktadır. Bu prensiplerden biri, realist teorinin kavramsal çerçevesinin temelini teşkil eden devletlerin birbirleriyle sürekli rekabet içinde olmalarıdır. Realist Teorinin farklı bir mecra da ilerlemesini sağlayan diğer önemli bir unsur ise, sosyalleşmedir. Sosyalleşme kavramı ile devletler arası rekabetin, beraberinde rakip devletin sosyal yapısının öğrenilmesi ve buna göre davranış geliştirilmesi kastedilmektedir. Devletler, rekabet halinde iken dahi, rakip devlet ya da devletlerin sosyal sistemlerini çok iyi anlamak durumundadırlar. Zira devletler, sosyal yapılarına bağlı olarak hareket ve davranış sergilemektedirler. Bu durumda, sosyal yapının en önde gelen unsurlarından birini teşkil eden din ve dinin oynayabileceği rol, uluslararası ilişkilerde bir kez daha ön plana çıkmaktadır. Bir devletin diğer bir devletin dinsel dinamiklerini ve perspektifini iyi bilmesi, beraberinde buna göre davranış sergilemesi, davranışsal bir teori olan Neo-Realizmin, din açısından ne kadar önemli bir boyuta sahip olduğunu göstermektedir (Arı ve Arslan, 2005: 33). İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Orta Doğu politikaları arasındaki farklılık söz konusu duruma örnek olarak gösterilebilir. Orta Asya politikasında dini söylemlerden mümkün olduğunca uzak duran İran, Orta Doğu bölgesinin yapısına uygun olarak bölgeye yönelik söylemlerinde dinsel

unsurlara ağırlık vermektedir. Neo-Realist yaklaşımda sistem her ne kadar devletlerin davranışlarını belirlemede kilit bir öneme sahip olsa da, bir devletin dış politikası tek başına sistemin anarşik bir doğaya sahip olmasıyla açıklanamaz. Dolayısıyla ikinci bir unsura ihtiyaç vardır: kapasite. Mevcut anarşik sistem içinde bir devletin hegemon ya da bağımlı bir politika izleyip izlemeyeceğini, büyük ya da küçük güç olup olmadığını önemli ölçüde devletin sahip olduğu kapasitesi belirler (İnat ve Balcı, 2007: 233). Devletlerin kapasitesinin belirlenmesinde sahip oldukları din ve bu dini bir güç unsuru olarak kullanabilme potansiyelleri de önemli rol oynar.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ŞİİLİK VE ŞİİLİĞİN İRAN'IN ULUSLARARASI İLİŞKİLERİNE YANSIMALARI

İran, içerisinde farklı etnik kökenlere mensup insanların yaşadığı kozmopolit bir ülkedir. Şiilik, İran'da yaşayan etnik grupları bir arada tutan bir çatı niteliğindedir. Şiilik, İran'ın milli bütünlüğünü sağlarken kullandığı en önemli faktörlerden birisidir. Ulusal kimliği ve bağımsızlığı korumak ve popüler desteği harekete geçirmek için de Şiilikten yararlanılmıştır (Esposito ve Voll, 1998: 77). İran iç ve dış politikalarında da Şiiliğe vurgu yaparak hinterlandını geniş tutmaya çalışır.

Orta Doğu Bölgesindeki birçok ülkede Şii topluluklar yaşamaktadır. Fakat bu toplulukların hepsi aynı Şii inancını benimsememiştir. Şiilik de kendi içinde farklı kollara ayrılmaktadır. Bu kollardan en geniş olanı İran'da yaşayan Şiilerin mensup olduğu Şiiliğin İmamiye Fırkası'dır.

Şiilik İran'ın Uluslar arası İlişkilerine de önemli etkilerde bulunmaktadır. Özellikle 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi sonrasında, İran'ın devrimi diğer Şii nüfus barındıran ülkelere de ihraç etme yönündeki politikası İran'ı uluslar arası alanda yalnızlaştırmıştır. Bununla beraber İran Şiiliği bir dış politika aracı olarak kullanıp bölgedeki ülkelere nüfuz etme aracı olarak da kullanmıştır.

İran'ın politikalarını anlayabilmek, İran hakkında fikir yürütebilmek için öncelikle Şiiliğin ne olduğunu, hangi aşamalardan geçerek siyasallaştığını ve nerelerde yaygın olduğunu bilmek gerekir.

2.1. Şiilik Nedir

Hz. Muhammed'in (s.a) vefatı O'nun siyasisi ve dini önderliği ve otoritesi altında birleşmiş olan ümmetin tarihi seyrini etkileyerek yeni bir yapılanmaya gidilmesini gündeme getirmiştir. Peygamber'in vefatından sonra onun yerine kimin geçeceği konusu Hilafet makamının doğmasına yol açmıştır (Dursun, 1999: 27). Hz. Muhammed'den (s.a) sonra hilafet makamına geçiş meselesi hakkında Peygamber'in hadislerinde bir işaret yoktur (Şirvani, 1965: 206).

Şiilik, son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a) vefatından sonra Hz. Ali'nin ilk halife olması gerektiğini ileri sürenlerin bağlandığı bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Kelime anlamı olarak Şii veya Şia taraftar yardımcılar anlamına gelmektedir. Baki Öz'e göre Şia; doğrudan peygamber tarafından Hz. Ali'ye uyanlara verilen addır (Öz, 2005: 167). Hasan Onat'a göre ise Şia; Ali b. Ebi Talib'in Hz. Muhammed'den sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, imametın kıyamet kopana kadar onun soyundan gelen imamlarda olacağını ileri süren, bu imamların masum olduklarını iddia eden toplulukların müşterek adıdır (Onat, 1996: 7). Şia, Allah ve Peygamber (s.a.v)'in lider ve komutanını tayin ettiğini ve kendisinden sonra Müslümanların işlerinin Hz. Ali'nin elinde olmasının gerekli olduğunu ileri sürer (Aydın, 2001: 77).

Peygamberin Haşimoğullarından çıkması, Haşimoğullarını İslam'ın önderi kılmış, Emeviler ise Araplık etkenini ön plana çıkarmışlardır. Haşimoğullarının peygamberden olma savları böylece İslam'da Şiiliğin ilk tohumları olarak ortaya çıkmıştır. Halifeliğin peygamberin soyundan gelmesi isteği bu anlayışın sonucu olmuştur. Emevilerin yıkılışına dek Ehl-i Beyt yandaşlığı biçiminde gelişen Şiilik Abbasilerin Eba Müslim ve Eba Seleme'yi öldürmelerinden sonra onlara da yüz çevirmiş ve yeni bir inanışa girmiştir. Bu aşamadan sonra halifeliğin salt Fatıma'dan doğanların hakkı olduğunu savunmuşlardır.

Şiilik, giderek uyma, yandaş olmak anlamını yüklenir. Bu terimden Ali'ye uyanlar anlaşılır. Bu adlandırılış ve ayrılış başında dinsel ve düşünsel değildir. Ayrılış ve çıkış tümüyle siyasal kökenlidir. Şiilik, sonradan dinsel-mezhepsel-düşünsel nitelik kazanmıştır. Şiilik, dört Sünni mezhebin dışında düşünülerek beşinci mezhep olarak nitelendirilmiştir (Öz, 2005: 168).

Genel olarak halife Osman b. Affan'ın öldürülmesinden sonra meydana gelen olaylarda Ali b. Ebi Talip tarafını tutan, onunla birlikte düşmanlarına karşı savaşan ve mücadele edenlere Ali b. Talib'in taraftarları denilmiştir. Şia kelimesinin bu manada kullanılışı genel olarak Hz. Hüseyin'in 10 Muharrem 61/10 Ekim 681 tarihinde Kerbela'da şehit edilmesinden sonraya kadar devam etmiştir. Kerbela hadisesinden bir süre sonra Şia kelimesi bir terim olarak Emevilere karşı Hz. Hüseyin'in intikamını almak, Hz. Ali ve soyunun haklarını aramak, onun nesline yardım etmek için bir araya gelenleri ve onlara taraftar olanları ifade etmeye başlamıştır.

Şia en erken, Hz. Hüseyin'in şahadetinden sonra siyasi bir eğilim olarak kamuoyu oluşturmaya başlamıştır. Özellikle 65/684 yıllarında ortaya çıkan ve Hz. Hüseyin'in intikamını almak için toplanan, onu davet ettikleri halde yardımsız bıraktıkları için ızdırab duyan ve tövbe eden Küfelilerin oluşturduğu Tevvabın hareketi, Şia'nın bir terim haline gelişinin ve İslam içinde bir kitleleşme hareketinin başlamasının ilk belirtilerinden biri olarak kabul edilebilir.

Şia'nın bütün fırkalarında ilk ve ihtilafsız İmam Hz. Ali'dir. Onun ölümünden sonra İmamet görevi oğulları Hasan ve Hüseyin'e intikal etmiştir. Hüseyin b. Ali'nin ölümünden sonra imamet oğlu Ali b. Hüseyin Zeynül Abidin'e geçmiştir. Emevilere karşı Muhammed b. El-Hanefiyye'nin imametini savunanlar da onun ölümünden sonra Ali b. Hüseyin'e bağlanmışlar. Böylece İmamet hemen hemen tamamıyla Hz. Ali'nin, Hz. Hüseyin'den gelen evlatlarına intikal etmiş oldu (Öz, 2008: 170).

Şiiliğin doğuş dönemine rastlayan Hicri ikinci Asırda, Şii nitelik taşıyan olayları incelediğimiz zaman karşımıza üç önemli fikir çıkmaktadır: Nübüvvet İddiası, Ulûhiyet iddiası ve Mehdilik iddiası (Onat, 1996: 7). Bu iddiaları taşıyan küçük zümreleşme hareketleri, zamanla ayıklanarak bugün İmamiyye adı verilen Şia'nın en mutedil kolu ortaya çıkmıştır.

Hicri ikinci asrın sonlarında ve üçüncü asrın başlarında Şii İmamet nazariyesi kendine özgü şeklini kazanmış; 12. imamın 260/873 tarihinde Gaybet-i Şura denilen küçük gizlilik dönemine girmesiyle, nihai yapısına kavuşmuştur. O tarihten bu yana Şiilik denildiği zaman, akla ilk gelen İmamiyye mezhebi olmuştur (Onat, 1996: 7).

20. Yüzyılda Dünya Müslümanlarının yaklaşık yüze 10'unu oluşturan Şia'nın en önde gelen kolu İmamiyedir. İsmaililik, İmami görüşlere en yakın olan Şia'nın yaşayan kollarından birisidir. Zeydilik, her ne kadar Şia'nın kolları arasında sayılmakta ise de, daha çok Ehl-i Sünnet'e yakındır. Nusayrilik, Dürzîlik, Şii bir zemin üzerinde bu fikirlerden beslenerek doğmuş olan; fakat Şia'dan da bir hayli uzaklaşmış bulunan fırkalardır (Onat, 1996: 7).

2.1.1. Şii Fırkalar

Şiilik kendi içinde bir bütünlük arz etmemektedir. Şiiler arasında farklı inanışlara sahip olan farklı gruplar/fırkalar vardır. Orta Doğu bölgesinde çeşitli ülkelerde yaşayan Şiiler farklı Şii fırkalarına inanmaktadır.

Şii fırkalar arasındaki ayrılık hem Şiiliğin yorumunda hem de siyasete bakış açısında kendisini göstermektedir (Şahin, 2006: 39). Örneğin Şiiliğin önemli kolları olan İmamiyye, İsmailiyye, Zeydiyye, Nusayrilik, Dürzîlik ve Bahailik arasında göz ardı edilemeyecek kadar farklılıklar vardır. Aynı şekilde söz konusu Fırkalar içinde de bir bütünlük söz konusu değildir. Örneğin Humeyni'nin ortaya koyduğu Velayet-i Fakih yaklaşımı Şii ulema arasında ciddi uyuşmazlıkların olduğunu göstermiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasasına göre en üst kurum olan ve rejimin meşrutiyyetini sağlayan Velayet-i Fakih, Irak'ın en güçlü Şii lideri ve Merci-i Taklid olan Ayetullah Ali el-Sistani tarafından kabul görmemiştir (Şahin, 2006: 40). Bu gibi meselelerde Şii fırkalar arasında ve içinde ayrışmalar olabilmektedir.

2.1.1.1. İmamiyye (Caferiyye, İsna-aşeriyye)

Günümüzde Şiiler arasında en yaygın olan İmamiyye Fırkasıdır. Bu fırkaya, Cafer es-Sadık'a dayandırılmasından dolayı Caferiyye; nass ve tayinle imam olduğuna inanılan kimselerin sayısının 12 olmasından dolayıısıyla "İsna-aşeriyye" adı da verilmektedir (Onat, 1996: 8). Cafer es-Sadık Müslüman toplumun gerçek halife ve yöneticisinin Hz. Ali'nin soyundan gelmesinin nass ile sabit olduğunu iddia etmiştir (Hilmi ve Aksun, 1982a: 177).

İmamiyye'ye göre dinin aslı beştir (Onat, 1996: 8);

Tevhid: İmamiyye'ye göre Tevhid, Allah'ın zat, sıfat ve fiil bakımından birleşmesi demektir. Allah'ın sıfatları zatının aynıdır. Kur'an mahlûktur. Allah, ahrette kesinlikle görülmeyecektir.

Nübüvvet: Allah'ın insanlar arasından seçmiş olduğu bazı kullarını elçi olarak görevlendirmesi ve onlara vahiy göndermesidir.

İmamet: İmamiyye, imametın "Usulu'd Din"den olduğunu, imamın ona inanmakla tamamlanacağını ileri sürer. İmamet, nass ve tayin yoluyla olur. Hz. Peygamber, Allah'tan aldığı emirle, Gadir Hum'da, Hz. Ali'nin imametini ilan etmiştir (Aydm, 2001).

Mead: Bu, öldükten sonra dirilmenin ve ahiret hayatının gerçekleşeceğine olan inançtır.

Adalet: Allah'ın adil olduğuna, insanların da iradesinde ve fiillerinde hür olduğuna inanmaktır.

İmamiyye'ye göre, imamların sayısı on ikidir. Bunlar Ali b. Ebi Talib, Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali, Ali Zeynelabidin, Muhammed Bakır, Cafer es-Sadık, Musa el-Kazım, Ali er-Rıza, Muhammed Cevad, Ali el- Hadi, Hasan el- Askeri ve Muhammed el-Mehdi'dir (Hilmi ve Aksun, 1982: 318). 12. İmam olan Muhammed Mehdi, 255/869 tarihinde doğmuş, 260/873'de öldürülme korkusundan Küçük Gizlilik (Gaybet-i Suğra) dönemine girmiştir. Bu dönem 328/940 tarihine kadar devam etmiştir. Bu zaman diliminde, İmam ile ona uyanlar arasında, dört sefir iletişimi sağlamıştır. 328/940 tarihinden itibaren Büyük Gizlilik (Gaybet-i Kübra) dönemi başlamıştır. İmamiyye anlayışına göre 12. İmam halen sağdır ve günü geldiği zaman tekrar taraftarlarına dönecektir.

2.1.1.2. Zeydiyye

Zeydiyye, İmamiyye'nin dördüncü imamı olarak kabul edilen Ali Zeynelabidin'in oğlu Zeyd'i imam olarak kabul edenlere verilen isimdir (Onat, 1996: 9).

Şii mezhepler arasında en ılımlı ve Ehl-i Sünnet'e en yakın olan Zeydiyye'dir. Bugün Yemen'in resmi mezhebi olarak varlığını sürdürmektedir (Gölpınarlı, 2003: 88).

Zeydiyye'yi Şia'dan ve diğer mezheplerden ayıran en önemli görüş, imamet meselesinde ortaya çıkmaktadır (Onat, 1996: 9). Buna göre Hz. Peygamber, isim ve şahıs belirterek kimseyi imam tayin etmemiştir. İmam, ancak vasıfları ile belli olur. Haşimi olan, takva sahibi, âlim ve cesur bir kimse kendi imametini ilan ederek ayaklanırsa, imamlığı hak etmiş demektir. Ayaklanarak ortaya çıkmayan bir kimsenin imamet iddiası kabul

görmez. İmam gizli olamaz. Ayrıca, bu imamların hatasız günahsız oldukları da söylenemez.

2.1.1.3. İsmailiyye

İsmailiyye, Cafer es Sadık'ın büyük oğlu İsmail'in taraftarları tarafından ortaya çıkartılmış bir mezheptir (Hilmi ve Aksun, 1982b: 181). Muhtelif Batını fikirler etrafında, Ebu'l- Hattab (138/755) ve Meymun el Kaddah ile onun oğlu Abdullah (261/784) tarafından kurulmuştur (Onat, 1996: 10). Aynı zamanda bu fırka yedi imamı tanıdığından Sebiyye-Yedililer diye de anılır (Gölpınarlı, 2003: 88).

İsmailiyye'ye göre, din anlayışının temelini Hz. Ali'nin velayeti fikri oluşturur. İman sadece velayetle mümkün olur. Allah'ı tanımak, zamanın imamını bilmek demektir. İmamı tanımayan kimselere, Sünnilerin helal kıldıkları şeyler bile haram olur. İmamı tanıyanlar için ise, haram diye bir şey yoktur. Zekât, imama veya yardımcılara verilir. İmamların esas vazifesi, Peygamberlere gelen ayetlerin Batını yorumunu yapmaktır (Onat, 1996: 11).

2.1.1.4. Nusayrilik

Nusayrilik, Muhammed b. Nusayr en-Nemiri tarafından kurulmuş bir mezheptir. Kuruluş dönemi hakkında fazla bilgi yoktur. Asırlardır, Suriye dolaylarında gizlilik içinde, kapalı bir cemiyet olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra, Fransızların desteği ile önemli bir konuma yükselen Nusayrilik bugün, Suriye'de siyasi iktidarı elinde tutan mezheptir (Onat, 1996: 11).

Nusayrilere göre şahadet, Ali b. Ebi Talib'den başka ilah olmadığına inanmak ve bunu söylemektir. Türkiye'de Adana, Tarsus ve Hatay gibi bölgelerde Nusayriliğe mensup kimselerin olduğu bilinmektedir (Onat, 1996: 12).

2.1.1.5. Dürzîlik

Dürzîlik, Fatimi halifelerinden Hakim bi- Emrillah'ın veziri olan b. Ali tarafından kurulmuştur. Asırlardır Suriye'nin orta kısımlarında ve Cebel-i Durüz olarak bilinen dağlarda yaşamaktadırlar (Onat, 1996: 12).

Dürzîlere göre cemaat dini bakımdan Akıllılar ve Cahiller olmak üzere iki tabakaya ayrılır. Akıllılar din işlerini bilen kimselerdir. Cahiller ise, sadece Akıllıların verdikleri bilgilerle yetinmek durumundadırlar.

2.1.1.6. Bahailik

Bahailik, önce, Şirazlı Ali Muhammed tarafından 1844 yılında Babilik olarak doğmuştur. Şii anlayış doğrultusundaki Şeyhîlik tarikatının Kamil-Şii anlayışı, Babiliğin fikirlerinin teşekkülünde etkili olmuştur. Mirza Ali Muhammed, ilk önce, kendisinin 12. İmam'ın "bab"ı olduğunu iddia etmiş, daha sonra da "Mehdi" ve "Peygamber" olduğunu ilan etmiştir. Bunun üzerine İran'da karışıklıklar çıkmış ve Ali, 1849 yılında idam edilmiştir (Onat, 1996: 12).

Bahaîlere göre Hz. Muhammed, "resullerin" değil "nebilerin" sonuncusudur. Allah'ın mursilik sıfatı hiçbir zaman sona ermez. Hz. Muhammed nasıl daha önceki dinleri neşetmiş ise, aynı şekilde Bahau'llah da İslam dinini neşetmiştir. Bahaîler, İslam'dan, Hıristiyanlıktan ve Yahudilikten aldıkları bazı prensipleri birleştirerek, kendilerinin ayrı bir dine mensup olduklarını iddia ederler (Onat, 1996: 13).

Bu ana mezhepler dışında Şiilik tarih boyunca büyük çoğunluğu İslam'la inanç bağları kopmuş gulat adı verilen fırkaların oluşturduğu çok sayıda mezhep ve fırka ortaya çıktı. Bunların en önemlileri, Keysaniye, Ebu Muslimiye, Mukannaiye, Hurremiye, Mazigariye, Karamita, Sabbahiye, Hattabiye, Beyaniye, Gurabiye, Mansuriye, Sebeiye, Ammariye, Kamiliye, Harbiye, Hulmaniye ve Ezafiredir (Boran, 2007: 36).

Şiiliğin bütün kollarında ortak görüşler genel olarak şöyle özetlenebilir (Saray, 1990: 9); Halifelik Allah'ın emriyle Ali'ye verilmiştir. Hz. Peygamberden sonra Hz.

Ebubekir ve Hz. Ömer oyun yaparak halife olmuşlardır. Esas hak Ali'nindir. Bu sebeple ancak Ali'nin soyundan gelenler halife olabilirler. Kutsal olan bu kişiler imam adını alırlar ve kutsal kişilik taşırlar. Şii İslam hiçbir zaman halifeliği kabul etmemiştir. Çünkü İslam'ın bu versiyonuna göre en yüksek İslami otorite imamdır. Örneğin, İranlılar Osmanlılarla, Müslümanları küresel anlamda hangi devletin temsil ettiği konusunda hiçbir zaman hemfikir olmamıştır (Kaya, 2009: 133). Halifelik Mısır'ın 1517 yılında fethedilmesiyle Osmanlılara geçmiş olmasına rağmen İranlılar İmamlığı en temel dinsel otorite olarak sürdürmüşlerdir. Şiiilikte imanın şartlarından biri Oniki İmam'a inanmaktır (Fırlı, 1986: 159).

2.2. Şiiiliğin Siyasallaşması ve İran Tarihi

Şiiiliğin gelişmesine ve ciddi bir güç haline gelmesine tesir edecek olan dini tarikat, Kuzeybatı İran'da bir Kürt aileden gelen Sünni-Sufi bir din öğretmeni olan Şeyh Safyeddin (1252–1334) tarafından kurulmuştur. Safevi Hanedanlığı adını Safeviye Tarikatı başkanı Şeyh Safi al-Din'den almıştır. Bu kişi, yaşadığı İlhanlılar çağında tarikatın merkezi olan Erdebil'de büyük bir ün yaparak çevresinde kalabalık bir mürid kitlesi toplamıştı. Torunu Havaca Ali'ye gelinceye kadar tümüyle Sünni olan bu tarikat onun çağında Şiiiliğe yönelmişti (Kayabalı ve Cemender, 1990: 48).

Safevi hareketi, Katolik ve sömürgeci askeri hâkimiyete karşı halk İslam'ının yeniden dirilişini temsil etmişti (Lapidus, 2003: 393). Bununla birlikte, Safevi Hareketi İran'ın fethine ve 1501'den 1722'ye kadar hükmedecek yeni bir hanedanlığın kuruluşuna yol açmıştı. Tarikatın kurucusu, saflaştırılmış ve düzeltilmiş bir İslami vazederek başlamıştı. 1334'ten 1391'e kadar tarikatı yöneten oğlu Sadreddin, tarikatı hiyerarşik, siyasetle ilgili ve mülk sahibi bir teşkilat haline getirmişti. O soyunun Peygamberden geldiğini iddia eden ilk tarikat reisiydi (Lapidus, 2003: 395).

Şah İsmail boyun eğdirdiği topluluklara gerektiğinde zulmederek, Şii itikadını empoze etmişti. Şah İsmail kesinlikle yalnızca bir Şii yönetimi kurmayı beklememiş, aslında Cema-i Sünniliği silip süpürmek istemiştir (Hodgson, 1993: 24). Şah İsmail, 1508–1509 yıllarında Bağdat'ı ele geçirdiğinde buradaki Sünni mezar ve türbelerini tahrip

ettirdiği gibi şehirde yaşayan Sünnilerin birçoğunu da sırf politikasını etkili kılmak ve dehşet salarak boyun eğdirmek için öldürtmüştü (Kayabalı ve Cemender, 1990: 97).

Safeviler 16. yüzyılda İran'ın resmi dinini Şiilik olarak ilan ettiklerinde İran'daki dini yapı Lübnan'ın güney bölgesinden göç edenler tarafından kurulmuştur (Chehabi, 1995: 15). Şah İsmail fethettiği topraklarda mutaassıp bir Şii devleti kurmuştu. Yeni itikadı topluma öğretmek için Doğu Arabistan'dan, Suriye'den ve bulabildikleri her yerden Şii âlimler getirtmişti. Bu iş öylesine yapıldı ki İsmail'in ölümünden sonra hanedanda vücut bulan ciddi zayıflığa rağmen devleti Şii temeline dayanarak iki yüzyıldan daha uzun süre dağılmadan kalmıştı (Hodgson, 1993: 24). Ayrıca fethetmiş olduğu toprakları sürekli Şii halde bırakmıştı.

15. Yüzyılda, Safevi hareketi Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu'da iktidar sahibi bir siyasal güç haline gelmişti. Safeviler Timur rejiminin yıkılışını ve Türk kabilelerinin çatışmalarını, vaaz hareketi olmaktan askeri bir hareket olmaya dönüştürmek için avantaj olarak kullanmıştı (Lapidus, 2003: 395). Askeri siyasal eyleme yönelişe tarikat doktrinin işlenmesi eşlik etti. Safeviler Şia'ya bağlılıklarını ilan ettiler ve Şah İsmail (1487–1524) kayıp imam olduğunu iddia etmişti. İsmail'in soyunun yedinci imamının soyundan geldiğini ve art arda gelen her imamın kuşaktan kuşağa ilahi ateşin taşıyıcısı olduğunu Safevi nesebinde yedinci torun olduğunu iddia etmişti. Miras yoluyla elde edilen iktidara Safeviliğin yaptığı vurgunun, İran'daki imparatorlukların istikrarlaştırılmasında çok önemli bir rol oynayan haleflik ilkesinin meşrulaşması gibi çok önemli bir sonucu olmuştu.

Bu kapsamlı dini iddialar ve siyasal militanlık Safeviler'i yeni bir tip İranlı Sufi hareketi yapmıştı. Daha önceki mesihi hareketler Sünni iken veya özel olarak Şii bir mensubiyeti olmaksızın pan-İslami sentezin bir ifadesi olarak imamlara adanmışken, Safeviler imamların tenasüh etmiş halleri olduklarını iddia etmişlerdi. Ayrıca çok sayıda Türk askeri, kabile reisi ve savaşçının devşirilmesiyle birlikte Safeviler dini otoriteleri sayesinde bir oymak reisleri ittifakıyla, emsalsiz ölçekte bir dini-siyasal hareket yaratmıştı (Lapidus, 2003: 396).

Safevi hanedanının dokuz yüz yıllık yabancı müdahaleden sonra Akamanışların ve Sasanilerin eski Pers İmparatorluğunu yeniden kurduğu ya da daha yakın zamanda

görüldüğü üzere İran'ın modern anlamda bir milli devlet olarak ortaya çıkmasını sağladığı söylenebilir. Safevi İmparatorluğu mutlakiyetçi idari ve kültürel idealleriyle, Sasani imparatorluğu için klasik Abbasi imparatorluğundan beri en uygun varisti. Yine, sonraki monarşinin ana çizgilerini belirleyen, başkenti batı İran dağlarında olan, en azından batı İran'ı ve Azeri topraklarını bir yönetim altında toplayan ve hepsinden önemlisi resmi bir Şiilik oluşturan da Safevi devleti olmuştur (Hodgson, 1993: 31). Modern İran milliyetçiliklerinin en önemlisi bu ortamda gelişmişti (Lapidus, 2003: 395).

Günümüzde Şiilik denilince akla ilk gelen devlet İran İslam Cumhuriyeti'dir. İran Şiiliğinin devlet dini olduğu ve gerçek bir İslam Devrimi'nin yaşandığı tek ülkedir (Roy, 1995: 220). İran'ı Şiileştirenler yine Safevilerdir. Safevilerin dini çekicilikleri her şeyden önce mesihi bir icraat vaat ettikleri kendi Kızılbaş ve kabileli destekçilerine hitap etmişti. Şah İsmail, Allah'ın tezahürü, kayıp imamın ilahi ateşi ve mehdi olduğunu iddia etmişti. Şah İsmail İran'da Safevi hanedanlığını destekleyecek, destek temellerini genişletecek ve Şahların otoritesini pekiştirecek bir biçimde Şiiliği yerleştirmeye çalışmıştı. İsnaaşeriyye Şiiliği İran'ın resmi mezhebi ilan edilmişti. Safeviler Şiilik sayesinde İran'da kendilerine bir meşruiyet zemini oluşturmuşlardır (İslamoğlu, 1992: 136).

İran'da Şiiliğinin yayılması hakkında çeşitli yorumlar mevcuttur. Öncelikle İran'da bu yayılmanın gerçekleşmesi için uygun sosyolojik ve psikolojik bir ortam vardı. Bazılarına göre, o dönemde İranlılar Araplara karşı gizli bir kızgınlık beslemekteydi ve Arapların takdim ettiği Sünniliğe karşı Türklerin sunduğu Şiiliği kabullenmiştiler. Bazılarına göre ise İranlılar kılıç zoru ile Şiiliği kabul etmişlerdir (Keskin, 2007b: 67). O dönemde İran'da Şiiliğinin güç kazanmasını ve yayılmasını hem Avrupalılar hem de Ruslar istemekteydi. Şiilik, Sünni Osmanlıyı sınırlandırabilecek önemli bir olgu olarak değerlendiriliyordu. İran'ın Şiileşmesi, Osmanlı ile Orta Asya arasındaki bağı koparmaktaydı.

Safeviler daha sonra ulemayı devlet kontrolünde bir bürokrasi olarak örgütlemişlerdi. Sadr, Şah ile dini kurum arasında bir irtibattı. O, başlangıçta ilk üç halifenin ritüel lanetlenişinden sorumluydu; onun yükümlülükleri aşamalı olarak kadılar ve öğretmenlerin atanması ve vakıfların yönetimine doğru genişlemişti (Lapidus, 2003: 407). Devlet güçlerine Şah'ın yedinci İmamın torunu, Safevi tarikatının bir şeyhi ve kayıp

imamın bir bedene bürünüşü olmasından gelen kişisel dini otoritesi eklenmişti. Bu kişisel otorite Erdebil’de Safevi atalar kültü aracılığıyla ve Safevilerin büyük İran türbelerini doğrudan himayeleri aracılığıyla güçlendiriyordu. İran Şiiliğinin ilk dönemlerinde Şahların din kurumu üzerindeki otoritesi neredeyse tamdı. Meşhed ve Kum’un büyük Türbeleri 1. Abbas zamanında yeniden inşa edilmişti ve bunlara geniş mülkler bağışlanarak İran Şiiliğinin odak noktaları kılınmıştı. İmamlarla ilişkili veya onların soyundan gelmiş insanların anısına İmamzadeler ve Hüseyin ve Hasan’a adanmış türbeler olan imambaralar popüler köy türbelerinin yerini almıştı. Muharrem ayı kutlamaları Şii dini takviminin törensel merkezi haline gelmişti. Safevi döneminin sonlarına Şiilik Sünnilikte daha önce mevcut olan bütün dini duyarlılık kompleksini kopyalamıştı. Böylece İslam’ın kapsamlı bir alternatifi şekli haline gelmişti (Lapidus, 2003: 411). Safeviler Şiiliği Sünnilikten ayırmak için çeşitli mezhepsel ritüeller oluşturmuşlardı (Keskin, 2007b: 67).

1501 yılında Safevilerin yönetimi ele geçirmeleri ile İran’da yeni bir dönem başlamıştı. Bu dönemde İran’daki gelişmeler Anadolu’daki Şii/Alevi inancına sahip kitleler tarafından da ilgi görmeye başlamıştı (Sümer, 1992: 20). Zamanla bu ilginin tehlikeli boyutlara ulaşmasıyla Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail’in üzerine yürümüştür. 1514’te Çaldıran Ovası’ndaki savaştan Yavuz Sultan Selim galip çıkmıştı (Erdoğan, 2008:149).

Safevi devlet tarzı, Şah 1. Abbas tarafından oluşturulan kabilesel ve dini kurumlar, on yedinci yüzyılın sonlarıyla on sekizinci yüzyılın başlarında derin bir biçimde değişmişti. On altıncı ve on yedinci yüzyılların eğilimi devletin ve Şii din kurumunun elini güçlendirmek iken, sonraki dönem Safevi rejiminin derinden zayıflamasını, kabile güçlerinin eliyle nihai yıkılışını ve Şii İslam’ının devlet kontrolünden kurtuluşunu getirmişti.

Merkezi hükümetin düşüşü 1. Abbas’ın ölümünden sonra zaten görünüyordu. Tahtın potansiyel halefleri arasındaki şiddetli çatışmaları önlemek için, Safevi prenslerinin takip eden kuşakları hareme ve saray çevresine kapatılmışlardı, bu yüzden dar bir eğitimle kamusal hayatla ilgili her çeşit deneyimden uzak yetiştirilmişlerdi. 1. Abbas’tan sonra hiçbir hükümdarın ufku veya otoritesi yoktu.

Merkezi devletin zayıflaması oymak reislerinin canlanmasına, eyaletlerin Safevi otoritesine başkaldırmasına imkân vermişti. Siyasal iktidar için en önemli yeni rakipler Afganlar, Afşarlar, Zendler ve Kaçarlardı (Lapidus, 2003: 412).

Afganlar güneyi, Ruslar ve Osmanlılar ise Kuzeyi kontrol ederken Çağatay soyundan bir Afşar kabile reisi olan Nadir, İktidarı ele geçirmişti. Nadir Safevilerin sonuncusunu 1736'da azlederek kendisini İran Şah'ı ilan etmişti. Kısa hükümdarlığı sırasında Nadir, İran devletinin toprağını tekrar kazandı ve ayrıca Afgan ve doğu İranlı kabile halklarını rejimle daha etkin bütünleştirmek ve Osmanlı İmparatorluğu'yla kavgasını meşrulaştırmak için Sünni ve Şii İslam'ın uzlaşmasını ön plana çıkarmıştı (Lapidus, 2003: 411). Nadir Şah Afşar Safevilerin Sünnilik karşıtı tutumunu değiştirmek ve Şii-Sünni birliği yaratmak istemiştir (Keskin, 2007b: 67). O Şiiliği, Caferilik adı verilecek ve dört Sünni mezhebe eşit statüye sahip olacak beşinci bir fıkıh yapmayı önermişti. Ayrıca Şii ulemayı mülkiyetlerini müsadere edip hükümet içindeki dini mevkileri kaldırarak ve din mahkemelerinin yargılama haklarını iptal ederek zayıflatmıştı.

Nadir'i, Batı İran'daki Zend kabile grupları ittifakının lideri olan ve etkili yönetimi 1750'den 1779'a kadar süren Kerim Han izlemişti. Onu köken olarak Safevilerin hizmetindeki Türk beylerinden gelen Mazandaran'la Esterabad'daki yerel valiler olan Kaçarlar takip etmişti, 1779'da Kaçarlar Zendleri yenerek 1924'e kadar devam edecek bir hanedan kurmuşlardı. Türkmen kaçarlar kendilerini ne Safeviler gibi dini otorite olarak tanımlamış ne de Nadir Şah gibi Şii-Sünni birliğini savunmuşlardır. Daha ziyade, kendi Şii kimliklerine vurgu yapmış ve İran'ı evrenin merkezi olarak tanımlamışlardır. Şiiliğin etkin olduğu bir toplumda meşruiyet kazanmak için ulemaya önem vermişlerdir. Kaçarlar sayesinde bütün din adamları, özellikle Ayetullahlar, büyük saygınlık ve toplumsal güç kazanmışlardır. Mahkemeler, okullar ve noterlikler din adamları tarafından yönetilmeye başlamış, bu kimseler devletin iç ve dış politikasını etkileme gücüne de sahi olmuşlardır (Keskin, 2007b: 67).

İran'da Şii ruhbanın siyasallaşması 19. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Ruhban sınıfının siyasete girişi Ayetullah Şirazi'nin bir fetvası ile gerçekleşmiştir. Şirazi 1891'de önce bir İngiliz şirketine verilmiş olan tek el hakkının geri alınmaması halinde tütün kullanımını yasaklayan bir fetva yayınlamıştı. Daha sonra ise 1906'da yüksek din

adamlarının çoğunluğu İran'daki anayasal hareketi desteklemişti. Şii ruhban, 1920'de Güney Irak'taki İngilizlere karşı direnişin ruhuydu. Ruhbanların talepleri daha çok iktidar bunalımları durumlarında düzenli bir muhalefet kutbu oluşturmuştu (Roy, 1995: 225). İmam Humeyni Tarafından geliştirilen *velayet-i fakih kavramı* siyasallaşmanın sonucudur ve Şii topluluklarını, milliyetçi ve devletçi göndermelerin ötesinde seferber etmeye hizmet edecektir.

2.2.1. 1891–1892 Tütün İsyanı

On dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren İran tüccar zanaatkârları sürekli olarak Avrupa şirketlerince zor durumda bırakılmaya başlanmışlardır. Mali bakımdan güçlü Avrupalılar yavaş yavaş İran ticaretinin büyük bölümünü ellerine geçirmeye başlamışlardır.

İran hükümetinin yabancılara tanıdığı ayrıcalıklar da yabancı sızmasını teşvik etmiş ve sonuç olarak İran'ın geleneksel sanayisinin büyük bölümü yıkıma uğramıştı. İlk büyük ayrıcalık İngiltere yurttaşı Baron Julius de Reuter'e tanınmıştı (Muaddel, 1992: 169). Devlet bankası kurma ayrıcalığı, gümrüklerin mültezimliği, altın, gümüş ve değerli taşlar dışında bütün madenlerin çıkartılması, yetmiş yıl boyunca demiryolları ve tramvaylar inşa etmesi karşılığında 40.000 sterlin ve gümrük gelirlerinin %60'ı kendisine verilmişti. Muhalefet nedeniyle ayrıcalık geri alınmıştır. Fakat satış ayrıcalıkları devam etmiştir.

Tüccarların ve geleneksel küçük burjuvazinin ortak düşmana karşı birleşik mücadelesi on dokuzuncu yüzyıl sonu Tütün Hareketi'nin sınıfsal temelini belirlemişti. Kıvılcım 1890 Martınca Şah'ın Binbaşı G.F. Talbot'a elli yıllık süreyle tütün üretimi, satışı ve ihracatı için tekel kurma hakkını vermesiyle patlamıştı. Tütün Hareketi zamanın önde gelen dini lideri Şirazi tütün içmeyi yasaklayan bir fetva verdiği zaman kördüğüm haline gelmişti (Muaddel, 1992: 170). Bu fetvaya göre; İngilizlere verilen tütün tekeli iptal edilinceye kadar tütün içmek dinen haramdı, çünkü Saklı İmam'a saygısızlıktı (Akyol, 2006: 173). Gerçekleştirilen eylemin yaygınlığı ve hareketin gücü sonunda Şah'ı ayrıcalığı geri almaya mecbur etmişti.

Tütün İsyanı sırasında Şii ulema bir bütün olarak bu isyanı desteklememiştir. Tam tersine söz konusu ayrıcalığı destekleyen ulema kesimi de vardı. Harekete katılan ulema büyük olasılıkla hareketin belkemiği olan tüccarlara, geleneksel küçük burjuvaziye ve köylülere mali olara dayanmakta, onlardan bağış almaktadır. Ayrıcalığı destekleyen ulema kesimi ise hükümetle ve İngilizlerle yakın bağları olanlardır (Muaddel, 1992: 173).

Tütün İsyanı iki bakımdan önemlidir. Öncelikle halkın Şii ulemaya olan bağlılığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Halk hükümetten çok ulemayı lider ve otorite olarak görüyordu. Bunun yanında Tütün İsyanı'nın bir diğer önemli tarafı da burada Şii ulemanın bir bütün olarak hareket etmemiş olmasıdır. Ulemanın bir kısmı Tütün İsyanı'nı desteklerken diğer bir kısmı ise buna karşı durmuştur. Burada Ulemanın tavrını belirleyen kendi çıkarlarının önceliğidir. Ama sonuç olarak Tütün imtiyazının iptal edilmiş olmasının en önemli sonucu, Şii ulemanın nüfuzunun daha da artmış olmasıdır (Uyar, 2004: 2003).

2.2.2 1905–1911 Anayasa Devrimi

Ulema, Tüccar ve 20. yüzyıl başlarında Rusya'nın İran'daki etkisinin genişlemesinden rahatsız olan aydınlarca önderlik edilen protestolar 1905–1911 anayasa devrimi ile neticelenmişti.

Devrimin, Aralık 1905'te Tahran yönetiminin, ileri gelen iki pazar tüccarını şeker fiyatlarının yükselmesinden sorumlu tutarak cezalandırmasıyla başladığı söylenir (Munson, 1990: 64). Bunun üzerine ülkede protestolar başlamıştı. Tahran Pazarı kapatılmıştı. Tahran Pazarının kapatılmasından bir ay sonra Şubat 1906'da Şah, protestocuların isteklerini yerine getirmeyi kabul etmişti. Fakat pratikte politikalar yine değişmemişti.

Protestonun ikinci safhası Tahran'ın bir merkez vaizinin 1906'da tutuklanmasıyla başlamıştı. Bu vaizin tutuklanmasını takip eden protestolar sırasında, polis, Seyyid olan bir din öğrencisini öldürmüştü. 15 Temmuz 1906'da, Müçtehid Binbihari ve Tabatabai'nin önderliğinde sayıları bini bulan ulema ve talebe Kum şehrine gitmişlerdi. Burada geçen zaman içerisinde laik aydınlar, daha geleneksel tüccarı, sanatkârları ve ulemayı İran'ı ulusal olarak seçilmiş bir anayasa kurumuyla işleyen anayasal monarşiye çevirecek bir düzen istemeye ikna etmişlerdi (Munson, 1990: 64).

Gerçek başarıyı ulemeden ziyade laik aydınlar elde ediyordu. Avrupai bir anayasa isteyenler bunlardı. İlk milli meclis 1906'da toplanmıştı. Geren 1906'nın temel kanunları gerekse 1907'de ilave edilen kanunlar Belçika Anayasası'nı baz alıyordu. Her ikisi de 1911'de anayasa hareketi çöktükten sonra İran politik hayatında çok az tesiri olmalarına rağmen 1979'a kadar İran'ın anayasası olarak kalmışlardır.

Temel yasalar şaha, yürütmenin başı olma, silahlı kuvvetlere komuta etme, savaş ve barış ilan etme, yasa tasarılarını imzalama ve kabinedeki bakanlar da dahil olmak üzere üst düzey devlet memurlarını atama konularında ayrıcalıklar tanıyordu. Fakat Şah'ın Ulusal Meclis'in huzurunda ant içmesi, meclisin seçtiği bakanları kabul etmesi ve meclisten geçen yasa taslaklarını imzalaması gerekmektedir. En önemli ödünler genel olarak İslam dinine ve özel olarak da Şiiliğe verilmişti (Abrahamian, 2009: 64). Şiilik İran'ın resmi dini olmuştu. Kabinede sadece Şii Müslümanlar yer alabilecekti. Yargı devlet ve din mahkemeleri olarak bölünmüştü, ikincisinde şeriati uygulama yetkisi din adamlarının elindeydi. Yasama organının şeriata aykırı yasalar çıkarmasına izin verilmezdi. Bunlara itaat edilmesini sağlamak için Ulusal Meclis tarafından tek görevi yasaları denetlemek olan Muhafızlar Konseyi'ne din adamları seçilirdi. Ama böyle bir Muhafızlar Konseyi 1979 devriminin sonrasına kadar toplanamamıştır (Abrahamian, 2009: 65).

1907 yılı boyunca ulemanın hepsinin anayasa taraftarı olmadığı giderek açıklığa kavuşmuştu. Din adamları arasında meşrutiyet hareketine destek verilmemesi konusundaki ayrılığın sebebi değişik hükümdarlık anlayışında idi. Monarşiden yana olanlar egemenliğin millet elinde olduğu fikrine karşı idiler. Müctehid Şeyh Fadlallah Nuri'ye göre egemenlik yalnız Allah'a aitti ve O'nun arzusu ile Peygamber'e, imamlara ve nihayet şeriati tefsire mezun eğitilmiş kişilere gelmekteydi. Fadlallah'a göre İslamiyet, bir akidedir, bir yasadır, bir hayat tarzıdır (Hüseyn, 1990: 250). Diğer tarafta ise Seyyid Muhammed Tabatabai, Seyyid Abdullah Bihbihari ve Seyyid Hasan Müderris bulunuyordu. Bunlara göre egemenlik halk tarafından Hükümdarın şahsına tevdi olunan bir güven ifadesidir (Ahavi, 1990: 65). Necef'te görev yapan Ayetullah Naimi de gerek Monarşik gerekse dini despotizme karşı çıkan bir bildiri hazırlamıştı. Anayasaya dayalı bir devlette dinleri ve davranışlarının kısıtlanacağını fark eden, siyasi yönden aktif olan birçok din adamı siyasetten hemen çekilmişlerdi (Chehabi, 1995: 9).

Anayasa Hareketinden sonra İran’da Ulema önemli kazanımlar elde etmişti. Fakat 21 Şubat 1921 günü Rıza Han tarafından gerçekleştirilen darbe sonrasında Ulemanın elde etmiş olduğu ödünlere pek bir anlamı kalmamıştı. 1979 yılındaki İran İslam Devrimi’ne kadar İran Ulemanın istekleri doğrultusunda değil Pehlevi Hanedanlığı’nın çıkarları doğrultusunda yönetilmişti.

İran siyasi tarihinin en belirgin yönlerinden biri ülkenin siyasal olaylarında Şii ulemanın oynadığı roldür. Tarihsel olarak dikkat çeken bütün olaylarda, 1891–1892 tütün protestosu hareketlerinde, 1906–1911 meşrutiyet devriminde, 1950’lerin başlarındaki petrolün millileştirilmesi hareketinde, 1963’teki Şah aleyhtan şiddetli gösterilerde ve 1978–1979 İran devriminde Ulema etkin biçimde yer almıştır (Muaddel, 1992: 151).

2.2.3. Pehlevi Hanedanlığı Dönemi

21 Şubat 1921 tarihinde Kazvin’deki Kazak garnizonu komutanı General Rıza Han üç bin asker ve on sekiz makineli tüfekle Tahran’da denetimi ele geçirmişti. Rıza Şah denetimi ele geçirdikten sonra Cumhuriyeti ilan etmek istemiştir. Fakat ulema bu isteğe şiddetle karşı çıkmıştır (Fığlalı, 2007: 204). Çünkü İran’da birçok kişi monarşiyi, her bakımdan laikliğe ve komünizm tehlikesine karşı bir koruyucu olarak görüyordu (Esposito ve Voll, 1998: 79). O sırada henüz yeterli nüfuzla kavuşmamış olduğu ve ulemanın desteğine ihtiyaç duyduğu için, Rıza Han bu isteğe uyarak 1925 yılında kendisinin Şahlığını ilan etmiş ve Pehlevi Hanedanlığı dönemini başlatmıştı (Özey, 1997: 225).

Pehleviler Şii kimliğini siyaset alanının dışına itme arzusu gütmüşlerdir. Pehlevilerin bu düşüncesi modern Fars milliyetçiliği çerçevesinde şekillenmiştir. Amaçları İran’ın eski ihtişamını yeniden inşa etmektir. Bu düşünce İran milli kimliğini Fars ulusal kimliği olarak kabul etmektedir. İran’da yaşayan halkların Ari ırkından olduklarını iddia eden ve diğer dillerde konuşan insanları Farslaştırmayı benimseyen bir ideolojidir. Bu düşünce 1924’ten 1979’a kadar Pehlevi Hanedanlığı vasıtasıyla iktidara yön vermiştir (Keskin, 2007b: 67).

Rıza Şah yeni devletini iki dayanak üzerine kurdu: ordu ve bürokrasi. Rıza Şah döneminde İran ordusu çok hızlı büyümüştü ve devlet kurumları hızla oluşturulmuştu. Bu

hızlı büyüme dört kaynaktan gelen gelirle mümkün oluyordu: petrol rafinerilerinin kira gelirleri, vergi borcu gecikmiş olanlardan alınan paralar, yüksek gümrük vergileri ve tüketim mallarına konan yeni vergiler (Abrahamian, 2009: 90).

Rıza Şah iktidarı ele geçirdikten sonra ülkede reform hareketlerine başlamıştı. Şah'ın reformları, ulemanın toplumsal etki alanlarını zayıflatmaya yönelikti (Eroğlu, 2008: 160). Seküler bir hukuk ve mahkeme sistemi geliştirmişti. Yeni medeni kanun, yeni vergi kanunu ve memuriyet kanunları kabul edilmişti. Avrupai giyim kuşam benimsenmiş, kadınlara eğitim ve çalışma imkânları sağlanmıştı. 1936'da kadınların örtünmesi yasaklanmıştı. Şah gücünü sağlamlaştırmak için basının bağımsızlığını kısıtlamıştı, polis ve ajanları kimseye göz açtırmıyordu.

Rıza Şah 1928 yılında yabancı devletlere verilen tüm kapitülasyonları kaldırmıştı. İngiltere ve Rusya'ya karşı temkinli davranmıştı ve ülkedeki Alman yatırımlarına destek vermişti. İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan etmişti ancak bu durumdan Rusya da İngiltere de memnun olmamıştı. 29 Ağustos 1941'de SSCB ve İngiltere İran'da Alman etkisini azaltmak ve Basra Körfezinden SSCB'ye kadar uzanan uygun bir ikmal hattı oluşturmak maksadıyla İran'ı işgal etmiştir (Akkan, 1995: 21). 29 Ocak 1942'de müttefikler arasında varılan anlaşmaya göre, işgal kuvvetleri savaşın bitiminden sonra en geç altı ay içinde geri çekilecekti. Bu işgal olayı sırasında Rıza Şah, Oğlu Muhammed Rıza Şah lehine tahttan ayrılmak zorunda kalmış ve 1944 yılında da Güney Afrika'da ölmüştür (Arı, 1999: 86).

Savaşın sona ermesine rağmen Sovyetler Birliği işgal ettiği bölgelerden çekilmemiştir. 12 Aralık 1945'te Tudeh, Azerbaycan'da Cafer Pişaveri yönetimi altında özerk bir Azerbaycan Cumhuriyeti kurarken, 22 Ocak 1946'da Kürdistan Demokratik Partisi lideri Gazi Muhammed Mehabad'da Kürtlerin özerkliğini ilan etmişti. Bu arada Sovyetlerin davranışının 29 Ocak 1942 tarihli üçlü müttefik anlaşmasına, 1943 Moskova deklarasyonuna ve BM Antlaşmasına aykırı olduğunu ileri süren İran durumu 19 Ocak 1946'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne iletmışti. Uluslar arası ortamda durumun gerginleşmesi üzerine Sovyetler Birliği 1946 Mayısında İran'dan çekilmişti (Arı, 1999: 87).

Muhammed Rıza Pehlevi Şiilerin ızdırap ayinlerini ve hac konusunda daha önce yapılan kısıtlamaları kaldırmıştı. Bunu takiben kamu kuruluşlarına bir emir gönderen Şah, Ramazan ayı esnasında İslami kurallara uyulmasını istemiştir. Genç Şah'ın bu kararları, babası Rıza Şah zamanında yönetim ile Şii ulema arasında vuku bulan menfi gelişmeleri nispeten de olsa düzeltmiştir (Eroğlu, 2008: 161).

İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden sonra 1946'da Birleşmiş Milletler kararı ile işgal kuvvetleri İran'dan ayrılmıştır. Uzun zamandır muhtariyet isteyen Azerbaycan Türkleri, bu isteklerine kavuşmuş ve okullarda Türkçe tedrisat yapma hakkını elde etmiş ve Farsça ile birlikte Türkçeyi de resmi dil olarak Şah hükümetine kabul ettirmiştir (Eroğlu, 2008: 161). Fakat daha sonra Ruslar, İran başbakanının kendilerine yıllardır istedikleri petrol imtiyazını vaat etmesiyle Mayıs 1946'da İran'dan ayrılmışlardır. Rus askerlerinin ayrılışı İran ordusuna Azerbaycan ve Kürt Cumhuriyetlerindeki isyanları bastırma fırsatı vermişti (Boran, 2007: 75). Azerilerin arkasından aynı isteği yapmış olan Kürt toplumuna da ret cevabı veren Şah, birdenbire İran (Fars) halkının gözünde bir kahraman haline gelmiştir (Eroğlu, 2008: 162). Bu durumdan istifade eden Şah babası döneminde başlayan reform hareketlerini devam ettirmeye çalışmıştır. 1947 yılında da Amerika'dan gelen kuvvetli telkinlerle İran'ın Milli Meclisi, Sovyetler Birliği'ne verilen petrol imtiyazını reddetmiştir.

Muhammed Rıza Pehlevi'nin modernlik yolundaki çalışmaları din adamlarını rahatsız etmiştir. Din adamlarının ileri gelenlerinden Ayetullah Humeyni, yazdığı "Keşfü'l Esra" adlı eserinde daha önce yapılan reform hareketlerini ve çıkan kanunları ağır bir dille tenkit etmiştir (Eroğlu, 2008: 162). Şah'ın hatası reformlar değildi. Asıl hatası söz konusu reformlara alışması için din adamlarına ve halka süre tanımamış olmasıydı (Akkan, 1995: 20). 1948'de bir grup din adamı, bir fetva yayımlayarak, kadınların dışarı alışverişe çıktıkları zaman peçe takmalarını istemiş ve buna uymayanların kötü muameleye tabii tutulacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Şah'ın başbakanı İbrahim Hâkimi, o zamanlar ılımlı tutumu ile bilinen ve din adamlarının politika ile uğraşmasını uygun görmeyen Ayetullah Muhammed Musavi Behbahani'ye başvurarak, peçe takmayan kadınların sokaklarda saldırıya uğramalarını engellemesini istemiştir. İran hükümetinin mollalarla pazarlığa girişir duruma gelmesi din adamlarını daha cüretkâr hale itmiştir (Eroğlu, 2008: 162).

Rıza Şah'ın tahran üniversitesini ziyaretini fırsat bilen bir grup militan din adamı, protesto ile Şah'a saldırmıştır. Bu hal ise, genç Şahı, o ana kadar takip ettiği mutedil politikayı terk etmeye sevk etmiştir.

1950–1953 yılları arasında ise din adamları ile Şah arasındaki mücadele bir süreliğine de olsa durmuştur. Bunun nedeni de Başbakan Muhammed Musaddık'ın İran petrollerini millileştirmesi girişimidir.

2.2.3.1. Muhammed Musaddık ve İran Petrollerini Millileştirilme Girişimi

İran'ın güneyinde ve Hazar kıyılarında 1918'den itibaren petrolün varlığı İngilizler ve Ruslar tarafından keşfedilmiş bulunuyordu. Bu yüzden bu iki devlet İran'dan çıkmak istemiyordu. Hazar kıyılarındaki petrol Rus, güneydeki petrol ise Amerikan petrol şirketlerinin de devreye girmesi ile İran'da üçlü bir sömürü devri başlamıştı.

1949 yılından itibaren İran petrolünü millileştirme çabalarına hız vermişti. 1950'lere geldiğinde gelişen burjuvazi siyasal iktidara ortak olmak istiyordu. İran burjuvazisi petrol yataklarını yabancı sermayenin elinden alıp kendisi işletmek istiyordu (Eroğlu, 2008: 164). Burjuvazi, Ulusal Cephe kimliği altında faaliyet yürütmeye başlamış ve ezilen yığınları yanına çekebilmek için bazı demokratik değişimler vaat etmiştir. Halk, milliyetçi cepheden Dr. Musaddık'ın başbakan olmasını istiyordu.

İran'da hükümet aleyhine gösteriler başlamış ve 14 Nisan 1951'de sıkıyönetim ilan edilmişti. Aynı tarihte Abadan'daki rafinerilerde çalışan 12.000 işçiden 9.000'i greve gitmişti. Fakat her şeye rağmen başbakan Hüseyin Alada petrolün millileştirilmesini kabul etmemişti. Bütün baskılara karşı direnen başbakan sonunda istifa etmişti. Şah, meclise yeni seçilen Musaddık'ı başbakan olarak atamak zorunda kalmıştı (Kayabalı ve Cemender, 1990: 288).

1950'de Başbakanlığa getirilen Muhammed Musaddık, meclisi ve halkı arkasına aldıktan sonra 1951'de Anglo-İran Petrol Şirketi'ni millileştirdi. Musaddık, mecliste "Evini en iyi idare edecek kişi İranlının kendisidir" dediğinde kararlılıkla yürütmeyi düşündüğü politikayı da belirtmiş oldu (Kinzer 2004: 79). Bu karar Rusya, İngiltere ve

Amerika tarafından tepkiyle karşılanmış ise de, bu üç devlet, yaptıkları bütün baskılara rağmen durumu değiştirememiştir (Eroğlu, 2008: 165). Menfaatlerini kaybeden İngiliz, Amerikan ve Rus temsilcileri Şah'a Musaddık'ı görevden almasını tenkit etmeye başlamıştır. Bu telkinler sonucunda adına "Operation Ajax" denen bir askeri darbe ile Musaddık görevden uzaklaştırılmıştır (Kinzer, 2004: 80).

Ulema, Musaddık'ın İngiliz nüfusunu İran'dan çıkarmasına rağmen iç hedeflerini paylaşmamıştır. Bazı İran Uleması gibi İngiltere ve Amerika'daki birçok insan Musaddık'ı hafif milliyetçi sosyalist olmasından dolayı Komünizm sempatizanı olarak görmüştü. 16 Ağustos 1953'te Musaddık hükümeti CIA tarafından düzenlenen bir darbeye görevden uzaklaştırıldığında Kaşani ve İran'ın meşhur âlimleri bu darbeyi onaylamıştı (Boran, 2007: 76).

Musaddık'ın devrilmesinden sonra Şah Rejimi 1953'ten itibaren İran'da bir dönüşüme yol açmıştı. Ülke, yarı sanayileşmiş bir yarı sömürge haline gelmişti. Musaddık'ın devrilmesinden sonra İran hükümeti ile ABD'li şirketlerin de katılımıyla oluşturulan yeni konsorsiyum arasında yapılan anlaşmayla İran petrollerinden elde edilen gelir %50-%50 bölüşülmüştü. Konsorsiyum'da bu kez Amerikan şirketleri %40'luk payla yerlerini almışlardı (Arı, 2007: 335). 1956–1960 yılları arasında Şah'ın Başbakanlığını yapan Manuşer İkbâl hazırladığı tarım reformu kanunu ile İran'da toprak reformunu gerçekleştirmeye çalışmıştır.

2.2.3.2. Ak Devrim

Şah yeni kazandığı gücünü toplumun geniş kesimlerine değişiklikler getirebilmek için kullanıyordu. Önce babasının başlattığı işleri tamamlamak üzere hazırlanan mütevazı programları uygulamaya sokmuştu. 1963 yılından sonra da, tabandan gelebilecek Kızıl Devrim'le rekabet etmek ve içini boşaltmak üzere tasarladığı Ak Devrimi başlatmıştı (Abrahaman, 2009: 173).

Toprak reformu Ak Devrimin en önemli parçasıydı. Şah 1962'de Başbakan Emîni tarafından başlatılan toprak reformunu 1963'te benimseyip en önemli başarısı olarak tanıtmıştı. Emîni'nin hazırladığı program toprak sahipliğini tek bir köyle sınırlıyordu.

Arazi fazlası kiracılık hakları olan ortakçılara aktarılacaktı. Programın sulandırılmış versiyonuysa toprak sahiplerinin köy mülkiyetlerini yakın akrabalarına geçirmesine, ayrıca kendilerine meyve bahçeleri, ormanlık arazi, fidanlık, mekanize çiftlik ve teknik tarım alanları saklamalarına izin veriyordu (Abrahaman, 2009: 175).

Toprak reformu temel olarak, büyük toprakların bölünerek topraksız köylülere dağıtılmasını öngörüyordu. Toprak reformunun hazineye getirdiği yükün, devlete ait endüstri kuruluşlarındaki mamul eşya stoklarının satışından elde edilecek gelirle karşılanması kararı alınmıştı. Bu şekilde toprakların köylüye dağıtılmasıyla feodal sistem resmen ortadan kalkacak aynı zamanda büyük toprak sahiplerine devlete ait endüstri mamulü stoklarını satın almaları imanı tanınarak zararları giderilecekti (Kayabalı ve Arslanoğlu, 1990: 198).

Toprak reformuyla birlikte feodal, ayan, eşraf ve büyük toprak ağaları gibi terimler işlevini yitirmişti. Köylülerin toprak sahibi olmak için Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının idaresindeki köy kooperatiflerine üye olmaları gerekiyordu. Kimi yerlerde hükümet sağlık ocakları ve okuma yazma kursları açıyordu.

Toprak reformu kırsal kesimi değiştirirken, Planlama ve Bütçe Teşkilatı tarafından hazırlanan beş yıllık planlar da ufak çaplı sanayi devrimini getirmişti (Abrahaman, 2009: 176). Liman hizmetleri iyileşiyor, Tahran'ı Meşhed, Tebriz ve İsfahan'a bağlayan Trans-İran Demiryolu genişliyor, Tahran ve vilayet başkentleri arasındaki anayollar asfaltlanıyordu. Devlet aynı zamanda tüketim sanayilerini korumak için, hem gümrük duvarlarını yükselterek hem de düşük faizli kredileri Sanayi ve Madencilik Kalkınma Bankası kanalıyla vererek özel sektörü destekliyordu.

1953 ile 1975 arasında küçük fabrikaların sayısı 1500'den 7000'e; orta ölçekli fabrika sayısı ise 300'den 800'e çıktı; 500'den fazla işçi çalıştıran büyük fabrikaların sayısı ise 100'den 150'ye yükselmişti (Abrahaman, 2009: 176). Beyaz Devrim'in başlamasıyla birlikte eğitim kurumlarının sayısı da üçe katlanmıştı. Okuma yazma oranı %26'dan %42'ye yükselmişti.

Ak Devrim kadın sorunlarını da içeriyordu. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı, yargıda önce avukat sonra da yargıç olarak görev yapma hakkı tanınmıştı. 1967 Aile Koruma Yasası boşanma, çokeşlilik ve çocuk velayetini alma gibi konularda erkeklerin haklarına kısıtlamalar getiriyordu. Peçe tamamen yasaklanmadıysa da kamu kurumlarına peçeyle girilmesi hoş karşılanmıyordu (Abrahaman, 2009: 178).

Tüm bu değişiklikler toplumsal gerilimi belli başlı üç koldan kızıştırmıştı. Öncelikle, geçmişte Pehlevilere en ciddi şekilde meydan okumuş iki sınıfın –aydınlar ve kentli işçi sınıfı- boyutunu dörde katlamıştı. Diğer yandan toprak reformu, köylüleri ve aşiret nüfusunu yüzyıllar boyunca denetim altında tutmuş ayarı da vurmıştı. Toprak reformu siyasal bakımdan kolaylıkla serseri mayına dönüşebilecek çok sayıda bağımsız çiftçi ve topraksız rençper üretmişti (Abrahaman, 2009: 183). Ak Devrimin amacı Kızıl Devrimi önlemektir. Oysa İslam Devrimi'ne zemin hazırlamıştı. Dahası, nüfusun düzenli artışı ekilebilir arazi açığıyla birleşince, durmadan genişleyen gecekondu bölgeleri yaratmıştı.

Ak Devrimin sebep olduğu diğer bir sorun, rejimin tercih ettiği gelişme yöntemi olan ekonominin damlama teorisi kaçınılmaz olarak zenginlerle fakirler arasındaki uçurumu derinleştirmişti. Eşitsizliğin en çok görüldüğü yer, zenginlerin kuzeydeki saraylarda, yoksullarınsa, başta doğru dürüst bir ulaşım sistemi olmak üzere hemen hemen tüm kamu hizmetlerinden yoksun gecekonducularda yaşadığı Tahran'dı (Abrahaman, 2009: 185).

Son olarak Ak Devrim ve onu izleyen petrol gelirlerindeki artış, halkın beklentilerinin korkunç ölçüde yükselmesinden ama karşılanmamasından doğan hıncı yaygınlaştırmıştı. Sosyal programlarla eğitim ve sağlık hizmetlerini iyileştirmede epey yol alındığı doğrudur. Fakat yirmi yıl sonra bebek ölümleri ve doktor başına düşen hasta sayısı açısından Ortadoğu'nun en kötü durumdaki ülkesinin İran olduğu da bir başka gerçektir (Abrahaman, 2009: 186).

Rıza Şah Ak Devrimle birlikte sadece var olan düşmanlıkları körüklemekle kalmamış yenilerini de yaratmıştı. Onun Ak Devrimi geçmişte genel olarak monarşiye, özellikle de Pehlevi rejimine kilit destek dağılamış toprak sahibi aşiret reislerinden ve kırsal

kesimin ileri gelenlerinden oluşan sınıfı bir hamlede silip süpürmüştü. Beyaz Devrim'i gerekli köy hizmetleriyle güçlendiremeyen şah, orta ölçekli arazi sahiplerinden kurulu yeni sınıfı yüzüstü bırakmış oluyordu. Kırsal kesimde yaşam koşullarının iyileştirilmemesine bir de hızlı nüfus artışı eklenince, topraksız köylülerin şehirlere toplu göçü baş göstermişti. Böylece şehirlerde bir gecekondu yoksulları ordusu doğmuştu (Abrahaman, 2009: 204). Dahası 1975'te Diriliş Partisi'nin kurulması pek çoklarının, özellikle de Pazar esnafıyla onların yakın müttefiki ruhani sınıfın gözünde geleneksel orta sınıfa karşı açık bir savaş ilanıydı. Bu durum en sessiz ve siyaset dışı din adamlarının bile en çok ses getiren ve faal muhalifin, yani Humeyni'nin kollarına atılmalarına neden oldu.

Ak Devrim, geniş vakıf arazisine sahip ulemanın gelir kaynağını kısıtlamayı ve ulemayı ekonomik kaynaklardan yoksun bırakmayı, ilave olarak, dinsel öğretiyi yerine laik bir eğitim sistemini getirmeyi amaçlaması nedeniyle en büyük tepkiyi ulema sınıfından almıştır (Erdoğan, 2008: 168).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İRAN DIŞ POLİTİKASININ NİTELİKLERİ

İslamiyet'in ilk dönemlerinde İran'da Sünniler hâkimdi. Moğol istilasıyla Safevi yönetimi kurulması arasında geçen dönemde İran yavaş yavaş Şiileşmişti. Safevi Hanedanı'nın ilk hükümdarı olan Şah İsmail Şiiliği resmi devlet politikası haline getirmişti. İran bu dönemde politik ve dini birliğini Şiilik vasıtasıyla gerçekleştirmişti (Kayabalı ve Arslanoğlu, 1990: 98). Safevi hanedanının kurucuları tarafından İran'ın resmi mezhebi haline getirilen Safevi Şiiliği, İran'ın kimliğinin korunmasında, ülkenin dağınık parçalarının toplanarak bir araya getirilmesinde ve İran'da siyasi bütünlük oluşturulmasında büyük bir rol oynamıştı (Ahmedi, 2009: 109). Bu dönemden itibaren İran hükümdarları Şiiliği dış politikalarında bir yayılma ve ele geçirdikleri topraklarda yaşayan insanları asimile etme aracı olarak kullanmıştı. Bu amaçla komşu ülkelerde ve diğer Müslüman ülkelerde çeşitli propaganda faaliyetlerine girişmiştiler. Söz konusu dönemlerde İran hükümdarlarının dış politika anlayışı idealist bir temel üzerine kurulmuştu. Bu temel, özünde bütün Müslüman ülkeleri Şiilik çatısı altında birleştirilerek büyük bir İslam devleti kurmak şeklinde özetlenebilir (Kayabalı ve Arslanoğlu, 1990: 99).

İran tarihinde iktidara sahip olan yöneticiler, İran topraklarındaki Şiileşme süreci tamamlandıktan sonra tüm Müslüman ülkeleri Şiileştirmek gibi idealist bir söylemden uzaklaşarak daha realist daha pragmatik bir dış politika izlemeye başlamıştılar. Şii olmayan devletler bir yana, Müslüman olmayan devletlerle de kendi çıkarları doğrultusunda çeşitli konularda ittifak içine girmekten çekinmemiştiler. Fakat pratikte realist bir dış politika izleyen İran hükümdarları buldukları her fırsatta Şiiliği kullanarak daha büyük bir devlet kurma amacından da geri kalmamışlardır.

1979 yılında İran'da yaşanan devrim sonrası yeni oluşturulan yönetici kadronun öncelikli dış politika hedefi mevcut devrim ateşinin diğer ülkelere de yayılması şeklindeydi. Fakat uluslararası konjonktürde meydana gelen değişmeler, İran'ın dış

politika hedeflerini / söylemlerini değiştirmiştir. Bu doğrultu da İnan Devrim İhracı yönündeki dış politikasını arka plana almıştı. Ama bunu yaparken de bu politikadan tamamen vazgeçmemişti. Orta Doğu’da olduğu gibi şii kimliğini kullanarak birçok ülkede İslam Devrimi’ni gerçekleştirmek için çalışmalarda bulunmuştu ve bulunuyor. Bununla beraber biraz da içine düştüğü yalnızlıktan kurtulmak amacıyla gerek batılı devletlerle olsun gerekse bölge devletleriyle olsun ilişkilerinde daha yumuşak söylemler kullanarak işbirliği içine girmişti.

İnan’ın bir ‘‘Devlet’’ olarak ortaya çıktığı dönemlerde idealist söylemlerle şekillenen ve uygulanan dış politikası, yakın geçmişte ve günümüzde realist temeller üzerinden yürütülmektedir. İdealist unsurlar İnan İslam Cumhuriyeti’nin dış politika anlayışından tamamen dışlanmamakla birlikte ikinci plana atılmıştır.

3.1. İnan Dış Politikasını Etkileyen Temel Faktörler

Politika kavramı basit olarak ‘‘belli bir amaca ulaşmak için tasarlanan eylemler toplami’’ olarak tanımlanabilirken, dış kavramını tanımlama konusunda aynı kolaylıktan söz etmek mümkün değildir. Dış politikayı diğer eylemlerden ayırmanın bir yolu olarak dış ve i gibi fiziksel bir ayrıma gitmek önemli kolaylık sağlasa da bu, dış politikanın birçok boyutunun fark edilmesini engellediğinden sakıncalı bir basitleştirmedir (İnat ve Balcı, 2007: 213). Buna karşın dış politikaya ilişkin genel kabul gören belli tanımlamalardan bahsedilebilir. George Modelski dış politikayı, toplumların başka devletlerin davranışlarını değiştirmek ya da kendi davranışlarını uluslar arası ortama uyumlu hale getirmek için geliştirdikleri faaliyetler sistemi olarak tanımlarken, Kalevi Holsti devletlerin dış dünyaya ilişkin davranışlarını dış politika olarak nitelendirmektedir. Patric J. Mc Gowan aynı olguyu ulusal ya da merkezi hükümetlerin kendi yasal egemenlikleri dışında kalan oyunculara yönelik geliştirdiği davranışlar olarak tasvir etmektedir (Tayfur, 2005: 77).

Ülkelerin dış politikaları, çok çeşitli öğelerden etkilenerak oluşturulurlar. Çoğu dış politika analizinin çalışma varsayımı devletin bir sosyal kurum olarak iki çevrede var olduğudur: Bir yanda devlet tarafından sınırı çizilmiş bölgede bulunan tüm diğer kurumlar ve bunların devlet ve birbirleriyle olan ilişkilerinden oluşan bir (içsel) evre vardır. Öte

yandan da diğerk tüm devletler ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerinden oluşan bir (dışsal) çevre vardır (Brown ve Ainley, 2008: 62).

Faruk Sönmezoğlu “Uluslar arası Politika ve Dış Politika Analizi” adlı kitabında dış politikayı etkileyen temel öğeleri başlıca üç ana başlık altında toplamıştır. (Sönmezoğlu, 1995: 129). Bunlar dış politikanın oluşturulduğu “Genel Ortam”, “İçsel Ortam” ve “Dışsal Ortam”dır.

Genel Ortam; Coğrafi/Topografik yapı, denizler, mevki ve jeopolitik, doğal kaynaklar gibi unsurları içeren fiziki çevre ile nüfus ve nüfus hareketleri, etnik ve dini farklılaşmalar gibi unsurları içeren beşeri çevreden oluşur.

İçsel Ortam; Devletin sosyo-politik yapısı, siyasal rejimi, kamuoyu ve söz konusu devletin dış politikada karar alma süreci, karar alma zemini ve karar alıcıları gibi unsurlardan oluşur.

Dışsal Ortam; Mevcut olan uluslararası sistem, güç dengesi, uluslararası hukuk normları ve uluslararası örgütler gibi unsurlardan oluşur (Sönmezoğlu, 1995: 130).

İran yer aldığı coğrafya itibari ve sahip olduğu kültürel değerler nedeniyle çok çeşitli faktörleri göz önünde bulundurarak dış politika üretmek zorundadır. Öncelikle İran Orta Doğu bölgesinin Müslüman olup da Arap olmayan tek ülkesidir. Bu nedenle zaten bölgede bir yalnızlık içerisindedir. 1979 yılında gerçekleşen devrim sonrası bölge ülkelerinin İran Rejiminden duydukları kuşku ve İran’ın ABD ile yaşadığı gerilimler sonucu İran bölgede iyice yalnız kalmıştır.

1979 yılına kadar İran’da üretilen dış politikalar perspektif olarak Batı çizgisinde olup ABD ve Batılı devletlerin çıkarlarına hizmet etmekteydi. 1979 yılındaki İslam Devriminden sonra ise dış politikada öncelik gerçekleştirilen devrimin bölge devletlere de yayılmasını gerçekleştirmek yönündeydi. Fakat uluslar arası konjonktürde meydana gelen değışmeler buna izin vermemiş ve İran öncelikle bölge devletlerinin güvenini kazanmaya çalışmış ardından da Batılı devletlerle iyi ilişkiler kurma yollarını aramıştır. Bu konuda

kısmen başarılı olsa dahi 2005 yılındaki iktidar değişikliğinden sonra dış politikadaki ılımlılık yerini sertlik yanlısı davranışlara bırakmıştır.

Bugün itibariyle İran'daki yönetim dış politikasını belirlerken birçok unsuru göz önüne alarak dış politika üretmektedir. Ana hatlarıyla bu unsurları, coğrafi konum, güvenlik endişesi, din faktörü, etnik yapı ve jeopolitik konum olarak sınıflandırılabilir.

3.1.1. Coğrafi Konum

Devletler faaliyetlerini, belirli coğrafi ve topografik özelliklere sahip ülke toprakları üzerinde yürütmek zorundadır. Her devlet, güçlü bir dış politika üretebilmek için öncelikle kendi topraklarında yaşayan halk üzerinde hâkimiyetini sağlamalıdır (Sönmezoğlu, 1995: 440). İran'ın coğrafi yapısı ve komşuları, İranlı yöneticilerin bu denetimi gerçekleştirmesini zorlaştırmaktadır. 1.648.000 km²'lik yüzölçümüne sahip olan İran bazı komşuları ile doğal sınırlara sahip değildir.

Petrol taşımacılığında önemli ve stratejik bir konumdaki Basra Körfezi, Hürmüz Boğazı ve Hazar Denizi ile çevrili İran, Hint Okyanusuna açılan anahtar bir coğrafyada yer alır. Pek çok açıdan Orta Doğu ülkeleri arasında önem arz eden, farklı bir ülkedir. (Türksavaş, 2006: 205) Toplam 5440 km.lik sınırlarını Afganistan (936 km.), Ermenistan (35 km.), Irak (1458 km.), Pakistan (909 km.), Türkiye (499 km.), Türkmenistan (992 km.), Azerbaycan (432 km.), Nahcivan Özerk Cumhuriyeti (179 km.) çevreler. Hazar Denizi ile 740 km.lik sınırı vardır.

Coğrafi olarak İran toprakları içersinde yer alan Azerbaycan, İran'ın dış politikasını sınırlayıcı bir özelliğe sahiptir. Bu bölgede yaşayan Azeri Türklerinin Azerbaycan Cumhuriyeti ile birleşme yönünde talepleri olduğu bilinmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti de özellikle Efulfeyz Elçibey döneminde Güney Azerbaycan'la birleşme yönünde talepleri olduğunu resmi ağızdan dile getirmiştir. Coğrafi açıdan İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı izolasyonist bir dış politika izlemesine olanak yoktur. Söz konusu durum zaman zaman İranlı yöneticileri çıkmaza sokabilmektedir.

İran, yer aldığı coğrafya bakımından önemli kazanımlar da elde etmektedir. Orta Doğu'daki enerji koridorunun ortasında yer alması İran'a dış politika alanında önemli bir avantaj sunmaktadır. Büyük devletler için vazgeçilmez nitelikteki enerji kaynaklarının bir numaralı geçiş noktası olan Basra Körfezine İran'ın uzunca bir kıyısı vardır. Bu nedenle gerek Batılı devletler olsun gerekse petrole gereksinim duyan diğer devletler olsun İran ile ilişkileri konusunda çok dikkatli davranmak durumundadır. Günümüzde İran'ın ABD ve İsrail aleyhinde çok sert çıkışlar yapabilmesine olanak veren unsurlardan birisi de İran'ın sahip olduğu bu coğrafi konumudur.

3.1.2. Güvenlik Endişesi

İran dış politikasına etki eden en önemli unsurlardan birisi İran'ın güvenlik kaygılarıdır. Özellikle 1979 yılında gerçekleşen devrimden sonra İran bölgede yalnız kalmıştır. İran 1979 yılına kadar Amerika'nın güvenlik şemsiyesi altında yer alıyordu. Fakat gerçekleşen İslam Devrimi sonrası bu güvenlik şemsiyesinin altından çıkıp Amerika'ya karşı duran bir pozisyon almıştır. Bunun yanında rejiminin Şii karakterli bir İslam Cumhuriyeti olması nedeniyle de bölge devletleri tarafından kuşkuyla yaklaşılan bir ülke olmuştur.

İran Orta Doğu bölgesinde kendisine müttefik olacak bir ülke bulmakta zorlanmaktadır. Bu nedenle İran dış politikasının önceliğini krizler oluşturmaktadır. İran kendisine komşu olan ülkelerdeki rejimlere muhalif örgütler meydana getirmektedir. Bu örgütler sayesinde söz konusu ülke topraklarında krizler yaratarak kendi güvenliğini garanti altına alıyor.

İran'ın çevresinde, İran toprakları içinde yaşayan insanlar için cazibe merkezi olabilecek ülkeler vardır. İran bu ülkelerde krizler oluşturmak vasıtasıyla buraların kendi vatandaşları için bir cazibe merkezi olmasının önüne geçmek istiyor. Kısaca İran için İstikrarlı bir Orta Doğu'nun yerine istikrarsız bir Orta Doğu daha cazip gözüküyor (Ceylan, 2009: 71).

İran'ın nükleer alandaki çalışmaları da güvenlik endişeleri ile bağlantılıdır. İran Amerika'nın dolaylı varlığını ensesinde hissetmektedir. Irak'ta ve Afganistan'daki

Amerikan varlığı İran'ı rahatsız etmektedir. Bunun yanında Orta Doğu bölgesindeki birçok ülkede Amerika'nın askeri üsleri vardır. Amerika'nın yanında İsrail de İran için bir tehdit unsurudur. Amerika'nın bölgedeki varlığı ve İsrail devleti İran'ın güvenliğini tehdit etmektedir.

İran nükleer enerjiyi elde ederek nükleer silah elde etme kapasitesine sahip olacaktır. İran'ın nükleer silah elde etmesi İran'a tehdit oluşturan ülkelerin daha ihtiyatlı davranmasını gerektirir. Kısaca İran nükleer teknolojisini geliştirerek söz konusu ülkelere gelebilecek tehditleri minimize etmiş olacaktır. Çünkü tarihte nükleer silaha sahip olan devletler birbirleriyle sıcak çatışmaya girmekten sürekli kaçınmışlardır. Sıcak çatışma durumunda ise iki tarafta oldukça dikkatli davranmıştır.

3.1.3. Din Faktörü

Orta Doğu Devletlerinin dış politikalarında din her zaman için önemli bir unsur olmuştur. İran dış politikasında da özellikle 1979 sonrası dini söylemler ön planda tutuldu. Fakat din hiçbir zaman İran dış politikasının tek belirleyici özelliği olmamıştır. Nitekim İran'ın bölgesel politikaları incelendiğinde bu unsur açıkça görülmektedir. Mehmet Şahin'in de belirttiği gibi din İran dış politikasında bir araç olarak kullanılmaktadır (Şahin, 2008). İran dini dış politikada bir meşrutiyet, güvenlik ve yayılma aracı olarak kullanılmaktadır.

1979 yılında gerçekleşen devrim bir İslam Devrimiydi. Bu nedenle gerek iç politikada gerekse dış politikada dini söylemlere ağırlık verilmişti. Öncelikle İran'da iktidara gelen hükümet tüm dünya Müslümanlarını temsil ettiğini iddia ediyordu. Fakat bu iddia kendisiyle çelişmektedir. Çünkü İran'da gerçekleşen devrim Şii karakterli bir devrimdi. İran Şii inancı benimseyen bir ülkedir. Bu durumda Sünni inanca sahip Müslümanları nasıl temsil ettiği hususu meçhuldür. Zaten İran söz konusu söylemleri kendi rejimini meşru kılmak ve söz konusu dönemde içine düştüğü yalnızlıktan kurtulmak için kullanmıştır.

İran Orta Doğu bölgesindeki dış politikalarında din faktörüne vurgu yapmaktadır. Buna karşın Orta Asya ve Kafkasya politikalarında ise dini inanışlarını ikinci plana

itmektedir. Yani kısacası din İran'ın dış politikasına etki eden bir unsur olmaktan çok İran'ın dış politikasında kullandığı bir araç olarak görülebilir. İlerleyen bölümlerde İran'ın bölgesel politikaları açıklanırken bu konuya detaylıca değinilecektir.

3.1.4. Etnik Faktörler

İran, çeşitli etnik grupların yaşadığı bir coğrafi bölge olmasına rağmen, İran adı, Fars kimliği ile eşanlamlı olmuştur (Keskin, 2003: 66). Bununla beraber ağır basan gruplar arasında Farsilerin yanı sıra Azeriler, Türkmenler, Kürtler ve Araplar da öne çıkmıştır.

Nüfusun %51'ini oluşturan ve hemen hepsi Şii olan Farslar daha çok İsfahan, Meşhed, Şiraz ve Kirman'da yaşarlar. İran'ın kuzey batısında yer alan ve genelde Şii olan Azeriler ise, nüfusun %24'ünü teşkil ederler. Nüfusun %8 i Gilek ve Mazandarani, %7'si çoğunlukla Irak ve Türkiye sınırına yakın yaşayan Kürt, %3'ü Arap, %2'si Batıdaki dağlarda göçebe yaşayan Lurlar, %2'si Beluci, %2'si Türkmen ve %1'i diğer etnik gruplardan oluşur. Şii Müslümanlar İran'ın %89'u, Sünniler %9'u, Yahudi, Bahai, Zerdüşti, Hristiyan ve diğer dinlerden gelenler de %2'sini oluşturur. (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>)

Şiilerin çoğunluğu Azerbaycan Türkleri ve Farslardan oluşur. Bununla beraber Şiilik farklı etnik grupları bir arada tutan bir bağ niteliğindedir. Sünnilerin çoğunluğunu ise Kürtler, Türkmenler ve Beluçlar oluşturmaktadır (Arı, 1999: 17).

İran, Türkiye'den sonra, Türklerin en çok nüfusa sahip olduğu bölge ülkesidir. Yetmiş milyonu aşkın bir nüfusa sahip olan İran'ın içinde yaşayan Türk nüfusunu otuz milyona çıkaran tahminler bulunmaktadır.

İran'ın etnik yapısındaki heterojen yapı İran'ın dış politikasını da etkilemektedir. Bünyesindeki büyük Türk nüfusun Türkiye ile yine Güney Azerbaycan bölgesinin Azerbaycan ile Kürtlerin Irak'taki ve Türkiye'deki Kürtler ile ya da daha da ötesi Irak'ın kuzeyinde kurulabilecek bir Kürt Devleti ile ilişkilenebileceği endişesi, İran'ın dış politika yönelimlerini belirgin oranda etkilemektedir (Türksavaş, 2006: 216).

Azerilerin Tahran'daki pazarların %75'ine sahip olduğu ve İran toplumunun birçok alanında etkili olduğu ileri sürülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Bu ülkenin İran içerisinde yaşayan Azeriler için bir çekim merkezi olması korkusu Azeri azınlığın, İran'ın dış politikasında her zaman belirleyici bir unsur olarak yer almasına sebep olmuştur. Azerilerin olası bir ayrılış isteği ya da Türklerle ittifak yapma dilekleri İran'ı derinden sarsacak ve telafisi zor zafiyetlere götürecektir (Ceylan, 2009: 42). Tüm bu korkuları derinden hisseden İran, Azeri azınlığı İran'a daha da bağlayacak iç politikalarını bu azınlığı muhafaza edecek dış politikalarla desteklemiştir.

İran, Türkiye ve Azerbaycan'ı dengelemek için Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmaya, boru hatları anlaşmaları yapmaya ve ekonomik işbirliğine yönelmektedir. Bunun yanında ülkesindeki en büyük Hıristiyan cemaat olan Ermenilerden de yararlanmaktadır. Din farkına rağmen Ermenistan ve İran, karşılıklı çıkarları doğrultusunda, Türkiye'nin aleyhine olacak şekilde işbirliğine yönelebilmektedirler (Türksavaş, 2006: 216).

İran içerisinde yaşayan diğer bir etnik grup olan Kürtler de İran için tehlike arz etmektedir. İran bu tehlikeyi bertaraf etmek için sık sık komşu ülkelerle dayanışma içine girmiş ve bu bölgeye yapılacak olası dış yardımların önüne geçmek istemiştir. Dış politikasını toprak bütünlüğü üzerine tesis eden İran, hem devrimden önce hem devrimden sonra içerisinde barındığı azınlıkların dış etkiler altında kalarak ayrılıkçı bir politika izlemesine izin vermeyen dış politikalar izlemiştir (Ceylan, 2009: 45).

3.1.5. Jeopolitik Konum

İran, Jeostratejik bir ülke olup, Avrupa, Asya ve Afrika kıtasının köprübaşısıdır. İran kuzey batıdan Kafkaslar ve Anadolu ve Karadeniz'le Avrupa'ya Kuzey ve Kuzey doğudan Hazar Denizi ve Orta Asya, güney ve güney batıdan Hint okyanusuna ve Hint yarımadasına, güney batıdan Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yla bağlantılıdır. Buna ilaveten üç kıta arası hava koridoru da İran üzerinden geçmektedir. En büyük petrol ve ticari mallarda Hürmüz boğazından transit bir konumda bulunduğu için Jeopolitik açıdan istikrar ve istikrarsızlığı beraberinde getirmektedir (Erdoğan, 2008: 229).

İran, yüz ölçümü, coğrafi konumu ve özellikle Hürmüz Boğazı'nı kontrol etmesi, nüfus yapısı ve nüfus içerisindeki Şii Müslüman unsurların ağırlığı, askeri gücü ile diğer Körfez ülkelerine oranla büyük bir üstünlük sağlamaktadır. İran, bu üstünlüğü hem şah döneminde hem de devrim sonrası döneme diğer ülkelere karşı kullanmıştır. Bu kullanım şekli, şah döneminde "Körfez emniyeti" şeklindeyken, devrim rejiminde buna, "İslam ideolojisini ihraç" faktörü de eklenmiştir (Zengin, 1991: 51). Özellikle 1980'lerde İran dış politikasına yön veren en önemli husus, devrim ihracı ile bölgeye yeni bir şekil verme amacı olmuştur.

İran'ın jeopolitik konumu Ortadoğu'daki tüm ülkelere göre daha önemlidir. İran'ın bu önemli jeopolitik özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür (Erdoğan, 2008: 230):

İran, petrol ve doğal gaz üreten önemli bir Körfez ülkesidir. İran, Basra Körfezi ağzındaki Hürmüz Kanalı'nın doğu tarafındaki kıyılara sahip olmakla, Körfez'in giriş çıkışını kontrol edebilecek coğrafi konuma sahiptir. Bu özelliği ile İran, karşısında büyük bir deniz ve hava kuvveti bulunmadığı takdirde Körfez'deki petrol ve doğal gaz trafiğini engelleme, hatta kesebilme imkân ve kabiliyetine sahiptir.

Ortadoğu gibi, dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin yoğunlaştığı bir diğer bölge de Hazar havzası ve Orta Asya'dır. İran, mevcut coğrafyası ile hem Hazar havzasına doğrudan ortak ve müdahil, hem de Orta Asya doğal gaz kaynaklarının boru hatları vasıtasıyla Körfez'e ve dış dünyaya ulaştırılmasında rol oynayabilecek önemli bir coğrafi konuma sahiptir.

İran almış olduğu dış politika kararlarında, sahip olduğu bu jeopolitik üstünlüğü kullanarak bölgede hegemon güç olmayı amaçlamaktadır. Bu amacına ulaşmak için de kendine rakip olarak gördüğü ülkelerde çeşitli örgütler vasıtasıyla mevcut hükümetlerin aleyhine faaliyetlerde bulunmaktadır. Örneğin İran'ın bu konuda kendine rakip olarak gördüğü en önemli ülkelerden birisi Türkiye'dir. 26 Mayıs 1983'te Türkiye, Kuzey Irak'taki PKK üslerine saldırdı ve Irak'ın 40 km içine kadar girerek, birkaç yüz PKK militanını ele geçirdi. İran'ı rahatsız eden şey ise Bağdat'ın bu harekâta onay vermiş olmasıydı. İran, Türkiye'nin petrol bölgelerini koruması için Irak'a NATO'da destek

olduğunu böylece ABD çıkarlarına yardımcı olduğunu iddia etti. Ekim 1984'te Bağdat, Türkiye'nin sınırı geçerek sıcak takip yapmaya yönelik isteklerine olumlu karşılık verdi. Fakat İran bu isteği reddetti (Olson, 2005: 13).

İran, bölgede kendisine güçlü bir rakip istemediğinden dolayı Türkiye'ye karşı eylemlerinde PKK'ya da destek vermiştir. PKK'nın yanında Hizbullah'ın Türkiye'deki kanadını da desteklemiştir. Burada İran'ın amacı, Türkiye'yi kendi iç meseleleriyle meşgul edip bölgede kendisine alternatif olarak güçlenmesini engellemektir.

3.2. İran Dış Politikasında Realizm

İran, yüzyıllar boyunca bulunduğu coğrafyada lider ülke olma iddiasını hiçbir zaman bırakmamıştır. İmparatorluk, Monarşik ya da İslami İran Rejimleri, farklı görüntüler altında dahi olsa “Büyük İran” sevdasından kurtulamamıştır. Safeviler döneminden bugüne kadar geçen süre içerisinde iktidarda olan bütün yönetimlerin temel amacı bu düşünceye hayat vermektir. Bu amaç geçmişte olduğu gibi bugünde İran dış politikasının idealist bir yönüne vurgu yapar.

İktidarda olan güçler bazen, Pehlevi Hanedanlığı döneminde ve 1979 İran İslam Devrimi sonrasında olduğu gibi, “Büyük İran” hayallerini dış politikalarında açıkça ifade etmekten kaçınmamışlardır. Bununla birlikte, Humeyni'nin ölümünden sonra iktidara gelen Rafsancani ve sonrasında Hatemi dönemlerindeki gibi idealist amaçları arka plana atıp tamamen pragmatizm çerçevesinde dış politika üreten hükümetler de vardı.

Büyük İran sevdasını gerçekleştirmek gibi idealist bir söylem söz konusu olsa bile İran dış politikasında pragmatizm her zaman en ön planda tutulmuştur. Örneğin İran kendi içinde Şii İslam esaslarına göre yönetilse de, bu İran dış politikasında İran jeopolitiğinin önüne geçememektedir. Her ne kadar İran dış politika söylemleri İslami olsa da bazen son söz İran Jeopolitiği söylemektedir. Mesela, Keşmir Müslümanlarının durumu ortada iken, İran, Hindistan ile kayda değer bir ticari ve diplomatik ilişkiye sahiptir. Aynı şekilde Karadağ'daki Ermeni işgali ve Müslüman Azerilerin durumu bilinmekte iken, İran, Azerbaycan yerine Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmektedir. İran-İrak savaşında tutumları nedeni ile Reagan yönetimi Ekim 1987'de İran mallarına ambargo koyduğu

zaman ki o zamana kadar ABD'nin İran dış ticaretindeki payı yüzde 15 idi, İran, Afganistan'ı işgal etmiş Sovyetler Birliği ile ekonomik işbirliği anlaşmasını imzalamakta tereddüt etmemiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nde çoğu zaman, İran dinin hizmetinde değil, din İran'ın hizmetindedir (Erdoğan, 2008: 11). İran dış politikası son on yıldır, ideolojisinin üstün geldiği belirli kritik alanlar dışında, ulusal çıkarlarının gereksinimlerine giderek artan bir şekilde razı olmuştur. Bunun doğal sonucu olarak, Tahran komşularıyla tekrar oldukça yapıcı ilişkiler kurmuş ve uluslar arası ticaret bağlantılarını genişletmişti. Değişen bölgesel durum, İran için yeni baskılar ve belirsizlikler doğurmuştur (Brzezinski ve Gates, 2008: 16).

3.2.1. Pehlevi Hanedanlığı Dönemi Dış Politika Parametreleri

Şah Muhammed Rıza Pehlevi, Dr Musaddık'ın başbakanlık dönemi dışında, bütün yasama ve yürütme yetkisini tek başına ve sınırsız bir biçimde kullanmıştı. Sınırsız yürütme yetkisiyle beraber yasama yetkisi de Şah'ın mutlak kontrolü altındaydı. Dört yılda bir seçilen parlamento kimlerin girecekleri önceden şah tarafından belirleniyordu. Bakanlar kurulu da Şah'ın kontrolü altındaydı. Ayrıca Şah İran ordusunun da başkomutanıydı ve tüm askerler ona bağlıydı (Kayabalı ve Arslanoğlu, 1990: 301).

1921 yılında İran'da bir darbe ile yönetimi ele geçiren Rıza Şah'la başlayan Pehlevi Hanedanlığı'nın yönetimi boyunca İran Batılı devletlerle işbirliği içinde olmuştur. Bu dönem içinde İran'ın uyguladığı dış politika perspektifi Batılı devletlerin çıkarlarına hizmet eden bir çizgideydi. 1951 yılında yaşanan Musaddık olayı dışında Pehlevi Yönetimi bu çizginin dışına çıkmamıştır. Bu iyi ilişkilerin ana sebebi 1945 sonrası gelişmelerden kaynaklanmaktadır. İran 1942'de İktisadi kaynaklarını ve topraklarını, İran'ın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü güvence altına alan Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin hizmetine vermişti. 1943'teki Tahran Konferansının sonunda üç büyük devletin temsilcileri, ülkenin yeniden inşası için Tahran'a yardım taahhüdünde bulunmuştu (Akkan, 1995: 21).

İkinci dünya savaşının sona ermesiyle Amerika ve İngiltere İran'dan askerlerini çekmişti. Fakat Sovyetler Birliği İran'ın kuzeyini işgal altında tutmaya devam etmişti. Ayrıca Azerbaycan'ın bir bölümü Sovyetler Birliği'nin desteğiyle ayaklandı ve bağımsız bir cumhuriyet kurma çabalarına girmişti. Fakat bu çabalar Sovyetler Birliği'nin askerlerini

geri çekmesiyle birlikte sonuçsuz kalmıştı. Bu gelişmelerden sonra ABD İran ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştı.

Soğuk Savaş döneminde İran'da iç siyaset hiçbir zaman dış siyasetle uyum içerisinde olmamış ve bazı dönemlerde yöneticiler iç siyasete önem vermeksizin içeriden bağımsız bir dış politika oluşturmaya çalışmıştır. Bu dönemde İran yabancı bir güç tarafından desteklendiği sürece içeride bir sorun yaşanmamış, bu dış güç İran'dan istediği çıkarı elde edemediği ve herhangi bir nedenden dolayı desteğini çektiğinde ise iç ve dış politikada ciddi sorunlar yaşanmaya başlamış ve bunun sonucunda çok ağır bedeller ödenmiştir (İzzeti, 2005: 71).

İran Şahı, İran'ı bölgenin lideri konuma yükseltmek için gereken her türlü yatırımı yapmıştı. İran Şah'ının bu dönemde gerek ülke içinde gerekse Orta Doğu Bölgesi'nde sahip olduğu otoriter güç Batılı devletlerin desteğine dayanmaktaydı (Kayabalı ve Arslanoğlu, 1990: 302). Bu gücün bedeli olarak da İran gerek dış politikada gerekse iç politikada başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Özellikle 1953 yılındaki Musaddık darbesi sonrasında İran Şahı kendisini Amerika'ya karşı borçlu hissetmişti. 1953'teki gelişmelerden sonra İran'da "Amerika Way Of Life" diye adlandırılan yaşam tarzı iyice yerleşmişti. 1950'li yılların ortalarından sonra İran'da Amerika'dan habersiz bir dış politika izlenmiyordu. İran'ın iç, dış ve ekonomi politikası tam olarak Amerika'ya bağlanmıştı (Akkan, 1995: 22). 1979 yılına kadar İran dış politikası bu çizgiden ayrılmamıştır.

3.2.2. Ayetullah Humeyni Dönemi Dış Politika Parametreleri

1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi sonrasında Humeyni ve ekibinin izlediği dış politikanın temel amacı; gerçekleştirilen devrimi diğer ülkelere de ihraç etme yönündeydi. İdealist bir politika olarak görülen bu fikir aslında oldukça rasyonel bir amaca hizmet etmekteydi. İran Orta Doğu bölgesinde Müslüman olup da Arap olmayan tek ülkedir. Fars kimliğine sahip olan İran'ın, çevre ülkeler üzerinde etkin olabilmesi için Farsi kimliği arka plana atıp Şiilik kimliği üzerine vurgu yapması gerekmektedir. İran, bunu gerçekleştirmek ve çevre ülkelerdeki Şiiler üzerinde nüfuz oluşturabilmek için dış politika söylemlerinde Devrim İhracına ağırlık vermişti. İran'da gerçekleştirilen devrim bir İslam

Devrimiydi ve bu devrim ateşinin çevre ülkelere de yayılması gerekiyordu. Bunu gerçekleştirmek için üretilen politikalarda vurgu Şiilik üzerine yapılmaktaydı. Çünkü gerek İran içinde gerekse bölgede yaşayan, etnik olarak Fars olmayan önemli ölçüde Şii nüfus söz konusudur.

Pehlevi Hanedanı'nın İranlılık anlayışı, Şia'yı dışlayan ve eski İran'ı temel alan bir ulus devlet projesiydi. 1979 yılında gerçekleştirilen devrim sonrası kurulan İslam Cumhuriyeti ise eski İran'ı temel alan, İslam'ı dışlayan Batıcılık düşüncesini reddetmiş ve İslam tarihini temel alan Batı'yı dışlayan ve Şia'yı esas alan yeni bir Fars merkezli İranlılık kimliği ortaya koymuştur (Keskin, 2007a:).

1979 Devriminden hemen sonra söz konusu rejimi yaymak amacı ile İran'da dış işleri bakanlığına bağlı bir birim (Bağlantı ve Lojistik Destek Merkezleri) kurulmuştu. Bu birimin kurulmasıyla İran İslam Devrimi'nin bir son değil, İslam âlemi için bir başlangıç olarak kabul edilmiş ve devrim fikirlerinin tüm Müslüman ülkelere ihraç etme yönündeki gayretler aralıksız sürmüştür (Serter, 1997: 41). 1981 yılından itibaren İran İslam Devrimi'nin ihraç faaliyetleri çerçevesinde öncelikle Lübnan, Bosna, Afganistan, Arnavutluk, Filistin, Suriye, Irak gibi ülkeler bulunuyordu. Bakanlığın finansmanı ile hedef ülkelerde kitap, dergi, gazete basın dağıtımı, konferanslar ve paneller düzenlemiştiler (Ceylan, 2009: 34). Bunların yanında İran'a ideolojik amaçlı turistik geziler düzenlemiştiler. Bu geziler düzenlenirken İran'ın Kum şehrinde bulunan ve kutsal sayılan yerlerde İran Devrimi anlatılarak gezi sonunda İmam Humeyni'ye Biat teklifi yapılırdı. Biat teklifini kabul edenler kendi ülkelerine döndüklerinde devrim ihracı için çalışmalarına başlamıştır.

İran 1979 Devrimi sonrası bağımsız bir dış politika izlemek amacıyla ne Doğu ne Batı felsefesini benimsemişti. Bu amaçla Batı karşıtı söylemlerde bulunmuştu. Fakat İran'da Batı denildiğinde akla ilk gelen Amerika olmuştur. Örneğin söz konusu dönemde bir Fransa, bir Almanya hiçbir zaman İran tarafından İslam'ın ve İran'ın düşmanı olarak suçlanmamıştı (Akkan, 1995: 23). İslam Devrimi'nden sonra gelenekçi İslami ideoloji elinde bulundurduğu baskı mekanizmalarıyla ideolojik İslami bir kimlik oluşturma çabası içine girmişti (Ahmedi, 2009: 76).

İran, 1979’da İslam Devrimi ile “siyasal İslam, devrim ihracı, kitle imha silahları elde etme çabaları” nedeniyle hem komşuları hem de büyük güçler ile sorun yaşamaya başlamıştı. İran dış politikası, rejim kimliği ve devletin bölgesel ve küresel düzende farklı arayışları nedeni ile sıcak savaş dâhil olmak üzere büyük krizler yaşamıştır. Bekası istenmeyen rejim olması nedeni ile İran dış politikası “bu krizler nasıl aşılabılır” sorunu temelinde şekillenmiştir (Keskin, 2006: 24).

1979 Devrimi sonrasındaki Humeyni ve ekibinin dış politika anlayışı özellikle soğuk savaş sonrası dönemde değişmeye başlamıştı. 1989 yılında Humeyni’nin ölümünden sonra Batılı devletler İran’da bazı şeylerin değişip değişmeyeceğini tartışmaya başlamıştı. Batı artık İran’dan ve İran’ın temsil ettiği İslam Cumhuriyeti’nden ve İslam ideolojisinden eskisi kadar korkmuyordu. Çünkü İran İslam Cumhuriyeti modeli diğer Müslüman devletlerinde İran’daki gibi benimsenmemişti (Akkan, 1995: 24). Humeyni’nin ölümünden sonra O’nun idealist söylemleri yerini pragmatist politikalara bırakmak zorunda kalmıştı.

3.2.3. Rafsancani ve Hatemi Dönemi Dış Politika Parametreleri

İran’ın devrim ihracı politikası bölge ülkelerinden Suudi Arabistan, Irak, Bahreyn, Kuveyt ve Katar gibi ülkeleri çok geçmeden tedbir almak zorunda bırakmıştı. Mevcut kaygılarından dolayı bölge ülkeleri Saddam Hüseyin tarafından başlatılan savaşı neredeyse kendileri adına yapılan bir savaş olarak görerek, savaşa tüm güçleriyle destek vermişlerdi (Arı, 2007: 368). İran-Irak savaşı ve sonrasında yaşanan süreç İran ekonomisi olumsuz etkilemişti. Halkın biriken ve ağırlaşan sorunlarını çözemeyen hükümete karşı hoşnutsuzluk giderek artmıştı. Dış politikada amaçladığı çizgiyi yakalayamayan İran, İdeolojik unsurların yerine pragmatik unsurları öne çıkarmaya çalışmıştı.

1989 yılından sonra ılımlı muhafazakâr olan Rafsancani ile İran pragmatist bir söylem içine girmişti. 1997 yılında iktidara gelen Hatemi ise dış politikada tansiyonu düşürmek ve medeniyetler diyalogu söylemleri çerçevesinde İran’ı dünyaya entegre etme yönünde politika izlemişti. Hatemi’nin cumhurbaşkanı seçilmesi ile İran’ın dünya ile ilişkisi yeni bir döneme girmişti. Hatemi’nin politikası, Körfez Bölgesinde barış ve istikrarın yeniden inşasına katkıda bulunmak istediği konusunda komşu ülkelere güven

vermeyi ve dünya ekonomisine entegre olarak İran'ı içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtarmayı amaçlamıştı (Arı, 2007: 370).

İran'da 1989 yılından sonraki dış politikada amaç İran'a karşı oluşan ön yargıları yıkmak ve dünyaya karşı güvenilir bir devlet imajı oluşturmaktır. Bu amaçla İran Avrupa Birliğine yakınlaşmak istemişti. İran'ın bu politikası sonuç verdi. İran AB ilişkilerinin gelişmeye başlaması ile ABD'nin İran'ı tecrit etme ve ambargo uygulama politikası sonuçsuz kalmıştı.

Avrupalı devletler İran'la ilişkilerini geliştirip bir yandan İran'ın yer altı kaynaklarından faydalanmak diğer yandan da İran'ı uluslararası sisteme entegre etme çabası içindeydi. AB, İran ile insan hakları ihlalleri, kitle imha silahları, Orta Doğu barış süreci, nükleer program ve bölgesel istikrar konusunda sürekli eleştirel bir diyalog içinde olmuştu ve bu konularda İran'ın davranışlarının değişmesini istemişti. İki tarafında ortak çıkarları neticesinde, AB-İran arasındaki ilişkiler Hatemi döneminde (1997–2005) iyileşme göstermişti.

1997'den sonra Hatemi yönetiminin iç politikada demokratikleşme, dış politikada tansiyonu düşürme ve medeniyetler diyalogu söylemi Batı'da olumlu karşılanmıştı. Hatemi yönetimi AB'nin "diyalog yoluyla İran'ın akıllandırılması" tezinin zemin kazanmasını kolaylaştırmıştı (Keskin, 2008:). Fakat 2005 yılından itibaren iktidara gelen radikal muhafazakâr kesim Avrupalı devletlerin İran'la yakın ilişkiler kurma çabalarını kesintiye uğratmıştı. Radikal Muhafazakârlara göre bugüne kadar izlenen politikalar sonuç vermediği gibi İran'ı zor durumda bırakmıştır. Bu nedenle izlenen ılımlı politikalar bir kenara bırakılarak daha radikal daha sert politikalar izlenmelidir.

3.2.4. Mahmud Ahmedinejad Dönemi Dış Politika Parametreleri

İran'daki Radikal Muhafazakâr kesim dış politikada uyum yerine güç ve kuvvet gösterisinin İran için çözüm olacağına inanmaktadır. Radikal Muhafazakârlar, 1989'dan sonra dış politikadaki pragmatist arayışları, İran'ın güvenlik sorununun çözümü için başarısız bulmaktadır. Onlara göre İran bu anlayış çerçevesinde kendi rejiminin bekasını güvence altına alamamıştır (Keskin, 2006a: 73). Nitekim ABD Başkanı Bush, Hatemi

döneminde İran'ı; “şer eksenî” olarak nitelemiştir. Radikal Muhafazakârlara göre ABD başkanının yapmış olduğu bu açıklama reformcu kesimin pragmatist politikalarının bir çözüm üretemediği anlamına gelir.

2005 yılındaki seçimlerden zaferle çıkan Mahmud Ahmedinejad dış politikada pragmatist tutumun iflas ettiğine inanan bir akıma mensuptur. Bu nedenle Ahmedinejad dönemi ile İran Batı ile pragmatist uyum geleneğinden kopmaya başlamıştır. Ahmedinejad pragmatist düşünceye sahip kadroları tasfiye etmiştir. Yeni yönetim farklı bir bakış açısıyla dış politika geliştirmeye başlamıştır. Kendini ABD ve İsrail'in hedef listesinde gören İran, saldırganlığı ve krizi tırmandırmayı en etkili caydırıcı unsur olarak görmektedir. Radikal Muhafazakârlara göre; İran gibi Batı dünyası ile çeşitli sorunları olan bir ülkenin, Batı ile uyum için sürekli taviz vererek, rejimin kalıcılığını sağlamak mümkün değildir. Eski Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, Batı karşısında sürekli taviz vermiş, ancak sonunda ülkesi işgal edilmiştir. Kendilerini Batı ile savaş halinde gören Muhafazakârlara göre, rejimin bekasının sırrı güç sahibi olmaktan geçmektedir. İran'ın yeni dönemdeki dış politikasını güçlü gözükme, oyunun mahiyetini ve alanını belirlemek için saldırgan olmak ve krizi farklı bir kriz tırmandırarak çözmek şeklinde açıklamak mümkündür (Keskin, 2006a: 74). Nitekim İran'ın Orta Doğu Bölgesi'ndeki ülkelerdeki hükümet aleyhine hareket eden gruplara vermiş olduğu destek de bu politika çerçevesinde açıklanabilir.

Ahmedinejad döneminde bu anlayış doğrultusundaki dış politika eğilimini hayata geçirmek için iç ve dış politikada uygun koşullar mevcuttu. İç politika bağlamında Ahmedinejad'ın iktidara gelmesiyle birlikte reformcu kesim iktidar alanından dışlanmıştı. Böylece İran'da reformcu ve muhafazakârların oluşturduğu ikili yönetim sona ermiştir. Yargı, yasama ve yürütme erkleri bütünü ile radikal muhafazakârların eline geçmiştir. Böylece Ahmedinejad dış politika konularında istediği şekilde hareket etme serbestisini elde etmiştir. Böyle bir serbestîye sahip olan Ahmedinejad dış politikada çok daha radikal söylemler kullanmaya başlamıştır.

İran dış politikasında meydana gelen bu radikal değişimle birlikte 1989'dan bu yana İran'la iyi ilişkiler kurmak isteyen Avrupa devletleri hayal kırıklığına uğramıştır. AB'nin İran politikaları ABD'ye yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşma İran açısından

tehdit içeren bir olgudur. Orta Doğu Bölgesindeki devletlerle de çok sıcak ilişkileri olmayan İran Uluslar arası alanda yalnız başına kalma tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır.

Ahmedinejad’la birlikte iktidara gelen radikal muhafazakârlar Humeyni dönemindekine benzer bir dış politika izliyor. Fakat arada küçük bir fark var. Humeyni dönemindeki dış politika söylemlerinde “Devrim İhracı” hususu ön planda tutulmuştu. Bunu gerçekleştirmek için dışişleri bakanlığına bağlı birimler dahi oluşturulmuştu. Fakat Ahmedinejad döneminde ise “Devrim İhracı”ndan söz edilmiyor. Bunun nedeni de İran’ın bölge devletlerini endişelendirmek istememesidir. Son zamanlarda nükleer çalışmaları nedeniyle uluslar arası arenada yalnız kalma tehlikesiyle baş başa olan İran, rejiminin karakteri nedeniyle de bölge devletleri ile sorun yaşamak istememektedir. Bu nedenle bölge devletleri içinde yer alan Şii’lerle ilişkilerinde “Devrim İhracı”ndan söz etmemekte, destek verdiği örgütler vasıtasıyla bu kitleleri yönlendirmekte ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır.

3.3. İran Dış Politikasına Etkide Bulunan Kurumlar

İran 1921 yılından 1979 yılına kadarki Pehlevi Hanedanlığı dönemi boyunca monarşiyle yönetilmişti. 1979 yılındaki İran İslam Devrimi sonrası İran’daki rejim İslam Cumhuriyeti olarak belirlenmiştir. İran siyasal sistemi de bu cumhuriyet doğrultusunda şekillenmiştir.

İran, eski SSCB’nin iki başlı (Devlet-Parti) siyasal yapılanmasını andıran biçimde iki kanatlı bir siyasal yapıya sahiptir; Devlet ve Şii ulema. Aslında Şii ulemanın tarihsel birikimi, devlet örgütlenmesinden mümkün olduğunca uzakta kalmak ve siyasal güç yerine toplumsal ve ekonomik güce sahip olmaya çalışmaktır. Ama günümüzde yönetici elitin ulema içinden seçilmesi zorunluluğu karşısında, ulemanın da siyasal yapı içinde yer alması kaçınılmaz olmuştur (Akdevelioğlu, 2002: 580).

Bugün İran’ın Cumhuriyeti’nin başında Cumhurbaşkanı vardır. İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad dış politika konularında çok sert çıkışlar yapmaktadır. Fakat Ahmedinejad’ın yalnız başına ülkeyi krize sokacak kararları alma yetkisi bulunmamaktadır. Çünkü gerek İran anayasası gerekse İran’ın gerçek siyasal yapısı

Cumhurbaşkanına ülkeyi iç ve dış politikada yaşamsal krize sokacak kadar yetki tanımamaktadır (Keskin, 2006b: 71).

İran siyasi sistemindeki önemli kurumlar; Velayete Fakih, Cumhurbaşkanlığı, İslami Danışma Meclisi (Meclise Şuraye İslami), Anayasa Koruyucular Konseyi (Şuraye Negehban Kanun Esasi), Maslahat Konseyi (Mecme-e Teşhis-e Meslehet-e Nezam), Milli Güvenlik Yüksek Konseyi (Şuraye Ali-e Emniyete Melli) olarak sıralanabilir.

3.3.1. Velayet-i Fakih

İran'daki devlet mekanizması Velayet-i Fakih makamı merkez alınarak yapılandırılmıştır. Bu nedenle İran'ın iç ve dış politikasını doğru yorumlamanın yolu Velayet-e Fakih kuramını ve ülkenin siyasi hayatındaki yerini anlamaktan geçmektedir (Keskin, 2006b: 72). İran'daki İslam Cumhuriyeti'nin temel siyasi teorisi İslam hukuk bilimi âlimlerinin yönetimi, ya da Velayet-i Fakih'dir. Buna göre, Fakih'in yöneten üzerinde otoriteye sahip olması yerleşik bir ilkedir. Yöneten İslam'a bağlıysa Fakih'e de bağlı olmalıdır. İslam'ın kanun ve buyruklarını uygulamak için ona danışılmalıdır. Aslında hakiki yöneticiler bizzat Fakih'dir ve yöneticilik resmen onun olmalıdır (Esposito ve Voll, 1998: 71).

Velayet-e Fakih kuramı 1960'larda Humeyni tarafından ortaya atılmış ve Şia mezhebinin ideolojik temelleri üzerine kurulmuştur. Humeyni, Velayet-i Fakih kuramı vasıtası ile Şia mezhebinin yeni bir siyasi teorisini gerçekleştirmek istemiştir. Bu kuram, Şia mezhebinin "İmamet" kurumunun devamı olarak geliştirilmiş bir açılamdır (Esposito ve Voll, 1998: 72). Şia'da imamlar ve Ayetullahlara tanınan insanüstü makam ve yetkiler Humeyni tarafından hazırlatılan yeni İran Anayasası'nın Velayet-i Fakih maddesiyle kurumsallaşmıştır. İran Anayasasının 8. Maddesi Ayetullahlardan meydana getirilen bir rehberlik şurasının devletin bütün yasama, yürütme ve yargı işlerini yönetmek ve denetlemekle görevlendirilmiş olduğuna dikkati çeker (Kayabalı ve Cemender, 1990: 52).

Şia'ya göre imamet kurumu peygamber yolunun devamı olarak kutsallığını Kuran'dan almıştır. Yani peygamberin ölümünden sonra Müslümanları yönetmek imamların hakkı ve sorumluluğundadır. Şia'daki inanca göre Eğer bir ülkede İmamlar

iktidardaysa orada ki yönetim meşrudur. Aksi durumda imamların yönetmediği ülkelerde kurulan hükümetlerin meşruluğu yoktur.

Velayet'e Fakih kuramı imamların olmadığı dönemde ne yapılması gerekir sorusuna cevap bulmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu kuramı Humeyni 1960'lı yıllarda Irak'ın Necef kentindeki din derslerinde ortaya koymuştur. Bu kurama göre; kayıp olduğuna ve ahir zamanda geri geleceğine inanılan 12. İmam Mehdi, kendisinin yokluğunda İslam toplumlarının yönetilmesi ve hükümetlerin kurulması görevini müçtehitlere vermiştir. Din bilginleri peygamberlerin mirasçısı oldukları için toplumu yönetmek onların hakkı ve görevidir. Peygamberler ve imamlara özgü "velayet" fakihler için de geçerlidir (Kayabalı ve Cemender, 1990: 53).

1979 yılında gerçekleşen devrimle birlikte Humeyni Velayet-e Fakih kuramını hayata geçirmiştir. Velayet-e Fakih İran anayasasına girmiş ve İran siyasi sisteminin en önemli kurumu haline gelmiştir.

1979 yılında hazırlanan İran Anayasası, devletin yasama, yürütme ve yargı güçlerini Velayet-e Fakih kurumunun denetimine vermiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin genel politikalarını belirlemek ve denetlemek yetkisini tanımıştır. Velayet-e Fakih olan kişi silahlı kuvvetler komutanıdır ve bu alanda bütün gelişmeler onun bilgisi ve onayı çerçevesinde gerçekleşir. Savaş, Barış, cumhurbaşkanının azli ve referandum gibi önemli kararları verme hakkına sahiptir. Ülkenin tüm kurumlarının yetkilileri onun tarafından atanmaktadır. Ayrıca İran'daki medya da dini liderlerin kontrolindedir.

Velayet-e Fakih Kurumu İran'daki siyasi hayata yön veren en önemli kurumdur. İran'ın iç ve dış politikasında aldığı bütün kararlar Fakih'in onayına tabidir. Bunun yanında siyasi seçimlere kimlerin katılacağı, devletin önemli kurumlarının başına kimlerin atanacağı Fakih'in bilgisi ve onayı dâhilinde gerçekleşir. Velayet-e Fakih Kurumu İran'ı ahir zamanda gelecek olduğuna inanılan İmam Mehdi'nin gelişine hazırlamaya çalışmaktadır.

3.3.2. Cumhurbaşkanlığı

İran’da Velayet-e Fakih Kurumundan sonra en önemli kurum cumhurbaşkanlığıdır. Anayasayı uygulamak, yasama, yürütme ve yargının ilişkilerini düzenlemek, yürütme gücüne başkanlık etmek cumhurbaşkanının temel görevleridir.

Cumhurbaşkanlığı süresi dört yıldır. Halkoyu ile seçilen cumhurbaşkanı art arda iki defa seçilme hakkına sahiptir. Anaya gereği adaylar siyasi ve dini kimliği ile tanınmış kişiler içinden olmalıdır. Bu durumun tespiti ise Anayasa Koruyucular Konseyi’ne aittir. Anayasa Koruyucular Konseyi seçimin usulüne uygun yapıldığını onaylarsa dini lider cumhurbaşkanlığı yetkisini verir.

Cumhurbaşkanı dini lider ile uyum içinde çalışmak zorundadır. Aksi takdirde tasfiye edilir. Örneğin Hatemi’nin reform projesinin başarısız olmasının en önemli nedeni dini liderin bu projeyi onaylamamasıdır (Keskin, 2006b: 72). İran’da cumhurbaşkanının yalnız başına İran için kritik kararlar alma yetkisi bulunmaktadır. Fakat önemli konularda muhakkak dini liderin onayını almak durumundadır.

3.3.3. İslami Danışma Meclisi

İran Meclisi 290 milletvekilinden oluşmaktadır ve bu sayı her on yılda 20 milletvekili artacaktır (İran Anayasası, 64. Md). Meclis seçimlerinde parti sistemi yoktur. İran Meclisinin milletvekilleri fert olarak ve dar bölge çoğunluk sistemi ile dört yıllığına seçilmektedir. İran Meclisi içindeki ayrışmalar parti mahiyeti taşımamakta ve cephe gibi gözükmemektedir.

İran Anayasasında Meclise; yasama, bakanlar kuruluna güvenoyu verme, cumhurbaşkanını ve bakanlar kurulunun işlevini denetleme ve gerekirse görevden alma gibi yetkiler tanınmıştır (İran Anayasası, 87. Md).

İran’da meclis önemli bir kurum olmasına karşın Velayet-e Fakih ve denetleme kurumları vasıtasıyla sınırlandırılmıştır. Bu neden Meclis de cumhurbaşkanı gibi Velayet-e Fakih ile uyum içinde hareket etme zorunluluğundadır. Meclis kanun yapma yetkisine

sahip olmasına karşın Velayet-e Fakih ile denetleme kurumlarının çizgisinin dışına çıkamamaktadır. Ülkenin bütün meseleleri ile ilgili kararın yapan meclisin kararları Anayasa Koruyucular Konseyi onayından sonra yürürlüğe girebilir.

3.3.4. Anayasa Koruyucular Konseyi

Anayasa Koruyucular Konseyi'nin yapısı ve işlevi bilinmeden İran siyasi hayatı ile ilgili yorum yapmak hem zor hem hatalı olabilir (Keskin, 2006b: 74). Bir denetleme kurulu olarak tanımlanan Anayasa Koruyucular Konseyi İran siyasal sistemine Meşrutiyet (1906–1911) Anayasasıyla birlikte girmiştir. Meşrutiyet Anayasasında belirlenen konsey beş müçtehitten oluşur ve görevi mecliste alınan kararların dine uygun olup olmadığını belirlemektir. İslam Devrimi'nden sonra da bu kuruma, yapı ve işlevi genişletilerek anayasa da yer verilmiştir. 12 kişiden oluşan Anayasa Koruyucular Konseyi, Mecliste alınan kararların İslam ahkâmına ve Anayasaya aykırı olup olmamasını denetlemek amacı ile oluşturulmuştur.

Meclis aldığı bütün kararları Anayasa Koruyucular Konseyi'ne göndermek zorundadır. Anayasa Koruyucular Konseyi'nin önemli bir görevi de cumhurbaşkanı, meclis ve yerel seçimleri denetlemek yetkisidir (İran Anayasası 99. Md). Yani, cumhurbaşkanı ve milletvekili adaylarının seçimlere katılıp katılamayacağına Anayasa Koruyucular Konseyi karar vermektedir. Anayasa Koruyucular Konseyi üyeleri dini lider tarafından atandığı için dini lider ile uyumlu olmayan adayların seçilebilmesi zordur.

3.3.5. Maslahat Konseyi

Maslahat Konseyi 1988'de Humeyni'nin talimatı ile kurulmuştur. Meclis ve Anayasa Koruyucular Konseyi arasındaki anlaşmazlıklar konusunda karar verme yetkisine sahiptir. Diğer bir deyişle bu kurumun amacı devlet mekanizması içinde siyasal kurumlar arasındaki anlaşmazlığı ortadan kaldırarak uyum ve eşgüdümü sağlamaktır.

Bu konsey İran siyasal sistemindeki önemli karar verici mekanizmalardan sayılmaktadır. Zira uzlaştırıcı işlevinin ötesinde rejimin karşı karşıya olduğu ideoloji ve gerçeklik ilişkisini çözme amacını taşır. Muhafazakarların elinde olmasına rağmen daha

ılımlı ve pragmatist bir profil göstermektedir (Keskin, 2006b: 75). Nitekim Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığına gelmesinin ardından iç ve dış politika radikalizmini zaman zaman törpüleyebilmek için dini lider tarafından görev alanı genişletilmiştir.

Maslahat Konseyi, İran'ın pragmatik dış politikalar üretmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. İran siyasal sistemindeki bütün kurumlar Dini Lider'in onayıyla görev yaptığı için ideolojik yönü ağır basan politikalar takip etmek isteyebilir. Ahmedinejad'ın dış politika konularındaki sert çıkışları buna bir örnektir. Maslahat Konseyi söz konusu ideolojik fikirleri pragmatik bir biçime getirme hususunda önemli bir role sahiptir.

3.3.6. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi

Milli Güvenlik Yüksek Konseyi'nin kuruluş amacı İslam Devrimi'ni korumak, milli menfaatlerini temin etmek, ülkenin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini sağlamak olarak tanımlanmıştır (Keskin, 2006b: 75).

Bu kurumun görevi dini lider tarafından belirlenmiş genel politikalar çerçevesinde ülkenin güvenlik, istihbarat ve savunma politikalarına yön vermek ve bütün siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik çalışmaları söz konusu güvenlik ve savunma politikaları ile uyumlu hale getirmektir. Diğer görevi ise iç ve dış tehditlere karşı ülkenin maddi-manevi olanaklarından yararlanmaktır (Keskin, 2006b: 76).

Milli Güvenlik Yüksek Konseyi İran'ın en üst güvenlik, savunma ve istihbarat makamı sayılmaktadır. Genelkurmay Başkanı, silahlı kuvvetler komutanları, Bütçe ve Planlama Teşkilatı Başkanı, dini liderin ili temsilcisi, Devrim Muhafızları komutanı ve dışişleri, içişleri ve istihbarat bakanları bu kurumun üyelerini oluşturmaktadır.

Konseyin başkanlığını cumhurbaşkanı yapsa da en önemli yetkilisi sekreteryasıdır. Dini lider ile organik ve düzenli bir ilişkisi vardır. Kararları dini lider tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girebilir (İran Anayasası 186. Md).

Kurum ülkenin yüksek önem arz eden iç ve dış politika meselelerini takip etmektedir. Nükleer program, ABD ve İsrail ile ilişkiler gibi rejim için hayati önem taşıyan

güvenlik konuları bu kurumun yetki alanına girer. Nitekim mevcut nükleer diplomasi bu kurum tarafından yürütülmektedir.

İran siyasal sisteminin temel kurumları Velayet-e Fakih'in devlet mekanizması üzerindeki hâkimiyetini esas alan bir çerçeve üzerinde oluşturulmuştur. İran için hayati önem teşkil edecek kararlar Fakih'in onayı olmadan uygulama alanı bulamaz. Dini lider ile ters düşen kişilerin de siyasi yapı içerisinde önemli mevkilere gelmesi çok zor hatta imkânsızdır. Her konuda olduğu gibi seçimlere katılacak olan adayların belirlenmesinde de dini liderin onayı gerekmektedir. Örneğin Şubat 2004'te yapılan meclis seçimlerinde din adamlarından oluşan bir denetleme organı, o dönemde meclis üyesi olan seksen milletvekilinin de aralarında bulunduğu 3.000 adayı diskalifiye etmiştir (Brzezinski ve Gates, 2008: 31). Bu nedenle İran her ne kadar demokratik kurumlara sahip bir cumhuriyet olarak görülse de aslında Velayet-e Fakih Kurumu çerçevesinde teokratik bir diktatörlük olarak yönetilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İRAN DIŞ POLİTİKASINDA ŞİİLİK

Dünyadaki Müslüman nüfusun yaklaşık yüzde 10'u Şii'dir. İran, Azerbaycan, Irak ve Bahreyn'de çoğunluğu oluşturan Şiiler, Lübnan'ın da en büyük mezhepsel grubudur. Şiiler; Afganistan, Pakistan, Hindistan gibi yakın doğu ülkelerinin yanı sıra, Kuveyt ve Suudi Arabistan gibi Körfez ülkelerinde de 14 milyona yakın nüfusa sahiptirler. İran'da yüzde 90, Azerbaycan'da yüzde 74, Bahreyn'de yüzde 70 ve Irak'ta yüzde 65 oranlarıyla çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Buna karşılık, Yemen'de yüzde 45, Lübnan ve Kuveyt'te yüzde 35'er, Pakistan ve Afganistan'da yüzde 20 gibi oranlarla çoğunluğa sahip olmasalar da nüfusun önemli bir kısmını oluşturmaktadırlar. Buna ek olarak, Birleşik Arap Emirlikleri'nin yüzde 18, Arnavutluk ve Suriye'nin yüzde 14, Suudi Arabistan'ın yüzde 10, Amman ve Katar'ın yüzde 10'unu Şiiler oluşturmaktadır (Keskin, 2007b: 68).

1979 yılında Ayetullah Humeyni'nin önderliğinde İran'da yaşanan devrim sonra kurulan İran İslam Cumhuriyeti ideolojisini Şiilikten almaktaydı. Bu devrim Orta Doğu'da siyasi dengelerde köklü değişiklikler yaratmıştı. İran'da yaşanan bu devrimle birlikte hem bölge devletleri hem de ABD gibi bölgede hayati çıkarları olan devletler bölgeye yönelik yeni politika arayışına girmiştiler

İran, 1979 devriminden sonra Şiiliği dış politikasının önemli bir aracı haline getirerek rejim ihracı politikası izlemeye başlamıştı. Bu rejim ihracı politikasının ana hedefini İran toprakları dışında yaşayan Şii nüfus oluşturmaktaydı. İran'ın bu yeni dış politikası bölgede yeni yapılanmaların ve olumsuzlukların da yaşanmasına neden olmuştu. İran'da Şiiliği ön planda tutan ve bunu dış politikasının bir aracı olarak ortaya koyan bir devletin ortaya çıkması ile birlikte 1979'dan itibaren bir Şii jeopolitiğinden bahsedilmeye başlanmıştır (Şahin, 2006: 40). İran, devrimden sonra bölgedeki Şiileri harekete geçirmeye

çalışsa da, bazı hareketlenmeler dışında istediği sonuca ulaşamamıştır. Aksine, devrim sonrası İran'ın rejim ihracı politikası İran'ı bölgede bir anlamda yalnızlığa itmişti.

Humeyni İslam devriminin İran'la sınırlı olmayacağını, Müslümanların yaşadığı coğrafyada bu değişimin devam edeceğini, İran'daki İslami devrimin sadece bir başlangıç olduğunu sürekli olarak dile getirmişti (Baylak, 2005: 95). İran 1979 devrimi sonrası izlediği rejim ihracı politikasına dayalı olarak Bahreyn, Irak ve bazı Körfez ülkelerinde Şii yönetimlerine karşı hareketlere bulunmuştur. Fakat bu hareketlenmelerden İran'ın ve bölge Şiilerinin istediği sonuç alınamamıştır (Şahin, 2006: 42).

Humeyni'nin önderliğinde yapılan devrimle birlikte, 1979 yılında çağdaş dünyada Şiiler, İran'da bir devlet yönetimine sahip olmuştur. İran dışında yaşayan Şiiler ise buldukları ülkelerde ya azınlık durumundaydılar ya da yönetimden uzak tutulmuşlardı. 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte Şiiler, Şii ideolojiye sahip bir devlete sahip olmuştur. İran Şiilerin serbestçe hareket edebildiği bir ülke olup, diğer devletlerde yaşayan Şiilere güven vermiştir (Chehabi, 1995: 16). Şiiler buldukları ülkelerde yönetimden uzak tutuldukları için İran'ın desteğine ihtiyaçları vardı. Dolayısıyla Şiiler İran'ın kullanabileceği bir dış politika aracı olarak görülmüştür.

İran İslam Cumhuriyeti Şii devlet kimliğini ön plana çıkartarak ve Şiilerle arasındaki tarihi kültürel ve dini bağları kullanarak bölgede etkinlik kurmaya çalışmaktadır. İran'ın bu politikası Orta Doğu bölgesi için geçerlidir. İran, Orta Asya ve Kafkasya politikalarında Şiiliği ve Müslümanları görmezden gelerek, çıkarlarının doğrultusunda politika izlemektedir. Yani İran dış politikasında din tek başına belirleyici bir unsur değildir.

İran rejim ihracı politikasıyla birlikte güvenliğini sınırlarından uzaklara taşımasını bilmiştir. Böylece rakipleriyle pazarlıklarında İran toprakları dışındaki Şiileri bir araç olarak kullanmıştır (Şahin, 2008: 50). Nitekim bunun en güzel örneği de Lübnanlı Şiilerle olan ilişkileridir. İran'ın Lübnanlı Şiilerle çok sıkı ve organize bağları mevcuttur. Örneğin Ayetullah Ali Hamenei, Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ın taklit ettiği merci-i Taklid'dir ve Nasrallah, Hamenei'nin Lübnan'daki temsilcisidir (Sinkaya, 2007: 44). Lübnanlı Şiilerle olan bağlantılarından dolayı İran, doğu Akdeniz'de önemli bir aktör haline

gelmiştir. İran, rejim ihracı politikasıyla kendi iç ve dış güvenliğini sağlamaya çalışırken, bölgedeki özellikle Şii nüfusa sahip Arap devletlerinin iç güvenliklerini ciddi şekilde etkilemiştir (Marashi, 2007: 23).

İran'da devrimden hemen sonra başta Humeyni olmak üzere, devrimin liderleri kendilerini bütün Şiilerin hamisi hatta bütün Müslümanların haklarının savunucusu ve koruyucusu olarak görmüşü. Filistin, Kudüs, Lübnan kendi sorunlarıymış gibi söylemlerde bulundular. Fakat İran'ın farklı bölgelerdeki dış politikaları bu doğrultuda olmamıştır. Nitekim İran'ın İslami devrimden sonra Orta Doğu'daki dış politika söylemi ve eylemi ile Kafkasya ve Orta Asya'daki söylemi ve eylemi farklılık göstermektedir.

4.1. İran İslam Devrimi ve Devrimin İran'ın Uluslararası İlişkilerine Yansımaları

1979 yılı birbirinden çok farklı ideolojilere sahip siyasal hareketlerin İran tarihinde ilk kez ortak düşmana –Şah Despotizmine- karşı aynı dönemde ortaya çıkan bir başkaldırma hareketine sahne olmuştu. Devrimci eylemlerin arkasındaki heterojen toplumsal desteğe rağmen siyasi muhalefetin ortak hedefi zulme ve işkenceye son verecek insan haklarına saygılı bir anayasa, demokratik, çoğulcu bir siyasal rejim olarak dile getiriliyordu. Oysaki devrime katılan siyasal grup ve örgütlerin savundukları ideal toplumsal düzen ve siyasal sistem tanımları birbirinden çok farklıydı (Üşür, 1992: 5).

1953 yılındaki Musaddık Darbesinden sonra Muhammed Rıza Şah'ın İran'da başlattığı Ak Devrim uygulamaları İran'daki dengeleri alt üst etmişti. O zamana kadar Şah İran'daki Fars ulema kesimin çıkarlarına pek dokunamamıştı. Ancak Ak Devrim politikaları mollaların elindeki büyük avantajların sökülüp alınması anlamına geliyordu. Öte yandan İran'ın, SAVAK zoruyla yönetilmesi toplumsal gerilimi de artırmıştı (Erdoğan, 2008: 168).

Şah, İran'ı dünyanın büyük güçlerinden biri haline getirme gayreti içerisinde ülkenin sanayileşmesine büyük hız vermişti. Bu özellikle 1973'te petrol fiyatlarının dört katına çıkmasından sonra gerçekleşmişti. Bu durum Şaha milyarlarca dolarlık yatırım olanağı sağlamıştı.

Ak Devrim adıyla bu işe girişen Şah, devrimin hızını yüksek tutunca dini çevrelerden ve küçük yerleşimlerde yaşayanlardan tepki almıştı. Özellikle ulema adlı dini liderlerin aynı zamanda büyük toprak sahibi olmaları ve toprak reformunun onların aleyhine olması, seçme ve seçilme haklarının Müslüman olmayanlara da tanınması ve sürekli yükselen enflasyon nedeniyle Şah'ın otoritesine karşı çıkanların sayısı hızla artmıştı (Erdoğan, 2008: 169).

Radikal grubun sözcülüğünü yapan Humeyni Ak Devrim'le birlikte kurulacak kooperatiflerle Avrupa ve Amerikan tesirinin ülkeye gireceğini, bunun ise İran esnafının aleyhine olacağını ileri sürerek Şah hükümeti ile iktisadi ve siyasi sahada açıkça münakaşaya girmekten çekinmemiştir (Erdoğan, 2008: 169).

Şah, kendisine askeri ve mali destek sağlayan Amerikan hükümetinin ricası üzerine, ülkesine gelen Amerikan personeline dokunulmazlık hakkı veren bir kanunu hükümete çıkarttırmıştır. Bu ise mollaları harekete geçirmiştir. 27 Ekim 1964'te Humeyni, Kum şehrinde yaptığı bir konuşmada Amerikan vatandaşlarına tanınan ayrıcalıklara karşın İslam Ulemasına yapılan zulümden bahsetmiştir (Saray, 1990: 96). Ayetullah Humeyni, dinin ve siyasetin ayrı ayrı olmasına karşı olan bir din adamıydı. Bu bağlamda merci-i taklid makamı olur olmaz, istibdat rejimi olarak gördüğü Şah Muhammed Rıza Pehlevi rejimi ile mücadeleye başlamıştır. Şah, Amerikan Devleti'nin de desteklediği, İran'daki geleneksel İslam kültürü yerine Batı kültürünü yerleştirmeye çalışıyordu. Halk, 1953 yılında halkın da desteklediği İran petrolünün millileştirme sürecinde, Musaddık Hükümetine karşı Amerika ve İngiltere'nin birlikte yaptıkları darbe yüzünden, Amerika ve İngiltere'ye karşı bir soğukluk içindeydi (Taflıoğlu, 2005:).

1963 yılında Şah ile Ayetullah Humeyni açıkça çatışmış ve İran siyasi tarihinde bu vaka 15 Horad hadisesi olarak anılmıştır. Ayetullah Humeyni, İsrail ve Amerika'yı içerdeki istibdat rejiminin koruyucusu ilan etmiş, Savak tarafından gözaltına alındığında Amerika, İsrail ve Şah aleyhine konuşmazsa serbest bırakılacağı söylenmiş, O ise zaten kendisinin bunlardan başka bir sorunu olmadığını beyan etmiştir (Erdoğan, 2008: 171). Bu olay üzerine Humeyni, Türkiye'nin Bursa iline zorunlu sürgüne gönderilmiş ve burada 11 aylık bir ikametden sonra Irak'taki Necef kentine geçmişti. 6 Ekim 1978'de Ayetullah Humeyni Kuveyt'e hicret etmek üzere Irak'tan ayrılmıştı ancak Kuveyt'in ikame izni

vermemesi üzerine Paris'e hareket etmiştir. Humeyni demokrasi'nin yerleşmiş olduğu Fransa'da çalışmalarını rahatça yürütmüştü ve mesajlarını en seri araçlarla dünya kamuoyuna ve İran'daki kitlelere ulaştırmıştı (Çetirge, 1997: 42).

Humeyni sürgün hayatı boyunca Şah'a muhalefet etmeye devam etmiştir. Şah ise Amerika ve İsrail'den aldığı siyasi destek sayesinde, baskı ve şiddeti artırmış, dışardaki bu siyasi desteğin kendisini koruyacağını düşünmüştür (Taflıoğlu, 2005:).

Şah elde ettiği petrol gelirleriyle hızla ülkenin silah gücünü artırmıştı. Şah, silahlanma nedenlerini şöyle açıklıyordu (Zengin, 1991: 49–50) :

“Eğer, Irak yarın bize saldırırsa ne olacaktır? ABD ve CENTO böyle bir saldırıya karşı bizi desteklemek için bir adım atacak mı? Hint-Pakistan Savaşında, Hint askerleri Lahor'un birkaç kilometre ötesindeyken, Pakistan zorunlu olarak; ateşkes boyuna eğildiğinde CENTO herhangi bir eylemde bulundu mu?

Pakistan ile ikili savunma anlaşması olan ABD, ona yardım etti mi? Hayır. O zaman bizi tehdit eden tehlikelere karşı sınırlarımızın savunulmasında kimseye dayanmamız mümkün değil. Bu nedenledir ki, ben ordumuzun güçlü olmasında ısrar etmekteyim.”

Yazar ve avukatlardan gelen ve Şah üzerinde liberalleşme konusunda bir baskı yaratmak isteyen ABD Başkanı Carter tarafından teşvik edilen sivil haklar konusundaki protestolar, 1977 yılının başlarından itibaren giderek büyümüştür. (Marshall, 2004: 41) Bu, reform çağrısında bulunmaları için burjuva liderlerine yeni bir fırsat vermişti. 1977 yılı Haziran ayında Ulusal Cephe, Şah'ın 1905 Anayasal Devrimi'yle kazanılan hakları yeniden vermesi talebini öne sürmüştü.

1977 Haziran'ında Güney Tahran'ın yoksul halk kesimleri ilk açık ve dolaysız meydan okuma eylemlerine girişmişlerdi. Gecekonduların yıkımı için bölgeye gönderilen polisler beklenmedik bir direnişle karşılaşmışlardı. Bu 1950'den beri görülen en büyük kitlesel protesto eylemiydi ve Şah'a muhalif olan tüm kesimlere destek kazandırmıştı (Marshall, 2004: 42).

1977 yılının Aralık ayında Humeyni bir kez daha Şah'ın devrilerek 1905 Anayasa'sının yeniden yürürlüğe konması çağrısında bulunmuştu. Humeyni yandaşları, camiler, dinsel eğitim kurumları ve hareket içinde merkezi öneme sahip bir kurum olan Bazaar aracılığıyla tesis edilmiş ağ vasıtasıyla gösterileri yaygınlaştırmışlardı.

Ayaklanmalara iki kuvvet hâkim olmuştu; Cami ve Petrol kuyuları. Cami dinsel muhalefetin hareket noktası, yani aşırı sağın bir çeşit karargâhı, grevle sarsılan petrol kuyuları da sol muhalefetin en güçlü kaleleriydi (Boran, 2007: 55). İranlı işçiler devrimci çatışmalarda önemli rol oynamıştı. İktisadi kalkınma ve sanayileşmenin sonucunda, işçilerin harekete geçme yetenekleri artmıştı. Büyük devlet malı işletmelerin yayılması, onların iletişimlerini kolaylaştırmıştı ve harekete geçme potansiyellerini yükseltmişti (Parsa, 2004: 236).

İran Devrimi'ne giden yolda özellikle camiler ve Cuma Vaazları çok etkili olmuştu. İran'da her yerleşim biriminin en büyük Cami Cuma namazı için ayrılır ve adına Mescid-i Com'e denir. Din görevlileri arasında da kesin bir kıdem sıralaması bulunmaktadır. Alttan yukarı doğru piramidi andıran bir kadrolaşma vardır. Bu sistem içinde yükselenler arasından Cuma imamları seçilir. Bu kişiler Cuma namazını kıldırmak yanında yaşamın her yönü hakkında görüş bildirip kural koyarlar. Cuma günleri verdikleri vaazla toplumu yönlendirirler. Devrimin gerçekleştirilmesi ve yerleştirilmesinde bu vaazlar çok etkili olmuştu (Çetirge, 1997: 42). Rejimin din adamları üzerindeki baskısı artıkça, camiler ve din eğitimi veren okullar rejime karşı sürdürülen savaşın açık üsleri haline gelmiştir. Üniversite ve diğer yüksek öğrenim kurumlarında İslam Birlikleri ve İslami Eğitim Merkezleri kurulmuştur. Bu kurumlar aracılığıyla süren eğitim faaliyetlerinde dersler, hükümete ve mevcut rejime karşı mücadeleyi amaçlamaktaydı (Serter, 1997: 38).

Ağustos 1978'e gelindiğinde, protesto eylemlerinin eriştiği düzey rejimin müttefiklerini endişelendirmeye başlamıştı. ABD bir dizi tavizlerde bulunulması çağrısında bulunmuştu; bu çağrı sonrası Şah dini dilerler için makul olacağına inandığı Şerif İmami'yi bakanlığa getirmişti. Ancak grevler, gösteriler devam etmişti. Bunun üzerine Şah sıkıyönetim ilan etmişti (Erdoğan, 2008: 176). Şerif İmami olayların yatışmaması üzerine 5 Kasım'da istifa etmişti. 6 Kasım 1978'de General Gulam Azhari yeni yönetimi kurmuştu. Azhari hükümeti ile birlikte Şah birçok taviz vermeye başlamıştı. Siyasi mahkûmlar serbest bırakılmış, İslami takvim kabul edilmiş, Şah ailesi mensuplarının iş yaşamına girmeleri yasaklanmıştı (Boran, 2007: 56).

Ulema yayınlamış olduğu bir bildiri ile hükümetten bazı isteklerde bulunmuştu (Erdoğan, 2008: 176) :

“İslamiyet’e aykırı olan kanunlar derhal iptal edilmelidir. Din adamları siyasi görüşlerini özgürce açıklayabilmelidir. Din adamlarının siyaset, yapmasını engelleyen tüm kısıtlamalar kaldırılmalıdır. İslamiyet’i savundukları için hapse atılmış masum insanlar derhal serbest bırakılmalıdır. Ülkenin kullanılmayan kaynakları ve milli geliri, din adamlarının denetimi altında olmalıdır. 1977 yılında yapılan gösteriler esnasında öldürülenlerin katilleri cezalandırılmalıdır. Kumarhaneler, gazinolar ve sinemalar kapatılmalıdır. Laik İran kültürünün yerine İslam kültürü ikame edilmelidir. Laik tarih yerine İslam tarihi okutulmalıdır. Milletvekili seçimleri din adamlarının nezareti altında yapılmalıdır.”

Humeyni yayımladığı mesajla mücadelenin amacının; Şah rejiminin ve monarşi sisteminin yıkılması ve bunun yerine bir İslam Cumhuriyeti’nin kurulması olduğunu belirtmişti (Zengin, 1991: 67).

Humeyni’nin mesajı üzerine tekrar olaylar başladı. 8 Eylül 1978’de Tahran’ın güney mahallerinde toplanan yüz binlerde kişi şehir merkezine doğru yürüyüşe geçmişti. Göstericiler üzerine ateş açıldı ve yüzlerce kişi öldü. 8 Eylül olayları İran tarihine Kara Cuma ve Kanlı Cuma olarak geçmiştir (Erdoğan, 2008: 177).

Humeyni Şah’ın baskısı sonucu Irak’ı terk ederek 6 Ekim 1978’de Paris’e gitmek zorunda kalmıştı. Humeyni Paris’ten de muhalefetine devam etmiştir. Humeyni’nin konuşmaları basılı broşürler ve videokasetler şeklinde İran halkına dağıtılmıştır.

Şah, 29 Aralık 1978’de Milli Cephe üyelerinden Şahpur Bahtiyar’ı Başbakanlığa atamıştı. Şahpur Bahtiyar, Milli Cephe üyeliğinden çıkarıldı. Humeyni, Bahtiyar’ın Başbakanlığının gayrimeşru ve Şah’ın bir kuklası olduğunu ilan etti. Bahtiyar, 30 Aralık 1978’de yeni hükümeti kurdu. Şah, 16 Ocak 1979’da ailesiyle birlikte ülkeyi terk ederek Mısır’a gitti.

Bahtiyar Hükümeti sokağa çıkma süresini azaltarak basın üzerine konmuş bulunun sansürü kaldırarak halkın tepkisini azaltmak istemişti. Sonuç alamayınca askeri tedbirlere başvurdu. 19, 26 ve 28 Ocak 1979 tarihlerinde Tahran, Tebriz, Isfahan ve Kazvin’de binlerce kişi yürüyüş yaptı, yüzlerce kişi öldü.

Humeyni, 1 Şubat 1979’da Tahran’a geri dönmüştü. Humeyni’nin dönüşüyle birlikte İran’da yeni bir dönem başlamış oldu. 1979 İran İslam Devrimi’nin Doğu üzerindeki Batı egemenliğinin sonunu belirlediği düşünülmektedir. 1979 yılı, Batı’nın

dünyadaki en gelişmiş medeniyet olduğu düşüncesinin tam bir reddi olarak vurgulanmaktadır (Kaya, 2009: 120).

İran İslam Devrimi öncelikle siyasal bir devrim olmuştur. Altmışlı ve yetmişli yıllarda özellikle Marksist aşırı sol çevrelerde ortaya çıkan şiddetli Amerikan karşıtlığı bütün bir radikal protesto hareketini kanalize etmiştir (Khosrokhavar ve Roy, 2000: 13). İran İslam Devrimi Şah'ın liberaller, Müslümanlar, pazarcılar, entelektüeller ve hümanistler üzerindeki baskısına ve zorba yönetimine karşı gerçekleştirilmiş halka dayalı bir yeniden yapılanma hareketidir (Sander, 2002: 552). Devrimin lideri Humeyni, devrim boyunca Şii siyasal gelenekte derin kökleri olan gayri meşru siyasal otoriteye karşı protesto ve isyan söylemini kullanmıştır (Dağı, 2002: 48). İran devrimi, taşıdığı özellikler ve benimsediği ilkeler itibariyle daha önce gerçekleştirilmiş olan Fransız, Sovyet ve Çin Devrimlerinden farklılıklar göstermektedir. Dünyayı etkileyen üç büyük devrim, tarihsel ve siyasal geçmişi reddederek yeni bir sistem kurmayı amaçlarken, İran İslam Devrimi, eskiye dönüşü sağlamak amacına yöneliktir (Atay, 1996: 130). İran devrimi laik bazı ilkeleri benimsemiş Monarşik bir yönetimi yıkarak, yerine Kur-an'ı Kerim'deki esasları içeren İslami bir yönetim şekli koymuştur.

İran Devrimi, geniş halk tabakasına dayanan ve örgütsel anlamda bir önderliğe sahip bir hareket değildi. İran Devrimi Doğulu ve Batılı hiçbir güce dayanmamıştı. Üstelik dış güçlerin muhalefetine rağmen, kendi iç dinamiklerinden aldığı güç ile gerçekleştirmişti (Atay, 1996: 130).

Şii ulemanın ayaklanmasının sebeplerini Şiilik tarihi ve ideolojisinde aramak gerekir (Erdoğan, 2008: 183). Dokuzuncu asırda on ikinci imamın ortadan kaybolmasından bu yana Şiiler nezdinde hiçbir dünyevi güç ve makam yüksek ve muteber sayılmamıştır. Şii inancına göre Büyük Sırrın çözülüşüne ve İmam'ın dünyaya dönüşüne kadar Müslüman toplulukta adalet sağlanmayacaktır. Bu tarife göre, her hükümdar ve yönetici ile iktidar partisi gasıp sayılacaktır. Çünkü sadece iktidar sahibi olmakla birlikte söz konusu yönetici ve parti ilahi iradeyi kullanma hakkına sahip olan tek kişi on ikinci imamın yerini gasp etmiş oluyor. Bu nedenle Şii ulema İran'a hâkim olan çeşitli hanedanların icraatlarına karşı çıkmıştır. Ülkeyi yabancı tesirlere açık bırakacak, Müslüman kültür ve geleneğine ters düşen her türlü gelişmeyi şiddetle reddetmiştir.

İran’da Humeyni’nin rejimini ateşleyen unsurlardan birisi de Şah rejiminin çürümüşlüğü ve yolsuzluklarıdır. Ahlaklı bir yönetim talebi, Humeyni’nin dinsel bayrağı altında daha kolay toparlanmıştır (Çizgen, 1994: 16).

Şah, 1960–1977 yılları arasında reformlarını hızla gerçekleştirirken, bir yandan da hanedanına bağlı bir aristokrasiyi ülkeye yerleştirmeye çalışmıştır. Hükümete geniş yetkiler tanıyarak her şeyi kontrol etmesini sağlamıştır. Şah’ın yaptığı reformlar da dengesiz bir seyir takip etmiştir. Ülkede dengeyi sağlayacak bir sosyal ortam yaratılamamıştır. Şah ve ailesi lüks içinde yaşarken milyonlarca İranlı fakir bir hayat sürmeye başlamıştır. Orta sınıf ise son derece zayıf olduğu için bir denge unsuru olamamıştır. Şah’ın gerçekleştirdiği reformlar sonucu İran içinde bir kültür savaşının ortaya çıktığı görülür. Bu savaşın görünür sebebi reformları İran’ın yüzyıllardan beri koruduğu geleneksel değerler ve Şia inanç sistemini önlemektir (Kayabalı ve Arslanoğlu, 1990: 52).

Toplumdaki sosyal gerilimler her kesimden insanı etkilemeye başlamıştır. Farklı siyasal görüşlere sahip insanların ortak noktası Şah’a karşı olmaktır. Humeyni söz konusu grupları birbirine bağlı ulusal bir güç haline getirmişti (Takeyh, 2007: 16).

İran Devrimi, dış güçlere karşı mücadele eden antiemperyalist milliyetçi akımları pasifize ederek, bunların yerine ümmet ideolojisine dayanan İslam’ı ön plana çıkarmıştır. Bu özellik, İran Devrimi’nin aynı zamanda dış politikasının esasını da teşkil etmektedir (Zengin, 1991: 77–78).

İslam Devrimiyle köklü bir sistem değişikliği yaşayan İran’da İslam Cumhuriyeti ilan edilmiş ve İmam Humeyni ülkenin en üst otoritesi yani rehberi olmuştur.

Ayetullah Humeyni, devrimden sonraki ilk meclis açılışında “Ne Doğu ne Batı siyasetini, içerde ve dışarıda, her zeminde koruyunuz” açıklamasında bulunmuştur (Erdoğan, 2008: 171). 1979 yılından sonra modern Fars milliyetçiliği bırakılarak yeni bir söylem geliştirilmiştir. Aşırı Batıcılık ve İslam karşıtlığına bir tepki olarak geleneksel Fars milliyetçiliği doğmuştur. Bu düşünce, Batı karşıtı ve İran milli kimliğini Şia olarak kabul

eden bir milliyetçiliktir. Yeni yöneticiler, İran'ı Şiiliğin merkezi, kendilerini de Şiilerin kutsal liderleri olarak tanımlamaya başlamışlardır. Dini ve siyasi otorite yeniden aynı elde birleşmeye başlamıştır (Keskin, 2007b: 68).

Devrimden bir hafta önce, Ayetullah Humeyni tarafından, İran Özgürlük Hareketi Genel Sekreteri Mehdi Bazargan, geçici hükümet başbakanı olarak atanmıştır.

Mehdi Bazargan dış siyasette ABD yönetim ile ilişkilerin geliştirilmesi taraftarı idi. İki kutuplu bir dünya düzeninde hem Sovyetler Birliğiyle hem Amerika ile çatışmanın mantıklı bir yol olmadığını savunuyordu (Erdoğan, 2008: 193). Mehdi Bazargan'ın dış siyaseti realist çerçevede bulunmakta, Ayetullah Humeyni gibi İran'ı, İslam için bir araç görmemekte, İslam'ı İran için bir hizmet aracı olarak görmekteydi.

Bazargan hükümeti ABD ile ilişkilerini düzeltmek istiyordu. Bu amaçla Başbakan Bazargan ile yardımcısı İbrahim Yazdi Amerikan Başkanı Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski ile görüşmüştür. Bu görüşme İmam Humeyni'nin bilgisi dışında gerçekleşmiştir. Nitekim söz konusu görüşmenin ardından Amerikan büyükelçiliği işgal edilerek Amerikalı diplomatları rehin alınmıştır. Cezayir hükümetinin himayesinde yapılan toplantıda iki ülke arasında uzlaşmaya varılması ihtimali büyüktü. Protestocular gelecekteki bir diyalog umudunu yıkmak için elçiliği basmış ve Amerikalı diplomatları rehin almıştı (Lewis, 2003: 78).

Rehine krizinin tüm görüşmelere rağmen sonuçlandırılmamasından dolayı Bazargan istifa etmişti. Bazargan'ın istifa etmesinden sonra Cumhurbaşkanı ve Başbakanı olmayan ülkede Dış İşleri Bakanı Beni Sadr rehinelere krizinin çözümü için girişimlerde bulunmuştu. Amerika ile yapılan siyasi görüşmelere ve Amerikanın iktisadi çabaları netice vermeyince, Amerika rehinelere kurtarmak için çok gizli bir askeri operasyon girişiminde bulunmuş fakat başarılı olamamıştı. ABD birkaç helikopter ve uçakla Meşhed yakınındaki çölde kullanılmayan Tabas Havaalanına asker indirerek rehinelere kurtarmak istemişti. Fakat Tabas'ta çıkan kum fırtınası sonucu helikopterlerden birinin pilotu görüş alanını yitirerek helikopterin pervanesini uçağın yakıt deposuna çarptı. Meydana gelen patlama sonucu Amerikan askerleri yanarak can verdi (Çetirge, 1997: 160).

Elçilik işgalinin birinci yıldönümü yaklaşırken İran, şartlarının yerine getirilmesinde ısrar etmişti. İran'da ilk Cumhurbaşkanlığı seçimleri, Amerika'da demokratların seçimi kaybetmesi ve Irak'ın İran'a saldırmasıyla, İran artık kendi ulusal güvenliğini doğrudan tehdit eden bir savaşa yüz yüze kalmıştı. Humeyni görüşmelerin yürütülmesi için Başbakan Recai Hükümetini görevlendirmiştir. Amerika ile görüşmelerde arabuluculuk yapan ülke olan Cezayir'in adını taşıyan Cezayir Beyannamesi, 444 gün süren rehineler krizini sona erdirmiştir (Taflıoğlu, 2005:).

Rehineler krizinden sonra İran'ın karşı karşıya kaldığı diğer bir sorun da Irak-İran savaşıdır. İki ülke arasındaki ilişkilerin kötüleşmekte olduğuna ve Irak'tan kaynaklanan tahrikler sonucunda gidişatın sıcak bir çatışmaya dönüşeceği belliydi. Örneğin, Irak'ta yaşayan Şiiler İran'a göçe zorlanıyor, sınır boyunca çatışmalar çıkıyor ve Irak Hükümeti Körfez'in ağzında bulunan Büyük Tomp ve Abu Musa adaları üzerinde hak iddia ediyordu. Ne var ki bu tahrikler çok geçmeden ters tepmişti. Kürt liderleri, bir ABD veya Irak saldırısında İran'ı oluşturan kardeşleriyle birlikte savaşmayacaklarını açıklamışlardı (Tülümen, 1998: 165).

Görünürde Irak daha güçlü görünüyordu. İhtilal ile birlikte askeri yönden üstünlüğünü kaybeden İran, devrimin ihracı tehdidiyle Irak üzerinde yarattığı baskıya güvenebilirdi. Çıkan çatışmada İran saldırgan taraf olarak görüldü. Hâlbuki sınır çatışmalarından Irak'ın sorumlu olduğu görüşü yaygındı. İran'ı asıl korkutan ABD'nin Irak'ı kendisine karşı kullanmasıydı (Tülümen, 1998: 166).

1981 yılında, Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin'in emri ile 1000 km.'lik İran sınırında bir işgal hareketine başlanmıştı. Savaşa yol açan anlaşmazlıkların başında Şatt-ül Arap suyolu konusu geliyordu. Irak, önceleri tek balına denetim altında tuttuğu bu stratejik suyunu İran'ın Kürt hareketinden desteğini çekmesi karşılığında 1975'te bu ülkeyle paylaşmak zorunda kalmıştı. Ama Bağdat yönetimi bu durumu hiçbir zaman içine sindirememişti. Öte yandan İran'da iktidarı ele geçiren Şii akım, nüfusunun bir kısmı Şii olan Irak için ciddi bir tehdit haline gelmişti. Irak'ın savaş öncesindeki hedefi İran'ın zengin petrol yatakları olan Kuzistan bölgesini alarak daha fazla petrole sahip olmak ve Şatt-ül Arap suyolunun her iki yakasını da kontrol etmek şeklindeydi. Ancak savaş

başladığında Saddam Hüseyin, beklediği gibi iç sorunlardan bunalarak zayıflamış bir İran ile değil belirgin bir dış düşmana karşı birleşmiş bir İran'la karşılaştı.

İran-Irak savaşı süresince Körfez ülkeleriyle birlikte Amerika ve SSCB Irak'ı desteklemişlerdi. Körfez ülkeleri İran'ın devrim ihracı politikasından tedirgin oluyordu. Büyük güçler ise bu savaştan galip çıkacak olan bir İran'ın bölgedeki güç dengesini bozmasından endişe ediyordu. Bu endişe sebebiyle Irak'ı desteklemişlerdir. Fakat Irak'ın savaşta öne geçtiği durumlarda desteklerini geri çekmişlerdir. Çünkü Irak'ın savaştan galip çıkması durumunda da bölgedeki güç dengesi bozulacaktı.

Savaş, Şii mezhepçiliğini ve Fars milliyetçiliğini ateşlemiş ve tüm kitleleri Humeyni'nin peşine takmıştı. Humeyni, Saddam'ı emperyalistlerin desteklediğini ve amaçlarının devrimi bastırmak olduğunu söyledi. Savaş İran'daki sistemin sağlamlaştırılmasını da beraberinde getirmişti. Şah'ı deviren halk yığınlarının savaşla birlikte olanları sorgulamaya fırsatı kalmadan, mollalar şiddetle kitleleri bastırmıştı; sesini çıkaranlar bozguncu ve emperyalizmin ajanı olarak suçlanmıştı (Boran, 2007: 66).

İran-Irak savaşı içerisinde İran devrimi kendisinin geçici bir siyasi düzen olmadığını ortaya koymuştur. İran'daki Şii İslam Devrimi bölgedeki Arap devletlerine büyük bir korku vermiş, bu korku Irak'ın savaş sırasında desteklenmesine sebep olmuştur. Yinede bu destek Irak'a umduğu zafere sahip olmasını sağlamamıştır. Bu süreçte İran kendine özgü kurum ve kuruluşlarını oluşturmuştur, bölgede varlığını kabul ettirmiştir (Erdoğan, 2008: 219).

İran Devrimi uluslararası bir olaydı. Batı Asya bölgesinde hem Batıya doğru Irak ve İran arasındaki yöneticileri tehdit eder görünerek, hem de doğuya doğru 1978 Nisan ayında iktidara gelmiş olan Afgan hükümetine karşı savaşan İslami güçlere cesaret vererek oldukça sarsıcı etkiler yapmıştır (Halliday, 1992: 44). Devrimden sonra İran ABD'nin bölgede kurmuş olduğu ittifak sisteminin dışına çıkmış ve kendisini iki belli başlı anlaşmazlığın içinde bulmuştu; Amerikalı rehinelere konusunda on beş ay süren tartışma ve 1980 Eylül ayında Irak'la aralarında başlayan savaş. 1979 devrimi İran'ın Amerika'ya karşı olan bakışını değiştirse de İran'ın Amerika için olan önemini değiştirmede. Çünkü endüstriyel demokrasiler Körfez'deki petrole ulaşmamayı kabul edemezler ya da Körfez'in

kendilerine düşman bir ülke veya ülkeler grubu tarafından yönetilmesine razı olmazlar (Kissinger, 2002: 149).

4.1.1. Rafsancani Dönemi

4 Haziran 1989 tarihinde Humeyni ölünce ülke yeniden belirsizlik ortamına sürüklenmişti. Ancak İslam Devrimi, kendi yandaşlarını yaratmıştı. Yönetim, Devrim Muhafızlarının etkin olduğu bir dini rejim haline gelmişti. İlk seçimlerle işbaşına gelen Cumhurbaşkanı Rafsancani belirli bir modernleşme hareketi başlatmaya çalışmış; ama başarılı olamamıştır.

İran yakın tarihinde özellikle de 1992 yılında birçok sosyal mücadeleye sahne olmuştur. İran-İrak savaşı uzun yıllar rejimin, daha iyi bir yaşam ve sosyal eşitlik için verilen vaatlerin ve ümitlerin gerçekleşmemesi sonucu kitlelerin uğradığı hayal kırıklığına rağmen toplumun geniş kesiminin yaşam şartlarının Şah döneminden daha çok kötüleşmesinin nedenlerini açıklamaya hizmet etmiştir (Erdoğan, 2008: 220).

Rafsancani Batıya resmen bağımlılığın kararlı bir mücahidiydi. Rafsancani'nin politikasının amaçları; Şahın devrilmesinden sonra İslamcılarla uzlaşmak istemeyen ve Amerika ve Avrupa'ya yurt dışına çıkan İranlı kapitalistlerin ve teknik alanda kalifiyeli uzman kişilerin geri kazanılması ve Batılı sermayenin artırılarak ülkeye getirilmesiydi. Rafsancani'ye göre devletin meşruluğu ve İslami yönetim uzun süre devam etmesi onun ekonomik performansına bağlıdır. Rafsancani sahip olduğu bu sıfatla, cumhurbaşkanlığının ve hatta kariyerinin büyük bölümünü, onun değişim ve reform vizyonunu, hayata geçirebilecek yetkin ve genişleyen bir bürokrasi ile desteklenmiş güçlü kurumlar kurmaya çabalayarak geçirdi (Takeyh, 2009: 51).

4.1.2. Hatemi Dönemi

1997 yılında Cumhurbaşkanı Hatemi başa geçince modern dünyanın kapılarını İranlılara açmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de Devrim Muhafızlarının etkinliklerini azaltmaya uğraşmıştı. Polis, jandarma ve askeri kuvvetlerin dışında Devrim Muhafızlarının görev ve yetkilerinin ne olduğu tartışılmaya başlanmıştı. Sonuçta Devrim Muhafızları bir

tür özel polis gücü statüsüne alınmış, sorun geçici de olsa çözülmüştü (Erdoğan, 2008: 221).

1997’de Muhammet Hatemi’nin iktidara gelmesi ile İran’ın iç ve dış politikada köklü bir değişim geçireceği umudu doğmuştu. Ancak Hatemi’nin sivil toplum, özgürlük ve medeniyetler diyalogu söylemleri İran siyasal sisteminin yumuşaması ile sonuçlanmamıştı.

Velayet-i Fakih Ayetullah Hamaney ve yakın çevresi, kendi konumları açısından tehdit olarak gördükleri reformları önlemek için Cumhurbaşkanı Hatemi’nin önünü kesmişlerdir. Parlamentonun kabul ettiği kanunlar ve hükümetin çıkardığı kararnameler Velayet-i Fakih Kurumu tarafından geri çevrilmişti.

1997’den sonra sürekli reformculara karşı kaybeden muhafazakârların yenilgisi Dini Lider Hamaney tarafından da kabul edilmiştir. Hamaney reform hareketini Amerikancı Reform ve İslamcı Reform diye ikiye ayırmıştır (Erdoğan, 2008: 222). İran’da son dönemlerde gelişen reform isteklerinin ABD’nin istekleri doğrultusunda olduğunu ileri sürmüştür. Her türlü siyasal çoğulculuğun ve özgürlüğün Batı kaynaklı olduğunu ve devleti yıkmayı hedeflediğini dile getirmiştir. Hamaney Batıcı siyasi reforma karşı çıkararak idari ve iktisadi reformu İslamcı reform olarak sunmuştur (Bayır, 2000: 15).

Hamaney’in İslamcı reform söylemi genç muhafazakâr kuşak için düşünsel zemin oluşturmuştur. Bu bağlamda reformcuların unuttuğu sosyal adalet söylemini esas alarak yeni bir akım başlattılar. Sosyal adalet söyleminin yanı sıra Muhafazakârların tanınmış politikacılarının yerine tanınmamış isimler ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu isimlerden biri de Mahmut Ahmedinejad’dı. Mahmut Ahmedinejad önce Tahran Belediye Başkanı ve daha sonra da cumhurbaşkanı seçilmiştir.

4.1.3. Ahmedinejad Dönemi

Reformcular 1997–2005 arası dönemde tüm seçimleri kazanmış olmalarına rağmen İran siyasal yaşamında halkın ve kendilerinin istediği reformları gerçekleştirememişlerdir (Erdoğan, 2008: 223). Reformcuların başarısızlığı sonucunda 24 Haziran 2005’teki

Cumhurbaşkanlığı seçimlerini, muhafazakâr bloğun radikal kanadına mensup olan Mahmut Ahmedinejad'ın kazanmasıyla İran'da yeni bir dönem de başlamıştır (Hüseyinoğlu, 2006).

Hatemi döneminde sürdürülen yumuşak ve dengeli diplomasiyle Batı ile ilişkileri yakınlaştırmayı amaçlayan Tahran'ın dış politika anlayışı Ahmedinejad ile birlikte daha sert bir zemine oturmuştur. Ahmedinejad Güvenlik Konseyi'ndeki etkilerinden dolayı Çin ve Rusya ile ve IAEA'nın yönetim kurulunda olmaları sebebiyle Hindistan ve Pakistan ile ilişki kurmayı amaçlamıştır (Yeşiltaş, 2005: 94).

Ortadoğu'da barışın ve güvenliğin tesis edilmesine oldukça önem veren yeni Tahran yönetimi bu bağlamda Türkiye ve Suriye ile yakın bir ilişki kurmuştur. 2005 yılı Ağustos ayında Türkiye ile sınır köylerindeki sorunların giderilmesi, kaçakçılığın önlenmesi ve sınır güvenliğinin sağlanması konularını içeren bir protokol imzalanmıştır. 7 Ağustos 2005 tarihinde de Suriye devlet başkanını Tahran'da ağırlayan İran, bu ülkeyle bölgesel güvenliğin ve istikrarın sağlanması amacıyla ekonomik işbirliği anlaşması imzalamıştır (Yeşiltaş, 2005: 103). Aralık ayında İKÖ zirvesine katılan Ahmedinejad, Müslüman ülkelerin sorunlarını karşılıklı görüş alışverişinin artırılmasıyla çözülebileceğini belirtmişti. Aralık ayının en önemli gündemini oluşturan, ABD'nin İran'a yönelik saldırı tehdidinde, Tahran yönetimi uluslararası arenada destek bulma temelli politikasıyla karşılık vermişti (Yeşiltaş, 2005: 104).

Mahmut Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi İran'da muhafazakâr kesim içindeki radikal ve devrimci kesimin gücünü ve etkinliğini göstermişti. Mahmut Ahmedinejad'ın seçimi kazanmasının ardından İran, iç ve dış politikada çok farklı bir döneme girmeye başlamıştır. Ahmedinejad İsrail haritadan silinmelidir ifadesi ile beraber nükleer politikada da sert ve anlaşmadan uzak bir tutum sergilemeye başlamıştı. Ahmedinejad'ın sert tutumlu bir dış politika izlemesiyle İran, dünya politika sahnesinde önemli bir yere geçmiştir. Enerji ihtiyacını karşılamak için Nükleer Santraller kurmaya hız vermiştir. Başta ABD olmak üzere batılı devletler, İran'ın nükleer bir silah üretebileceği kuşkusuyla ülke üzerinde yoğun bir baskı uygulamaya başlamıştır.

4.2. İran'ın Kafkasya ve Orta Asya Politikası

Güney Kafkasya alt sistemi, Rusya Federasyonu, Türkiye ve İran gibi üç bölgesel güçle çevrilmiş bir görünüm arz etmektedir. Tarihin önemli bir kesitini, söz konusu bölgesel gücün selefi olan imparatorlukların egemenliği altında geçiren Kafkasya, 1991 sonrası da bu üç ülke arasında rekabete sahne olmaya devam etmektedir (Erdoğan, 2008: 411). ABD ve AB gibi bölge dışı küresel güçlerin de katıldığı bu rekabette İran önemli oyuncularından birisidir (Ağacan, 2007: 28).

Kafkasya ve Orta Asya'da yeni cumhuriyetlerin oluşumu, İran'ın uluslararası politika alanındaki yalnızlığından kurtulması için önemli bir fırsat olmuştur. İran, Kafkasya ve Orta Asya'da yeni devletlerin ortaya çıkışını uluslararası yalnızlıktan kurtulmak için bir fırsat olarak görmesinin ötesinde, nüfusunu artırabileceği yeni etkinlik alanı olarak algılamıştır (Aras, 1999: 238). İran, Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetlerine yönelik olarak, ciddi girişimlerde bulunmuştur. İran coğrafi avantajını kullanarak onlara kendi topraklarından geçiş imkânı sunarak bu ülkeler üzerinde nüfuzunu artırmaya çalışmaktadır (Erdoğan, 2008: 411).

İran'ın Sovyetler Birliği'nin çökmesi sonucunda bağımsızlığını yeni kazanan Kafkasya cumhuriyetlerinde etkinliğini sağlayacak fırsatlar vardı. Fakat yapısal sorunları olan rejimin niteliği, ülke içindeki Türklere uyguladığı baskı ve ABD'yle ilişkileri etkinliğinin sınırlı kalmasına neden olmuştur (Erdoğan, 2008: 414).

Kurduğu rejimin bekası için İran, çevresinde dinci rejimlere sahip devletler oluşturma çabasıdadır. Türkiye'nin laik ve demokratik rejiminin başarısını kendisi için tehdit olarak algılayan İran, Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri üzerinde Türkiye etkisini kırarak kendi rejimini yerleştirme amacındadır. Rejim ihracında Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ı öncelikle hedef almış ve Tacikistan'da aşırı dinci bir hükümet kurulmasını kısmen de olsa sağlamıştır (Erdoğan, 2008: 252).

İran'ın Kafkasya politikasının hedefleri;

- Azerbaycan'da Şiiliği canlandırmak isteği,

- Ermenistan ile ilişkileri sıcak tutmak, Azerbaycan karşısında denge sağlamak,
- Gürcistan'da dâhil, Kafkas ülkelerinde tamamen etkili olmak,
- Hazar denizindeki, petrol ve doğal gaz sorunlarında, Rusya'nın yardımını sağlamak ve bu ülke ile sıcak ilişkiler kurmak,

Kendi ülkesi içerisindeki Azerilerin etkinliğini ortadan kaldırmak şeklinde sıralanabilir.

İran, Kafkasya yönelik politikalarındaki hedeflerine ulaşmak için çeşitli politikalar uygulamaktadır. Öncelikle Azerbaycan ile ilişkilerinde tarihi birlik, mezhep birliği gibi faktörleri ön plan çıkarmakla yakınlık sağlamak istemektedir. Bu doğrultuda Azerbaycan'dan çok sayıda öğrenci getirmekte ve eğitmektedir. Azerbaycan'ın sıkıntılı günlerinde ekonomik olarak bazı yardımlar yaparak hoş görünmek istemektedir (Erdoğan, 2008: 415). İran'ın asıl amacı Azerbaycan'ı da kendisi gibi Şii rejimi içine çekerek Azeri kimliğini ön plana çıkarmasını engellemektir.

İran'da nüfus bakımından Farsların ardından ikinci sırada Türkler yer almaktadır. İran'daki Türk nüfusunun büyük bölümünü Azerbaycan Türkleri ile Türkmenistan sınırındaki Türkmenler oluşturmaktadır. İran içerisinde yaşayan Azeriler zaman zaman milli istekleri doğrultusunda ayaklanmışlardır. Bu durum Güney Azerbaycan bölgesini Tahran için potansiyel bir tehdit kaynağına çevirmiştir (Bayır ve Arslanlı, 2001: 55). Bu nedenle İran bir yandan Azerbaycan'ı etki alanına almaya çalışırken bir yandan da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İran'daki Türk nüfusu üzerindeki etkisini sınırlandırmaya çalışmıştır (Nesipli, 2000: 70). Bu doğrultuda Bakü'nün bir çekim merkezine dönüşmemesi için bir taraftan Azerbaycan Cumhuriyeti'ni içeride istikrarsızlaştırıcı politikalarla yöneltmiş, diğer taraftan, Azerbaycan'la savaşta Ermenistan'ı destekleyerek Bakü'nün güçsüz düşmesini amaçlamıştır. İran, Karabağ savaşında Ermenistan'a ekonomik ve enerji yardımlarının yanı sıra askeri de destek vermiştir (Çaşın, 1995: 28).

SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmesi ve tüm dünyaca tanınmasının ardından Tahran 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımıştır. İran Ocak 1992'de Bakü'de büyükelçilik açmıştır. Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı olan Muttalibov, İran'ın endişelerini yatıştırmak için ilk resmi ziyaretini Tahran'a yapmıştır. Bu

ziyaretin hemen ardından Şubat ayında İran İslam Devrimi'nin yıldönümü kutlamalarına katılan Muttalibov, İran'a Azerbaycan'dan hiçbir tehdidin gelmesine izin vermeyeceğini vurgulamıştır. Muttalibov'un heyetindeki Azeri bakan Doğu ve Batı Azerbaycan'ın İran'dan ayrılarak birleşik bir Azerbaycan kurulmasının imkânsız olduğunu söyleyerek, Muttalibov'un misyonunun temel amacını ortaya koymuştur (Cafersoy, 2001: 2001).

Azerbaycan'ın Azeri milliyetçiliğine dayanan resmi ideolojisinde köklü bir değişiklik yapmanın kısa vadede mümkün olmadığını gören İran, uzun vadede İslami ideolojinin güç kazanmasına ortam hazırlamaya çalışmıştır. Azerbaycan'ın tanınmasının ardından bu ülkede İslam inancının gelişmesi için çalışmalarda bulunmuştur (Erdoğan, 2008: 441). Öncelikle, İran'ın finanse ettiği din öğrenimi kampanyaları çerçevesinde din adamları ve kitapları Azerbaycan'a gönderilmiş, sahibi Azerbaycan vatandaşı olan bazı dergi ve gazetelere maddi katkıda bulunarak karşılığında genelde İslami rejimleri ve özelde de İran rejimini öven yazılar çıkmasını sağlamıştır (Aras, 1999: 174).

Haziran 1992'de Muttalibov yerini Halk Cephesi lideri Ebulfeyz Elçibey'e bırakmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden bir gün önce Elçibey'in televizyon konuşmasında İran'ın parçalanacağı ve birleşik Azerbaycan'ın kurulmasının uzak olmadığına ilişkin ifadelerinin ardından seçimi kazanması, Azerbaycan'ın bağımsız olmasından zaten endişeli olan İran'ın Bakü'den tehdit algılamasına, İran'ın güvenlik endişelerinde Azerbaycan'ın ilk gündem maddesini oluşturmasına neden olmuştu (Cafersoy, 2001: 114-115).

Elçibey yönetimin irredentist politikalarına İran sessiz kalarak cevap vermişti. İran'ın yumuşak politikasının ardındaki temel faktör, ülke içindeki Azerilerden gelebilecek tepkiydi. Karabağ savaşındaki Müslüman Azerilerin acılarını paylaştıklarını çeşitli yollarla ifade eden İran vatandaşlarının sayısı her geçen gün artıyordu. Buna rağmen, İran Elçibey yönetiminin politikalarını sınırlayabilmek için iki yol izlemişti. Birincisi savaşta el altından Ermenistan'a destek vermeyi sürdürmek fakat retorikte tümüyle Azerbaycan'ın yanında görünmek olmuştu. İkinci yol ise daha etkiliydi: İran Azerbaycan'da Rusya'nın organize etmeye çalıştığı Halk Cephesi muhaliflerine destek vermeye başlamıştı. Bir yandan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclis Başkanı Haydar Aliyev'le ilişkilerini yoğunlaştırırken, diğer yandan Gence'deki Suret Hüseyinov'la bağlantı kurmuştu

(Cafersoy, 2001: 118). Nitekim önce Hüseyinov Haziran 1993'te Elçibey'i devirmiş ve ardından da Aliyev Cumhurbaşkanı olmuş, böylece İran'ın öncelikli güvenlik tehdidi algıladığı Halk Cephesi iktidarı sona ermiştir.

Aliyev'in hem söylemde hem de pratikte, İran'a karşı uygulanan milliyetçi politikaları terk etmesiyle, İran-Azerbaycan ilişkilerinde yeni bir döneme girilmişti ve iktidarın el değiştirmesinin hemen ardından Hamaney'in Bakü'yü ziyaretiyle zirveye çıkan olumlu hava içerisinde İran, Azerbaycan'da Türkiye'nin ağırlığını dengelemeye çalışmıştır (Karpat, 1997: 2176).

İran Şii Azerbaycan'la arasına özenle mesafe koymuş ve Orta Asya'daki beş Sünni ülkeden sadece Tacikistan'la yakın ilişki kurmuştu. İran'ın Tacikistan'a karşı izlediği politikanın açıklaması Şiilik ile Fars kültürünün iç içe geçmişliğinde aranmalıdır. Yüzyılların birikimiyle, Şii literatürde Farsça eserlerin ezici ağırlık kazanması ve Şiiliğin İranlılaşması sonucunda, Şia için Farsça ve Fars kültürü yarı kutsal bir nitelik kazanmıştır (Erdoğan, 2008: 447). Dolayısıyla, İran'ın politikalarıyla ideolojisi arasında doğrudan bir çelişki yoktu. Taciklerin Sünni olmalarından daha çok, Fars kültür alanı içinde yer alıyor olmalarını İran'ın dikkate almasında ulema arasında Fars kültürüne sahip olmasının kişiyi diğer Müslümanlardan farklı hale getirdiğine ilişkin bir inancın varlığının rol oynadığı açıktır (Erdoğan 2008: 448).

Tacikistan İç Savaşı dinsel olmaktan çok bölgeselcilik ve etnisite üzerine kurulmuştu. 1992'de Tacikistan bağımsızlığını kazandığında ülkedeki yönetici elit Özbek azınlık arasından çıkmıştır. Rusya'nın desteğine sahip olan yeni yönetime karşı kısa sürede hem demokrasi isteyen Tacik milliyetçilerden, hem İslam İslamcılardan muhalefet başlamış ve iki grup arasındaki mücadele silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Tacikistan'ın belirsiz bir siyasal yapılanma içine girmesinin kendi güvenliklerine tehdit oluşturacağını düşünen Özbekistan ve Rusya da Tacik İç savaşına doğrudan müdahale etmiştir.

İran'ın Tacikistan'daki İslami muhalif güçleri desteklememesi Orta Asya'ya yönelik politikasını ideolojinin yönlendirmediğine en önemli bir kanıttır. Üstelik İran bu savaşı, sonunda bir İslam devleti kurulma olasılığı olan ideolojik temelli bir kamplaşmanın

değil bölgeselcilik ve aşiretçilik sorunlarının yansıması olarak nitelendirmiştir (Erdoğan, 2008: 448).

İran, bölgeye yönelik dış politikasında Aralık 1992'den itibaren dengeli bir tutum takınmış ve hatta Rusya'yla paralel bir biçimde Duşanbe'yi desteklemiştir. Nitekim savaş İran-Rusya ortak çabasıyla sona ermiş ve bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. 1994'te iktidara gelen İmamali Rahmanov'un baskı politikalarından kaçan İslamcı militan ve mültecilerin küçük bir grubu İran'a yerleşmiş, fakat bunların silahlı mücadeleye devam etmesine izin verilmemiştir.

Tacikistan'a benzer bir etnik-dinsel yapı sergileyen Afganistan'a yönelik İran dış politikasındaki Şii karakter daha belirgindir. İran Afganistan'daki Şii Hazaraları Fars kültürüne sahip olsalar bile diğer etnik gruplara tercih etmiştir. İran, 1979'dan beri mücahitlere yaptığı yardımlarda özellikle Şiiilerin Afganistan'da daha güçlü bir konuma gelmesini sağlamaya çalışmıştır. İdeolojik bakımdan Tacikistan'da görmek istediğine benzer bir Farsi ve İslami rejimi Afganistan'da kuran Taliban'a karşı cephe alan İran, Şiiileri açıkça Kabil'e karşı desteklemeye devam etmişti. İran'ın Taliban rejimine karşı mücadele etmesinde dinsel faktörlerden çok daha önemli nedenler vardı. En başta gelen nokta, Taliban'ın ABD tarafından desteklenmesiydi. İran'ın Afgan muhalif gruplarıyla olan ilişkisi genelde kopuk olmuştur. İran'ın Afganistan adına muhatap alabildiği iki unsur olmuştur: Şii Hazaralar ve Horasan'daki mülteciler.

İran öncelikle, SSCB işgaline karşı savaşan yerel Hazara aşiretlerini organize etmiş ve silahlandırmıştır. 1982'den itibaren ise, İran'daki medreselerde kısa süreli eğitim verdiği Hazaraları, söz konusu organizasyon içinde kilit noktalara getirmiştir. İran'ın yeni Şii siyaset teorisi yorumunu benimsemiş olan bu kişiler sayesinde İran, Hazara örgütleri üzerinde doğrudan denetim kurabilmiştir (Erdoğan, 2008: 452).

Hazaralar-İran ilişkisine bakıldığında, İran'ın rejim ihracı politikası çerçevesinde Afganistan'ın içişlerine müdahale ettiği düşünülebilir. Zaten, Irak-İran Savaşı'nın devam ettiği bu dönemde Basra Körfezi ve Batı'nın İran'a bakışının esasını da rejim ihracı girişimleri oluşturmuştur. Basra Körfezi bölgesi için İran'ın rejim ihracı girişimleri doğru bir saptama olsa da Afganistan'da aynı saptamayı yapmak yanlış olur. İran-Hazara

ilişkileri, İran'ın Afganistan'dan gelebilecek bir tehdide karşı hem coğrafi, hem de ideolojik bir tampon bölge kurma ihtiyacının doğal bir sonucu olarak değerlendirilmelidir (Erdoğan, 2008: 453).

İran'ın Afganistan üzerinde güç kazanması büyük ölçüde etnik-dinsel faktörlere bağlıdır. Afganistan'da İran politikalarının hedefi haline gelebilecek birçok kültürel, etnik ve dini grup vardır. İran öncelikle, Afganistan'daki Şii grupların destekçisi olmuştur. Bu gruplara örnek olarak Hazaralar, Kızılbaşlar ve Farslılar verilebilir.

1990'ların başında Tahran, Afganistan'daki hareket sahasını genişletmiştir. Kendisiyle tarihsel, dilsel ve kültürel bağı olan gruplara destek vermiştir. Bu gruplar arasında Tacik grubu ve bu grubun önemli liderleri olan Ahmet Şah Mesud ve İsmail Han vardır. Ayrıca Tahran, Afganistan'da taktiksel müttefik edinmek amacıyla başka ögelere yönelmiş ve bunun sonucunda da Özbek General Abdül Raşit Dostum'a ve önceki devlet başkanı Burhaneddin Rabbani'ye de destek vermiştir (Erdoğan, 2008: 459). Taliban döneminde Tahran için aynı mantık geçerliydi. Taliban'a karşı duran herkes İran için düşman komşusuyla mücadele eden potansiyel bir müttefikti. Bu dönemde Taliban rejimi, Şiiler karşısında güçlü bir duruş sergileyen geleneksel Afgan Sünniliği'nin temsilcisiydi.

İran'ın desteği özellikle Afganistan Şiileri üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak İran'ın Mücahitlere olan desteği yine de İran-Irak Savaşı ve İran'ın SSCB'ye karşı ihtiyatlı tutumu nedeni ile sınırlı kalmıştır. İran'ın bu ihtiyatlı politikası, Rusya'yı karşısına almayarak savunma gücünü artırmak, aynı zamanda Moskova'nın himayesi ile uluslar arası baskıyı azaltmak doğrultusunda olmuştur. İran bu dönemde savaş içerisinde olmasına rağmen iki milyondan fazla mülteciyi topraklarına kabul etmişti (Keskin, 2009).

Özbekistan Orta Asya'da başat devlet olma çabasında olduğundan, İran'ın Rusya'yla birlikte bölgeyi kendine bağımlı kılma politikalarından rahatsız olmaktadır. Taşkent'in bakışıyla, bölgede Özbeklerle Tacikler arasında bir mücadele vardır. Bu mücadele Özbek hükümeti, doğal olarak, Tacik karşıtı bir politika izlemektedir. Tacik aleyhtarı politikanın Afganistan'a uzantısı, Taliban ülkede denetimi eline geçirene kadar, Tacik Şah Mesud'a karşı Özbek Raşit Dostum'u desteklemek olmuştur (Hunter, 2001: 79). Taliban ve ardındaki Pakistan, Orta Asya İslami muhalefetine destek sağlayan esas güç

haline geldiğinde, Taliban karşıtlığı temelinde İran ile Özbekistan da aynı safta yer almış, bu durum iki ülke ilişkilerinde belirli bir düzelme sağlamıştır (Hunter, 2003: 140).

Diğer yandan, Özbek İslami muhalefetinin de İran tarafından desteklendiğine ilişkin kuşkular, aradaki güvensizliği kuvvetlendirmektedir. Aslında, Kerimov'un İran karşıtı politikalarına ve Tacikistan İç Savaşının ortaya çıkardığı müsait duruma rağmen İran silahlı Özbek muhalefetine destek vermemiştir (Hunter, 2003: 141).

Özbek İslamcılarını Tacikistan'ın ardından İran'a değil Afganistan'a geçmişlerdir. Kerimov'un meşruiyetini sağlama konusunda İslami referanslarda bulunmaya önem vermesine rağmen, ülkedeki İslamcı temizliğin ardından tüm Müslüman kimlikli oluşumlarla iktidar arasındaki ilişkiler olumsuz bir çizgide devam etmiştir (Hunter, 2003: 76–77).

Orta Asya'nın diğer bir ülkesi olan Türkmenistan ise Aralık 1995'te BM Genel Kurulunun aldığı bir kararla tarafsızlık statüsü kazanmıştır. Bununla birlikte, sınırlarının korunması konusu başta olmak üzere Rusya'yla özel askeri bağlarını da koruyan Türkmenistan, tüm bölge ülkeleri gibi tercihini ABD lehine yapmış olsa da Rusya-İran ekseninden de uzaklaşmamıştır (Aras, 1999: 90–91).

Türkmenistan-İran sınırının her iki tarafında da Sünni Türkmenler yaşamaktadır. Buna rağmen Türkmenistan'a yönelik İran politikası, Azerbaycan'a yönelik politikadan çok farklıdır. Bunun temel nedeni, Türkmenistan'ın akraba-devlet rolünden uzak durması olduğu kadar, Orta Asya'da İran'a en muhtaç olan devlet olmasının da Tahran'da yarattığı güvendir (Roy, 2009).

İran'ın Orta Doğu'ya yönelik dış politikasında dini referanslar ön plandadır. Fakat Kafkasya ve Orta Asya politikasında İran farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Kendisini bütün Müslümanların haklarının koruyucusu ve savunucusu olarak tanımlayan dini rejimle yönetilen İran, söz konusu Kafkasya ve Orta Asya olunca bu görevini unutabilmektedir.

Kafkasya'nın önemli sorunları olan Çeçenistan ve Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ Sorunu ve Orta Asya sorunlarında, İran dini söylemi bir

tarafa bırakıp, ulusal çıkar ve stratejik hesaplarına göre hareket etmektedir. İran, Orta Doğu'da dini bir devlet gibi davranırken, Kafkasya ve Orta Asya'da normal bir ulus-devlet gibi hareket etmektedir. Orta Doğu'da rejimin dış politikası ön plandayken, Kafkasya ve Orta Asya'da devletin dış politikası ön planda tutulmaktadır (Shaffer, 2006: 220).

Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, İran Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik dış politikasında rejim ihracı politikasını bir tarafa bırakarak, İran'ın güvenliğinin ve rejiminin korunmasına yönelik politikalar takip etmeye başlamıştı. İran'ın hayati çıkarları, söz konusu bölgede dini söylemin önüne geçmişti. Hatta İran Azerbaycan meselesinde olduğu gibi bazen buradaki Müslüman nüfusu kendine tehdit olarak algılamıştı. İran, Sovyetler Birliği'nin ani dağılmasını rejim ihracı için yeni bir alan olarak görmemiştir. İran'ın güvenliği bu bölgede daha ön plana çıktı ve kendi güvenliğinin sağlanmasında İran, Rusya ile ilişkileri, bölgede yeni oraya çıkan Müslüman nüfusa sahip devletlerle olan ilişkilerinden daha önemli görmüştür (Şahin, 2008: 40).

1990'ların ilk yarısında Müslüman Çeçenlerin tek taraflı olarak Rusya'dan bağımsızlık ilan etmeleri ve sonrasında Çeçenistan yerel hükümetinin ülkede şeriat hukukunu kabul etmesi İran tarafından hoş karşılanmamıştı. Çünkü bu bölgede İran, şeriat devletinden çok kendi güvenliğini ön planda tutmaktaydı. İran söz konusu sorunda söylem bazında da olsa Çeçenistan Müslümanlarına destek vermediği gibi, sorunu Rusya'nın bir iç meselesi olarak görmüştü. İran, Orta Doğu politikasının tam tersi Çeçenistan sorununda dini hiç dikkate almayan bir politikayla Rusya'nın toprak bütünlüğüne saygılı olduğunu dile getirmişti (Shaffer, 2006: 227).

Kafkasya'da Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunu ve İran'ın bu sorun karşısında aldığı tavır dinin İran dış politikasındaki yerini açık bir şekilde göstermektedir. İran Azerbaycan'la sadece aynı dini paylaşmakla kalmayıp aynı zamanda aynı mezhebi hatta Şiiğin aynı kolunu paylaşmaktadır. Buna rağmen Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'a destek vermediği gibi Ermenistan ile iyi ilişkiler kurabilmektedir. İran'ın bu politikası tam bir pragmatizm örneği sergilemektedir. İran'ın ulusal çıkarı ve stratejik hesapları dış politika kullana geldiği dini söylemi bu bölgede ikinci plana atmıştır. Müslüman nüfusa sahi bağımsız ve güçlü Azerbaycan'ı kendi için tehdit olarak görmektedir (Shaffer, 2006: 230). Her ne kadar İran dış politikada dini

söylem kullansa da Kafkasya ve Orta Asya bağlamında dış politika tavrı sorulduğunda İranlı yetkililer her devlet gibi İran'ın da ulusal çıkar temelli dış politika takip ettiğini söylemektedirler (Şahin, 2006: 42).

4.3. İran'ın Orta Doğu Politikası ve Şiilik

1979 İslami devrimden sonra İran, Orta Doğu'ya yönelik politikasında dini bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. İran, devrimden sonra kullandığı söylemlerde gerçekleştirilen bu devrimin İran'a ait olmadığı, bütün Müslümanların devrimi olduğu imajını vermeye çalışmıştır. Nitekim İran Anayasası'nın 11. maddesine göre, Tüm Müslümanlar tek bir millettir; İran İslam Cumhuriyeti, İslam dünyasının siyasal, ekonomik ve kültürel birliğini sağlamaya çalışmalıdır. Söz konusu ilkelerle adeta İran için değil de tüm Müslüman ülkeler için bir anayasa hazırlanmıştır (Çetirge, 1997: 151).

İran dini söylemler kullanarak Orta Doğu'ya yayılmak istemektedir. Bunu da Müslümanların sempatisini kazanarak gerçekleştirmek istemektedir. Çünkü İran, Orta Doğu'nun kapılarını kendisine ancak din yoluyla açabileceğini düşünmektedir. Aksi takdirde İran, dinin dışındaki söylemlerle, bölgeye girmeye çalışıldığında Arap direnciyle karşılaşacağını çok iyi bilmektedir (Şahin, 2008: 49). Nitekim rejim ihracı söylemi, bazı Şiiler dışında bölgede fazla cevap bulamadığı gibi, Başta Suudi Arabistan olmak üzere Sünni Arap devletlerinin ciddi direnciyle karşılaşmaktadır (Bahgat, 2007: 150). İran İslam Devrimi sonrası Irak, Suudi Arabistan ve Bahreyn'de gösteriler yapılmış ve bastırılmıştır. Irak'ta ise Saddam Hüseyin sert tedbirler almıştır. 1980'de Irak'taki aktif siyasi lider Ayetullah Behr al Sadr, ailesi ve önemli üyeler ile asılmıştır (Chehabi, 1995: 16).

İran'ın Orta Doğu'ya yönelik rejim ihracı girişimi ilk önce Irak'ta ve bazı Körfez ülkelerinde etkisini göstermiştir. Bunun üzerine, İran'ın dini söylem kullanarak yayılmasını engellemek için seküler Arap rejimleri İran'ın karşısına çıkmışlardır. 1980–1988 yılları arasında yaşanan İran-İrak Savaşı büyük ölçüde İran'daki dini rejimin yayılmasını önleme savaşı olmuştur (Nasr, 2004: 16). Bu savaşta Batı ile ilişkileri olan Arap devletleri, ABD ve İsrail, Irak'a destek vermişlerdir. Bunun sonucunda, rejim ihracı politikası Irak-İran Savaşı ile engellenmiş ancak, devrimciler İran içerisinde güç kazanmışlardır.

Rejim ihracı politikasının Orta Doğu'daki diğer ayağını Lübnan'da Şiilerin desteklenmesi oluşturmaktadır. İran, Lübnan'da Şiilere destek vererek bu ülkede bir rejim değişikliği yapamamış olsa da, dini temelli politikası sayesinde Lübnan siyasetinde önemli bir yer edinmiştir. Günümüzde dahi, İran, Şiilerle kurmuş olduğu iyi ilişkiler sayesinde, Lübnan siyasetinde ve Lübnan'ın diğer devletlerle olan ilişkilerinde önemli bir aktör konumuna gelmiştir (Şahin, 2008: 52).

İran, Orta Doğu'ya yönelik dış politikasında söylemsel olarak dini referanslara ağırlık verse de, zaman zaman söz konusu söylemin dışına çıkan davranışlarda da bulunmaktadır. Örneğin, seküler ve Arap Milliyetçiliği temelli bir politikaya sahip olan Suriye ile İran'ın ilişkileri, dini referanslara göre değil, neredeyse tamamen ulusal ve stratejik çıkarlar üzerine yürütülmektedir (Şahin, 2008: 53). Nitekim Suriye Baas yönetiminin 1982 yılında Hama'da Sünnilere karşı yapmış olduğu katliama, İran'dan herhangi bir olumsuz tepki gelmediği gibi İran, Suriye ile sıcak ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir. Bunun aksine, Orta Doğu'da diğer bir dini devlet olan Suudi Arabistan'la İran'ın dini rejimi hiç de iyi ilişkiler kuramamıştır.

Günümüzde daha net görüldüğü üzere İran, Orta Doğu'da devletten devlete diplomasiden daha fazla devletten halka diplomasi yürütmektedir. Çünkü İran Orta Doğu'da devletleri kazanamayacağını gayet iyi bilmektedir (Şahin, 2008: 53). Orta Doğu'nun önemli sorunlarına bakıldığında İran dolaylı veya doğrudan bu sorunların içinde görülmektedir. İran Orta Doğu'da özellikle de Lübnan'da, Filistin'de ve en önemlisi Irak'ta ihmal edilmeyecek bir aktördür. İran bu sorunlardaki yerini dini söylem kullanarak ilişki kurduğu gruplar sayesinde kazanmaktadır. İran dini bağlarla ilişki içinde olduğu gruplarla Orta Doğu'nun farklı yerlerinde varlık gösterebilmektedir. Örneğin, İsrail'le Lübnanlı Şiiler vasıtasıyla, ABD ile Irak'ta Iraklı Şiiler yoluyla ve özellikle Körfez'de Şii gruplarla dış politikada manevra alanını geniş tutabilmektedir (Şahin, 2008: 55).

İran dini söylemle Orta Doğu'ya nüfuz edebilmektedir. Aksi takdirde Farsi bir devlet kimliği ile Arap dünyasında etkinlik kurması çok zordur. Bunun bilincinde olan İran, Orta Doğu'ya yönelik politikasında dini söylemi ve ABD ve İsrail karşıtlığını sonuna kadar kullanmaktadır. İran, bölgedeki yaşam alanını dini söylemlerle belirlemektedir.

4.3.1. İran'ın Devrim İhracı Politikası ve Hizbullah Örgütü İle İlişkileri

1979 yılında İran'da iktidarı ele geçiren mollalar, gerçekleştirilen devrimi diğer Müslüman ülkelere ihraç etmek için projeler geliştirmeye başlamışlardır. Bu düşünce imam Humeyni'nin "Devrim İslami'dir, sadece İran'a özgü değildir, tüm insanlık için bir kurtuluş yoludur. Bu yüzden, İslami bir hareket kendisini belirli bir ülke ile sınırlayamaz. Devrimimizi ihraç etmek istiyoruz dediğimizde, İran'da gördüğümüz ruhaniyet coşkusu dışarıya taşıramızdır maksat..." sözleriyle iyice açığa çıkmıştır (Kılıç, 2004: 120). Bu zihniyetle yola çıkan mollalar kendi rejimlerini tesis için başta Müslüman Orta Doğu ülkeleri olmak üzere kendi yönetimine muhalif grupları destekleyerek hareket etmişlerdir.

İran, devrimden başlayarak, yabancı Şii azınlıkları, İmam'ın önderliğinde siyasal açıdan bütünleştirmeye çaba göstermişti. İlk dönemde, 1982'ye kadar, İran Lübnan'daki Emel gibi tüm Şii hareketleri desteklemiştir. Sonra bunları radikalleşmeye, milliyetçi referansları terk etmeye ve İranlı yapıları tamamıyla benimseye zorlamıştı (Roy, 1995: 248). Nihai sonucu sıralı devrimlerle İran liderliğinde Orta Doğu'da bir İslam birliği kurmak olan rejim ihracı politikasının, bu devletlerin yönetim şekillerine kendi yönetim modelini getirmek, getiremiyorsa yönetime girmek bu da olmuyorsa en azından yönetimi etki altında bırakmak gibi amaçları vardı. Rejim ihracı politikası ile hedef ülkelerde örgütlenme içerisine giren ya da örgütleri desteleyen İran'ın bu desteğinin manevi dayanağını Hizbullah düşüncesi oluşturmaktadır (Ceylan, 2009: 60).

Devrimin hemen ardından İran'da gözle görülemeyen katı dini kuralların ismini alan Hizbullahi düşüncenin örgütlendiği kesimler kentlerin yoksul, emekçi insanlarıdır. 1979 İran İslam devriminden sonra Hizbullah'ın felsefesi, İran devriminin yarı resmi ideolojisi haline gelmişti. Hizbullah'a göre İslam'ın yayılması ve bütün dünya Müslümanlarının bir anlayış çerçevesinde birlikte olması uzun vadeli ama ana hedefti.

"İsrail yok edilene kadar İslam Dünyası huzur içinde olmaz" diyen Ayetullah Humeyni, üç bin kadar şekçin devrim muhafızını 1982 sonlarında gizlice Lübnan'a göndermişti. Amaç, hem yoğun Şii nüfusunun bulunduğu Lübnan'ı dümen suyuna çekmek ve bu yolla devrim ihracını sağlamak, hem de azılı düşman İsrail ile birebir savaşmaktı.

Siyonistlere karşı alınacak zafer, Humeyni'yi İslam dünyasının lideri yapacaktı (Ceylan, 2009: 61).

Devrim muhafızları askeri eğitimden geçmiş olmalarına rağmen Lübnan'a sivil olarak gönderilmiştiler. Asıl amaçları Lübnan Şii'lerini kutsal savaş cihad için örgütlemek ve bunu yaparken de dikkat çekmemektir. Örgütlenme çalışmaları Lübnan'daki Baalbek ve Baka Bölgesi'nde yoğunlaşmıştı. Adı henüz konmamakla birlikte Hizbullah'ın temeli atılmıştı (Erdin, 2002: 30).

İran, İsrail'in Lübnan'da ilerleyişine dur dedikten sonra tüm Müslüman ülkelerin Filistin hassasiyetini de göz önünde bulundurarak Şii olsun olmasın bu ülkedeki kurtuluş hareketlerini desteklemiş ya da yeni örgütlerin kurulmasına zemin hazırlayarak destek vermiştir. Rejimini ihraç çabası dışında kalan İsrail'e yapılan tüm saldırıların ve kurulan organizasyonların temelinde iki asıl sebep yatmaktaydı. İlki İsrail tehlikesi karşısında güçsüz kalan devletlere yardım ederek buralarda organizasyonlarını kurmak böylece yönetimde hak sahibi olmak, rejimini bu ülkelerde de tesis etmek ve cephesini sınırlarının çok uzağında kurmaktır. İkinci olarak da Arap-İsrail savaşları sonucunda yenilgiye uğrayan Arap devletleri arasında İsrail ile savaşarak itibar ve destek bulma düşüncesi geliyordu. İran, açtığı bu cephe ile en azından kendi devletine karşı bir sempati ve yaptıkları eylemlere karşı da bir olur yan bulmaya çalışıyordu (Ceylan, 2009: 62).

İran düzenini düşmanlık ve radikalizm üzerine kurduğu için Suudi Arabistan Krallığı düşmanca saldırıları hedefi haline gelmişti. Bu iki devlet meşruluklarını dini dünyanın her yerine taşımak ve İslami koruma gibi amaçlara dayandırdıklarından birçok ortak noktaya sahipler. Bu devletlerin birbiri ile çekişen İslam yorumları arasındaki doğal rekabet gergin bir ilişki kurmak için yeterliydi. Buna Suudi Arabistan'ın Amerika ile olan bağları da eklenince Humeyni Suudi sarayına karşı düşmanlık beslemeye başlamıştı (Ceylan, 2009: 63).

Tahran'ın bölge devletlerine karşı uyguladığı ihraç politikası 1980'lerin başında Kuveyt, Suudi Arabistan ve Bahreyn'de yapılan gösterilerle büyük yankı uyandırmıştı. Fakat sonunda, İran'ın devrimci mesajı sadece küçük bir Şii azınlıkta kabul görmüştü (Takeyh, 2007: 79).

Rejim ihracı politikası uluslararası alanda İran ile ilgili iki önemli tehlikenin de algılanmasına neden olmuştu. Bunlardan ilki dini terör bir diğeri ise Şii Hilali tehlikesidir. Dini terör tehlikesi, İran'da gerçekleşen devrimin diğer ülkelerdeki aşırı dinci grupları desteklemesiyle ortaya çıkmıştır. Şii Hilali korkusu ise İran'ın Şii'lerin yaşadığı ülkelerde yapmış olduğu çalışmalar sonucu doğmuştur. İran'ın bu politikaları sonucu olarak verdiği destekten sonra Şii'lerin etkinliğini ülkesel olarak şöyle sıralayabiliriz;

Yemen'de yüzde 45' yakın bir oranda mevcut olan Şiiiler, önemli bir güç konumundadırlar. 1960'a kadar iktidarı elinde tutan Zeydiler, Nasır'ın yardımıyla Cumhuriyetçiler tarafından devrilmiştir. Bu tarihten itibaren dışlanmalarına rağmen, önemli bir güç olarak kalmaya devam etmişlerdir (Keskin, 2007b: 69). Yemen'deki Şiiilerin siyasi eğilimi İran Devrimi'nin hemen ardından değişmeye başlamıştır. Bu değişim özellikle 1982'den sonra kurulan siyasi partilerde kendini göstermiştir. Bu dönemde Seyid Bedderdin Tebabtebayı Husi adında bir din adamı dikkat çekmiştir. Ancak Şiiilerin siyasi çıkışları esas olarak 11 Eylül'den sonra ivme kazanmıştır. Bu dönemde, Mümin Gençler adlı bir parti kurarak devlet ile çatışmaya başlayan Hüseyin Husi isimli bir lider öne çıkmıştır. Söz konusu çatışmalar 2003, 2005 ve 2007 yıllarında şiddetlenmiş ve binlerce kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Yemen hükümeti İran ve Libya'nın bu ayaklanmaları desteklediğini öne sürerek, İran'daki büyükelçisini geri çekmiştir (Ceylan, 2009: 64).

Bu bağlamda, İran'da medrese öğrencileri ayaklanmış ve Yemen hükümetini protesto etmişlerdir. Yemen'deki isyancılar ülkenin kuzeyinde bulunan Saad bölgesinde din kuralları ile yönetilen bir rejim kurmak istemektedirler. Bu grupların ABD ve İsrail karşıtlıkları en üst düzeydedir ve İran rejimini kendileri için bir model olarak görmektedirler. Ayrıca İran'daki dini kurumlardan ciddi destek aldıkları söylenmektedir (Ceylan, 2009: 65).

Bahreyn, yalnızca 690 kilometre kare olan yüzölçümü ve 700 bin nüfusu ile İslam dünyası içinde minyatür bir krallık görünümündedir. Bahreyn'de nüfusun yüzde 70'inin Şii olmasına karşın iktidar Sünnilerin elindedir. Şiiiler genellikle fakir işçiler iken, Sünniler kentli, zengin tabakayı oluşturmaktadırlar. Bu nedenle, Bahreyn'de Sünniler ile Şiiiler arasında ciddi bir ayrışma vardır. İranlılar ise bu küçük ülkeyi kendi topraklarının bir parçası gibi görmektedirler.

Bahreyn'deki Şiiler 1979 İran Devrimi'nin etkisiyle başkaldırmaya başlamışlardır. 16 Aralık 1981'de Bahreyn'de el-Halife yönetimine karşı düzenlenen darbe girişiminin arkasında İran'ın olduğu iddia edilmiştir (Arı, 1999: 156). Bahreyn'de 2002'den sonra Kral Hamd'ın desteklediği bir demokratik reform süreci başlatılmış olup Şiiler, özellikle Ali Sistani'nin isteğiyle, seçimlere katılmışlardır. Bu sayede 17 milletvekili ile parlamentoda en fazla milletvekiline sahip olan grup haline gelmişlerdir. Bazı Şiilere göre devlette köklü değişime gidilmeli, kimilerine göre de Bahreyn İran'la birleşmelidir (Ceylan, 2009: 66).

Kuveyt nüfusunun üçte biri Şii'lerden oluşmaktadır. Siyasi temsil hakkına sahip olmalarına karşın Şiiler adaletsizlikten yakınmaktadırlar. 16 bakandan sadece biri, 50 milletvekilinden ise sadece beşi Şii'dir (Keskin: 2007b: 70). İran'daki devrimden bir süre sonra Kuveyt'te de gösteriler düzenlenmeye başlanmıştı. Bu olaylar Şiilerin daha da politize olmasına neden olurken, İran-İrak Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Irak'tan kaçan Şiiler, Kuveyt'teki toplumsal rahatsızlıkları daha da su yüzüne çıkarmıştı. 1980 Temmuzunda İran Devrimi'nin ülkesindeki etkilerine dikkat çeken Prens Saad Abdullah el-Sabah Kuveyt'in tehdit altında olduğunu söylemiştir (Arı, 1999: 154).

Birleşik Arap Emirlikleri'nde ise durum daha farklıdır. Yüzde on gibi daha düşük oranda bir nüfusa sahip olmalarına karşın Şiiler burada daha etkin bir konumdadırlar. Etkinliğin nedeni İran'ın burada önemli ticari ve ekonomik faaliyetlerinin olmasıdır.

İrak, nüfusunun yaklaşık yüzde 50'si Şii olması nedeniyle Bahreyn'den sonra İran dışında Şiilerin en yoğun oldukları ülke durumundaydı. Irak'ı bu noktada diğerlerinden ayıran önemli bir özelliği, Kerbela ve Necef gibi bütün Şiiler tarafından kutsal sayılan şehirlerin burada bulunmasıdır (Arı, 1999: 190). Irak'ta Şiilerin çoğunlukta oldukları yerler Necef ve Kerbela çevreleri, liderleri de Ayetullah Muhammed el-Sadr idi. Şiiler daha Humeyni iktidarının ilk günlerinden beri İran yanlısı olduklarını ve her fırsatta İran'ı destekleyeceklerini korkusuzca ilan etmiştiler (Kayabalı ve Arslanoğlu, 1990: 326).

Şiiler 1979 yılı Haziran ayı başlarında BAAS rejimi aleyhine gösterilere başlamıştı. El Sadr öldürülmüş, ayrıca önde gelen 31 Şii lider sınır dışı edilmişti. Bu durum olayları hızlandırmış ve Irak Şiileri 1979 yılı ortalarında Necef'te İslam Kurtuluş Hareketi adlı bir teşkilat kurup Humeyni ile daha yakın ilişkiye girmişlerdi (Kayabalı ve

Arslandoğlu, 1990: 327). 1982 yılında Irak Yüksek İslami Meclisi isminde yeni bir parti kurulmuştur. Bu parti, parçalanmış Iraklı Şii partileri İran'ın istek ve iradesi doğrultusunda aynı çatı altında toplama arzusundan doğmuştur. Söz konusu Şii örgütler Şii devleti kurmak için oluşturulmuş ve uzun yıllar bu amaca yönelik mücadele vermişlerdir. Geniş toplumsal tabana sahiptirler ve Iraklı Şii din adamlarıyla çok yakın işbirliği içindedirler. İran'la ilişkileri derin ve çok boyutludur. Diğer taraftan, diğer bölge devletleri uzun yıllar boyunca Iraklı Şii'lere karşı genellikle mesafeli dururken, İran onları himaye altına almıştır.

Irak'ta 25 kişilik geçici Irak Yönetim Konseyi'nde 13 üyeye temsil edilen Şii'ler, geçici yönetimin bakanlarından da 13'ünü elde etmişlerdi. Saddam sonrası Irak'taki iktidar mücadelesinde iki Şii grubun öne çıktığı görülmüştür. Bunlardan biri Sadr grubu olarak bilinen ve Mukteda el-Sadr'ın liderlik ettiği grup, diğeri ise el-Hakim grubu olarak bilinen ve Muhammed Bekir el-Hakim önderliğindeki gruptur. Şii'lerin Irak'taki dini lideri olan Ayetullah Ali Sistani'nin önderliğindeki Sistani grubunun da bu ikinci gruba daha yakın olduğu görülmüştür (Arı, 2007: 78).

Irak'taki Şii'ler arasında en popüler gruplardan biri Sadr Grubudur. Bu grubun lideri Mukteda el-Sadr'dır. Sadr grubu, ABD işgaline karşı en sert tepkiyi gösteren Şii grubu olarak bilinmektedir. Sadr grubu Amerika'nın oluşturduğu Irak'ı yeniden yapılandırma sürecine katılmayı reddetmiş ve bu direnişini sürdürme kararı almıştır. Bu nedenle Sadr grubu geçici Irak yönetiminde de yer almamıştır (Arı, 2007: 79). Irak'ta Sadr grubuyla rekabet halinde olan bir diğeri Şii grup ise merkezi Tahran'da bulunan Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi'dir. 10–15 bin kişilik Bedir Tugayı adlı silahlı bir gücü bulunan ve Irak'taki en organize Şii grup olarak bilinen El-Hakim grubu ABD'ye karşı ılımlı mesajlar verdiği için diğeri Şii gruplar tarafından eleştirilmiştir. Irak'taki bir diğeri Şii grup da Ayetullah Ali el-Sistani grubudur. Sistani'nin sözleri Şii'ler arasında önemsenmektedir. Çünkü Sistani Necef'teki hem Şii din okulu hem de Şii'ler nezdinde, ülkedeki en yüksek dinsel otorite ve kutsal mekânların koruyucusu konumunda olan Havza'nın, 10 kişilik yönetim kurulunun başkanı konumundadır. Mukteda el-Sadr, Havza'nın Başkanı Ali el-Sistani'nin önderliğini kabul etmemiştir. Sadr grubu dinsel otorite olarak Sistani'yi değil Katim el-Haeri'yi tanıyor. Katim El Haeri, uzun yıllardan beri İran'da yaşayan bir Şii din âlimidir (Arı, 2007: 81). Irak'ta faaliyet gösteren Şii gruplardan birisi de Dava Grubudur. Grubun dileri Muhammed Nasiri işgalden sonra Irak'a dönerek grubuna destek arayışına

çıkmiştir. Dava Grubu geçici Irak Yönetim Konseyi'nde İbrahim el-Caferi ile temsil edilmiştir. İbrahim Caferi 2005 Aralığında yapılan seçimlere kadar süren geçiş döneminde Irak Başbakanı olarak da görev yapmıştır.

İran'ın Irak politikasının merkezini Iraklı Şiiler oluştursa da, taraflar arasında çok boyutlu ve karmaşık bir ilişki söz konusudur. Şiiliğin doğuş merkezi olması nedeniyle Irak, tüm dünya Şiileri için önemli bir ülkedir. İran'daki büyük din adamlarının çoğu Necef'te yetişmiştir. İran Iraklı Şiileri her zaman himayesi altına almıştır. Baas Partisi özellikle Saddam Hüseyin döneminde Irak bütün Şiilere kapılarını kapatmış, bu dönemde sadece İran ve belirli düzeyde de Suriye Şiilere destek vermiştir (Keskin, 2007b: 75).

İran'ın bütün Iraklı Şiiler üzerinde tam bir etkinliği yoktur. Şiiler siyasi tutum ve görüş açısından bir bütünlük içinde değildirler. Iraklı din adamları, Irak Şiileri üzerinde çok önemli siyasal ve sosyal etkinliğe sahiptirler. Bu din adamlarının, İran ile de bağları bulunmaktadır. Ancak, İran'ın resmi devlet görüşünden farklı düşüncelere sahiptirler. Irak'ta medreseler ve Necef, İran'dan farklı olarak geleneksel Şii-siyasi düşüncesine bağlıdırlar. Buna göre; siyasi iktidar Allah ve Peygamberlerin dışında yalnızca Oniki İmam'a aittir ve imamların dışında iktidarı sahiplenmek gasp anlamı taşımaktadır. Bu durum İran rejiminin temel dayanağı olan Velayet-i Fakih kuramı ile çelişmektedir. Iraklı Şiilerin dini lideri Ali Sistani, Humeyni'nin devlet kuramını kabul etmemektedir (Keskin, 2007b: 75). Buna karşın İran, özellikle Saddam devrildikten sonra Necef'teki din adamlarıyla daha saygın bir ilişki kurmaya çalışmaktadır.

Suudi Arabistan da ise Şiiler toplam nüfusun yüzde onunu oluşturmaktadırlar. Genellikle Kuveyt ve Katar sınırında ve Arabistan'ın güney bölgesindeki Necran'da yerleşiktirler. Suudi Arabistan, en çok da İran'ın bu bölgedeki Şiiler üzerindeki etkisinden korkmaktadır. Çünkü Suudi Arabistan'daki Şiiler zengin petrol kuyularının üzerinde oturdukları halde çok fakir bir yaşam sürmekte ve mezhepsel baskı altında tutulmaktadır (Ceylan, 2009: 66). Şiiler, toplumsal, siyasal ve ekonomik konularda kendilerine farklı davranıldığından şikâyet etmektedirler (Arı, 1999: 152).

İranlılar Suudi Arabistan'da egemen olan Vahabiliği kendilerine yönelik bir tehdit olarak görmekte, Şii karşıtlığının Vahabilikten kaynaklandığına inanmaktadırlar. İran

İslam Devrimi ile birlikte Suudi Arabistan'ın ABD-İsrail yanlısı rolünden rahatsız olan İranlı yetkililer, Suudi ailesini açıkça eleştirmekle kalmamış, Suudi Arabistan karşıtı örgütleri davet ederek onlarla yakınlaşmaya başlamıştır. Ayrıca, İran devriminin etkisiyle Sünni İslamcılar da hareketlenmiştir. Bu süreçte, hafızalardan silinmeyen Mekke'deki cami ve polis karakolunun basılması eylemleri gerçekleştirilmiştir. Devrimle birlikte Sünni İslamcılarının yanında Suudi Arabistan'ın yaklaşık yüzde onunu oluşturan Şii azınlık da harekete geçmiş, yayımladıkları bildiriler ve camilerdeki konuşmalar ile Suudi ailesine açıkça muhalefet etmeye başlamışlardır. Mezhepsel törenlerini gerçekleştirmek isteyen Şiiler devlet güçleri ile çatışmış, buna paralel olarak, İranlı hacılar Müşriklerden Arınma ismini taşıyan eylemler aracılığıyla, Hac ziyaretini ABD, İsrail ve onların yanında yer alan Arap devletlerine karşı siyasi muhalefet arenasına çevirmişlerdir. Nitekim 1987'de İranlı hacıların gerçekleştirdikleri eylemlerde çok sayıda İranlı Mekke'deki çatışmalarda öldürülmüştür. Bu eylemlerin ardından Suudiler 1988'de İran ile ilişkilerini tek taraflı olarak kesmiş ve üç yıl süren bu kriz dönemi zarfında İranlılara hac ziyareti yasaklanmıştır (Keskin, 2007b: 80).

Devrim yılları boyunca El-Saffar Suudi Arabistan'daki Şii organizasyonunun başını çekmekteydi. Ülke dışındaki olayların, özellikle de İran'daki İslami Devrim'in yarattığı ortamın katkısıyla El-Saffar ve meslektaşları çok sayıda Şii genci harekete geçirmiş, rejime doğrudan meydan okuyan bir mesaja destek yaratabilmiştir. Şiilerin din ve toplumsal sorunlarını dile getirmiş ve en sonunda, 1979 yılında, 20'nci yüzyılda Suudi Şiileri tarafından gerçekleştirilen en büyük kitlesel sivil itaatsizlik eylemini tetiklemiştir. Kasım 1979'da Safva'daki binlerce Şii hükümetin yasağını eleştirdiği ve Aşure gününün kutlandığı sırada halkın öfkesi kitlesel bir gösteriye dönüşmüştür. Ulusal Muhafızlar bu gösteriyi güç kullanarak yanıtlamış ve takip eden günlerde yirmiden fazla kişiyi öldürmüştür (Keskin, 2007b: 81).

Arap yarımadasında İslam Devrimi Örgütü olarak bilinen grup, Suudi rejimini yıkmayı, yerine İran çizgisinde bir İslam Cumhuriyeti kurulmasını savunmaktadır. Bu örgüt eserlerinde Sünni-Şii ittifakını savunmasına rağmen, gerçekte, İran İslam Cumhuriyeti ile yakın bağları olan bir Şii Harektir (Boran, 2007: 107).

Afganistan'ın da yüzde yirmisini Şii Hazaralar oluşturmaktadır. Hazaralar ve İran arasında çok boyutlu ve derin bir ilişki mevcuttur. Hazarlar Afganistan'da İran desteği ile çeşitli partiler kurmuşlardır. Günümüzde, Mehmet Kerim Halili liderliğindeki Birlik Partisi'nin Afganistan'ın devlet Başkanı Karia ile iyi bir diyalog kurduğu bilinmektedir. Karza'nın yardımcılığı görevini üstlenmiş olan Halili partinin silahlı kanadını tasfiye etmiştir. İran ile yakın ilişkisi bilinmekte ve partinin gövdesi de İran'da yaşamış mültecilerden oluşmaktadır (Ceylan, 2009: 67).

İranlılar, Afganistan'ı kendi tarihi toprakları olarak görmektedirler. İran'da okutulan ders kitaplarında Afganistan'ın, İngiltere'nin politikaları sonucunda İran'dan ayrıldığı belirtilmektedir. Bu tarihi algılamının yanı sıra, Afganistan'da Fars dilinin resmi dil olması, Hazaraların ve bu dili konuşan Taciklerin bulunması etnik, dil ve mezhep bağını da ortaya koymaktadır (Ceylan, 2009: 68).

Pakistan da ise toplumun yüzde yirmisini Şiiler oluşturmaktadır. 1979 İran İslam Devrimi Pakistan'ı da etkilemiştir. Buradaki İslamileştirme hız kazanmıştır. Şiiler İran İslam Devrimi'nin hemen ardından siyasi örgütlenmeye girişmişlerdir. Nehzet-e Tehrik-e Fekh-e Caferi (Caferi Fıkıh Hareketi) ve Sepah Muhammet (Muhammed Ordusu) bu örgütlenmelerin başında gelmektedir. Caferi Fıkıh Hareketi siyasi bir hareket olarak çalışmalarını sürdürürken Muhammed Ordusu silahlı mücadeleyi yaşa dışı bir şekilde sürdürmektedir (Keskin, 2007b: 76).

İran Rusya içerisindeki Müslüman ülkeler hariç bölgedeki neredeyse tüm Müslüman ülkelere rejimini ihraç etmek için harekete geçmiştir. Türkiye de hedef alınmış ülkeler arasındadır. İran, Türkiye'deki irtica unsurları motive etmek için her türlü gayreti göstermektedir. Hizbullah Hareketi Türkiye'de İran Devrimi'nden sonra örgütlenmiştir. 1980'den sonra ikiye bölünen hareketin birinci kolu, hedefe siyasal yoldan ulaşmayı hedefleyen Menzilecilerden oluşmuştur. Silahlı mücadeleyi, yani cihadı amaçlayan ikinci kol ise İlimciler adını almıştır. İlimcilerin amacı Güneydoğu Anadolu'da bir İslam Devleti kurmaktır. İlimciler zamanla Menzilecileri silerek, hareketi silahlı eylem amacıyla bütünleştirmişlerdir (Serter, 1997: 56). İran'ın devrim ihracı politikasını Türkiye'de yürütmekle görevli iki Hizbullahi örgüt, İlim ve Menzil'in amaçları Diyarbakır DGM Savcılığınca şöyle tanımlanmaktaydı: "İran İslam Devrimi desteklenmeli, dini lideri

Ayetullah Humeyni tek İslam önderi olarak tanınmalıdır. Şiiilerle Sünnilerin İslam ümmeti içerisinde birleşmesi görüşü benimsenmelidir” (Çitlioğlu: 2001: 265).

Rejimini dini temellere dayandıran İran, bütün Müslümanların kardeş olduklarını, birleşmeleri gerektiğini, birlikte hareket etmesi gerektiğini söylerken Türkiye’de Marksist/Leninist doğrultuda ayrılıkçı bir yapılanma olan PKK Terör örgütüne de destek vermiştir. Burada İran’ın amacı Türkiye’nin gelişerek Orta Doğu bölgesinde bir cazibe merkezi olmasını önlemek şeklinde açıklanabilir. İran Türkiye’yi istikrarsızlaştırma çabalarına öncelikle PKK terör örgütünü desteklemekle başlamıştı. Dağınık haldeki PKK militanlarına Lübnan Hizbullah’ının kontrolündeki Beka vadisinde eğitim kampı açarak silahlı eğitim vermişti. Türkiye’nin, İran’ın PKK’ya destek verdiği yönündeki iddialarını İran kabul etmemiştir (Ceylan, 2009: 63).

İran PKK’nın bölgede güçlenip bir devlet kurmasından çekindiği için alternatif olarak Türk Hizbullah’ını oluşturmuştu. Hizbullah Türkiye’de çeşitli eylemlerde bulunarak Şeriat karşıtı gruplara gözdağı vermeye çalışmıştı. Türkiye topraklarında meydana gelen bu olaylar sonrasında ülke 20 yıl kadar Hizbullah terörüyle uğraşmak zorunda kalmıştır.

İran, 1979’dan sonra yeni kurulan devlet düzenini korumak ve çevre ülkelere ihraç etmek için Şii örgütlerle işbirliği içine girmiştir. Bu örgütlerin birçoğunu İran vücuda getirdiği gibi var olan örgütlere de maddi ve manevi destek vermiştir. İran bu örgütler vasıtasıyla Orta Doğu ülkelerinde istikrarsızlıklar çıkartarak bölge devletlerinin yönetimlerini kendi istediği çizgiye çekme çabasındadır. Bunu gerçekleştiremeyecek olduğu ülkelerde ise yönetimlere etkide bulunmayı amaçlamaktadır.

4.3.1.1. İran Hizbullah İlişkileri

İran toplumunu baştan sonra değiştiren İran İslam Devrimi 20. yüzyılın en önemli dönüm noktalarından birisi olmuştur. Bu devrim ile birlikte adını tüm dünyanın bileceği bir isim İran Rejimi ile bütünleşmişti. Bu isim Hizbullah’tır. Etimolojik olarak Hizbullah, Hizb ve Allah kelimelerinden oluşmaktadır. Hizb kelimesi parti, grup, taraftar gibi anlamlara gelmektedir. “Allah’ın Taraftarları” veya “Allah’ın Partisi” şeklinde Türkçeye

çevrilebilir. Hizbullah'ın ismi aşağıdaki Kur-an ayetinden ilham alınarak konulmuştur (Boran, 2007: 149) ;

“Sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah, O'nun Resulü, rükû edenler olarak namaz kılan ve zekâtını veren müminlerdir. Kim Allah'ı, O'nun Resulü'nü ve iman edenleri dost (veli) edinirse, hiç şüphe yok, galip gelecek olan Allah'ın taraftarlarıdır” (Maide Suresi 55–56. Ayetler).

Örgütün isim babası Muhammed Gaffari'dir. Şah rejimine karşı savaştan bir molla olan Gaffari, hapiste işkence edilerek öldürülmüştü. Çok partili rejime, demokrasiye ve batılı kurumlara şiddetle karşı olan Gaffari, hapiste yazdığı yazılarında “Tek parti vardır: o da Allah'ın partisidir” diyerek hem batı tipi demokrasiye karşı çıkmış, hem de kitleleri yanına çekmeye çalışmıştı. Zamanla, Gaffari'nin ortaya attığı “Tek parti vardır: o da Allah'ın partisidir” görüşü şah rejimine karşı mücadele edenlerin sloganı haline gelmişti (Erdin, 2002: 13). Hizbullah klasik anlamda bir siyasi parti değildir. Bir yaşam tarzı, yarı gizli bir siviller ordusudur. Gaffari Hizbullah'ı ruh gibi bir örgüt olarak tanımlamaktadır (Boran, 2007: 154).

Hizbullah düşüncesinin doğuşu devrimden önceki yıllara rastlamasına rağmen devrime giden her safhada adı devrimle birlikte anılır olmuştur. Hizbullah Lübnanlı Şiiilerin hayati çıkarlarıyla, İran dış politikası hedeflerinin paralellik arz etmesi neticesinde oluşmuştur (Atay, 1996: 138).

1979 İran İslam Devriminden sonra Hizbullah fikri İran İslam Cumhuriyeti'nin yarı resmi ideolojisi haline gelmişti. Şehir varoşlarından gelen işsiz, güçsüz lümpen proletarya, mollaların safına dizilmişti. Humeyni kurduğu Devrim Muhafızları'nı bu lümpen ve en alt molla takımından devşirmişti. Bu muhafızlar Humeyni'nin militarist vurucu gücünü temsil ediyordu (Boran, 2006: 53).

İran, Hizbullah'ın ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştı. Hizbullah'ın gelişmesini ve görüntüsünü desteklemişti. Tahran'ın gecekondu bölgelerinin işsiz, yoksul insanlarından oluşturulan Hizbullahçılar, İran İslam Cumhuriyeti'nin halk kanadını temsil ediyordu. Hizbullah, Ayetullah Humeyni'yi yüce önder olarak kabul eden bir anlayışa sahiptir (Boran, 2006: 54).

İran'ın Hizbullah düşüncesini ülke dışında tesis etmesinin kendisi açısından bazı zorlukları vardı. Askeri açıdan yeterli olmayan İran asimetrik savaş taktiği uygulayarak kuvvetli düzenli orduya sahip ülkeler karşısında kendisini koruyacaktı. Stratejik açıdan Hizbullah, İran'ın Arap dünyasında etkisini mümkün olan en düşük bedel karşılığında gösterebilmesine olanak tanımıştır (Takeyh, 2007: 237).

İran İslam Devrimi'nden üç yıl sonra Lübnan'daki Şii liderler İslami bir örgütün kurulmasına karar vermişlerdi. Uzun tartışmalardan sonra bir metin üzerinde uzlaşan İslami grupların temsilcileri dokuz kişiyi tayin etmişlerdi. Bu dokuz kişinin, üçü, İslami komitelerden, üçü de İslami EMEL Hareketi'ndendi. Bu dokuz kişi üzerinde anlaştıkları ve daha sonra Dokuzlar Belgesi olarak bilinen metni Humeyni'ye sunmuştu. Humeyni bu belgeyi onayladıktan sonra binden fazla sivil Devrim Muhafızını Lübnan'a Şeyh Abdullah, Baalbek ve Beka vadisine göndermişti. Buradaki Şii EMEL militanları, Devrim muhafızlarınca eğitilmişti. Bu İran'da kurulan Hizbullah'ın Lübnan'da ilk çatışmasıydı (Boran, 2006: 171).

Hizbullah'ın İran ile ilişkisini örgütün ikinci ismi, Genel Sekreter yardımcısı Naim Kasım, "Hizbullah" isimli kitabında şöyle anlatıyor (Ceylan, 2009: 84):

"İran, yeni İslam Devleti siyaseti çerçevesinde kapılarını İslami örgüt ve partilere, bağımsızlığı önemseyen yapı ve devletlere açmıştı. İslam birliği ve Filistin davasının desteklenmesi için sayısız konferanslar düzenlenmişti. Lübnanlı alimler ve İslami gruplar da yeni kurulan İslam devletini bir umut ve dayanak olarak gördüler. Hizbullah beklenti ve hedeflerine ulaşma sürecinde İran İslam Cumhuriyeti'nin defalarca ifade ettiği yardım ve desteği alabileceğini düşündü. Nitekim İsrail'in Lübnan'a yönelik işgalinin hemen ardından Devrim muhafızlarından bir grup Lübnan'a gelerek İsrail ile savaşmak isteyen Lübnanlı gençlerin eğitimine başladı. İran, ülkenin sosyal ihtiyaçlarına katkıda bulunmak ve Lübnan halkının onurlu direnişine destek vermek üzere bizzat Lübnan'da yardımlarda bulundu..."

İran ile Hizbullah birçok noktada benzer görüşleri paylaşıyordu. Örneğin; hem Hizbullah, hem de İran Devleti Velayet-i Fakih teorisine inanıyordu. İki taraf içinde imam Humeyni Müslümanların rehber imamıydı. İslam Devrimi sonrası İran'ın yönetim biçimi olarak İslam Cumhuriyetini seçmesi Hizbullah'ın savunduğu prensiplere uyuyordu. İran'ın antiemperyalist ve bağımsızlık yanlısı siyaseti Hizbullah'ın siyasi çizgisine de uyuyordu. İran, özgürlük ve kurtuluş hareketine, özellikle İsrail işgali altındaki Lübnan ve Filistin topraklarının kurtarılmasına çok önem veriyordu (Ceylan, 2009: 95).

Humeyni'nin imamlığına inanan Hizbullah, İran'ın din otoritesini izledi ve Humeyni'yi ümmetin siyasi ve dini lideri kabul ederek saygı ve bağlılık göstermişti. Humeyni gibi Hizbullah'ında dini ideolojisi, büyük cihadın kişiyi bütünleşmiş, manevi olarak arınmış bir insana dönüştürmesini uygun görmüştü. Hizbullah manevi seferberliğe ve Allah'a Fakihe sıkı sıkıya uymayı ve boyun eğmeyi büyük cihadın dini ideolojik unsurları olarak görmüştür (Ceylan, 2009: 97). Bu inanç temelinde Hizbullah Örgütü kurulduktan sonra ne Lübnan eski Lübnan oldu ne Orta Doğu eski Orta Doğu olmuştur.

11 Kasım 1982 tarihinde Hizbullah'ın ilk intihar bombacısı Ahmet Kasir Güney Lübnan'da Tır'de İsrail karargâhının önünde kendisini havaya uçurarak 76 askerin ölümüne, 20 askerinde yaralanmasına neden oldu. Hizbullah, İran'ın emri ile arka arkaya adam kaçırmış ve rehin almıştır. 1980'ler boyunca Hizbullah Batı karşıtı bilhassa Amerikan karşıtı örgütlerin baş destekçisiydi. Beyrut'taki ABD Büyükelçiliğine, ABD Deniz piyadelerinin bulunduğu binalara ve ABD Büyükelçiliği ek binasına bomba yüklü kamyonlarla yapılan intihar saldırılarında Hizbullah'tan şüphelenilmektedir (Kaztman, 1996: 56). 1990'larda Hizbullah'ın adamları Avrupa'daki İranlı muhaliflerin öldürülmesi ve Arjantin'deki Yahudi merkezine saldırı düzenlenmesi olaylarına da karışmıştı (Ceylan: 2009: 97). Hizbullah, El-Kaide henüz yükselişe geçmeden önce bile; İslami direnişe intihar bombardımanları gibi yeni taktikler kazandırmakla kalmayıp dini, gelişi güzel bir biçimde şiddet uygulamayı meşru kılmak için ustalıkla kullanmayı da başarmış olduğundan kökten dincilik dünyasında önemli bir yer edinmişti (Takeyh, 2007: 236).

İran, Hizbullah Örgütünü bizzat kendisi kurmuştu. Hizbullah ismi o kadar efsaneleşti ve İran devrimiyle o kadar bütünleşti ki dünyanın neresinde olurla olsun Hizbullah'ın ses getiren bir eylemini duyanlar aslında duydukları sesin İran devriminin sesinin olduğunu bildiler. İran, ilk Hizbullah Örgütünü Lübnan'da tesis ettikten sonra bu örgüt aracılığı ile de bölgedeki muhalif gruplara lojistik, askeri, maddi destek verdi ve bu grupları bizzat Hizbullah aracılığı ile eğitmiştir. Birçok ülkede aynı adla kurulan Hizbullah Örgütlerini İran devrimini model seçmiş diğer örgütlerden ayıran yan; adlarından da anlaşılacağı gibi İran devrimini model seçerken faaliyetlerini bizzat İran'ın çıkarlarının belirleyeceğini deklare etmeleridir (Ceylan, 2009: 99).

Hizbullah ismi İran ile birleşerek yaptıkları eylemler ile tüm dünyada bilinen bir etiket haline gelmiştir. İran bu etiketi birçok alanda çok iyi kullandı. İran için faydaları açısından Hizbullah'ın vazgeçilmez hali diğer ülkelerdeki Hizbullahi düşüncelerin desteklenmesini de zorunlu kılıyordu. Hizbullah terör örgütünü bizzat elleriyle inşa eden İran, bu örgütün ilk organizasyonunu kurduğu Lübnan'a en seçkin devrim muhafızlarını göndererek bir organizasyon olarak yapılandırıyor, üst edindiği Beka vadisi, Baalbek gibi bölgelerdeki kamplarında bölgedeki muhalif grupları eğitiyordu. Hizbullah'ın çekirdek kadrosu 1982–1983 yıllarında Baalbek'te örgütlenmiştir. Bu örgütlenmede en büyük destek, Baalbek'te karargâh kuran İran Devrim Muhafızlarından gelmiş ve Hizbullah'ın askeri birimleri oluşturulmuştu (Atay, 1996: 125). Bu gruplar eğitimlerini tamamlayıp faaliyette bulunacağı ülkelere döndüklerinde de emirleri yine bu devrim muhafızlarından alarak İran'ın bölgedeki politikalarına hizmet etmiştir (Ceylan, 2009: 99). Nitekim İran Kürdistan Demokrat Partisi lideri Sadık Şerefkendi ile birlikte yine Humeyni'ye muhalif olan bazı kişiler Almanya'da öldürülmüştü. Söz konusu olayı araştırmak için kurulan komisyonun başkanını yaptığı açıklamada, olayı gerçekleştirenlerin İran'ın emriyle hareket ettiğini beyan etmiştir. Ayrıca İran gizli servislerinin yurt dışındaki eylemleri için Hizbullah Örgütünü kullandığını açıklamıştı (Ersanel, 1996: 46). Bu açıklama AB ve İran arasındaki ilişkilerin kopmasına ve elçilerini karşılıklı olarak geri çekmelerine neden olmuştu (Oğuz ve Çakır, 2000: 296).

Lübnan'daki İsrail işgaline karşı tesisi edilen Hizbullah daha sonra bir şiddet örgütü sıfatından kurtularak siyasallaşmıştır. Lübnan'daki Hizbullah terör örgütünü diğerlerinden ayıran başlıca unsur; bu örgütün siyasallaşma sürecinin yönetime etkinliğinin diğer örgütlere örnek olmasıdır. Daha sonra kendine bağlı yeni kurumlar kurarak siyasallaşmasını daha da derinleştiren Hizbullah bu noktadan sonra halk tarafından da meşruluk kazanmak isteyerek adımlar atmaya başlamıştır. Bugün Lübnan Meclisi'nde temsil edilen Hizbullah bu amacına da nispeten ulaşmış ve ulaşmaya devam ediyor (Ceylan, 2009: 100).

Lübnan'da 1992 yılında parlamento seçimleri gündeme geldiğinde Hizbullah içinde yoğun tartışmalar yaşanmaya başlanmıştı. Şura Meclisi, partinin etkin üyelerinden ve bazı şura üyelerinden 12 kişilik bir komisyon oluşturarak seçimlere katılmayla ilgili son öneriyi şekillendirmelerini istemişti. Çalışmalarını tamamlayan komisyon, konunun Velayet-i

Fakih makamına sorulmasını talep etmişti. Seçimlere katılmanın meşruluğu konusunda Velayet-i Fakih sıfatıyla Ali Hamaney'den fetva sorulmuş ve o da cevap vermek suretiyle komisyonun teklifine onay vermiştir (Boran, 2007: 193).

Hizbullah 1996 ve 2000 yıllarında düzenlenen parlamento seçimlerine de katılmıştı. 1996'da 9 milletvekili kazanan Hizbullah 2000 yılında bu sayıyı artırarak 12 milletvekilini parlamentoya sokmuştu. Ancak Hizbullah 1992 senesinde kurulan Refik Hariri hükümetlerinden bu yana kurulan Dr Selim el Has ve ikinci Refik Hariri hükümetlerinden hiç birine katılmamıştır. 2005 seçimlerine de katılan Hizbullah'ın parlamentoda 7 milletvekili Fuad Sinyora hükümetinde ise iki bakanlığı bulunmaktadır (Boran, 2007: 196).

Hizbullah yapılanması İran için bir başarıdır. Hizbullah diğer ülkelerde aynı adla faaliyet gösteren yapılanmaların aksine tüm amaçlarına ulaştı. Hizbullah'ın öncelikli hedefi ABD ve onun Orta Doğu'daki karakolu olan İsrail ile savaşarak bölgedeki bu ülkelerin etkinliğini azaltmak, İran ve Suriye arasında bir tampon bölge oluşturmak, kutsal yerlerin işgaline karşı çıkararak Müslümanların maneviyatlarına hizmet etmektir. Bu amaçlardaki başarısı ona meşruluk kazandırarak siyasallaşma yolunu açtı. Kazandığı bu meşruluktan sonra günümüzde etkin bazı uluslararası gruplar tarafından terör örgütünden ziyade bir parti olarak kabul edilmiştir. Hizbullah bugün yine İran'ın güdümünde Orta Doğu'da faaliyet gösterdiği terör eylemleri ile değil Orta Doğu politikasına etki eden bir iktidar partisi olarak adını duyurmaktadır (Ceylan, 2009: 101).

İran, devrimden sonra dünyadaki birçok hükümet muhalifi örgütle irtibata girmiş ve birçoğunu açık olarak desteklemiştir. İran'ın Avrupa'da kendi dini ideolojisinin ötesindeki bazı örgütlere de destek vermiştir. İran, dünyanın birçok yerindeki dağılmış haldeki bu örgütlerle ilişkilerini düzenleme gereği hissetti ve nitekim birçok örgütle olan ilişkisini bir sisteme ve destek programına bağlamak için İran Dış İşleri Bakanlığı bünyesinde Bağlantı ve Lojistik Destek Merkezleri adlı bir birimde kurulmuştur (Ceylan, 2009: 111).

Bu birim başta Orta Doğu olmak üzere neredeyse tüm dünyadaki muhalif hareketleri desteklemiş ve koordinasyonu ile ilgilenmiştir. İran yapmış olduğu yardımlar ve faaliyetleriyle devrimin ilk yıllarında hedeflediği bölgenin istikrarsızlığı stratejisini uygularken, menşei ne olursa olsun düşman saydığı Avrupa devletlerinin içerisinde

barındırdığı radikal ya da muhalif grupları da desteklemiştir. Diğer bölgelerden farklı olarak Orta Doğu'da bu gruplara bir yandan destek verirken diğer yandan faaliyetlerini kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Devlet dışı askeri birliklerin İran sınırları içine sızamaması için de ülke içindeki kampları kontrol altında tutmuştur. Filistin'de, İsrail'de, Irak'ta Körfez ülkelerindeki gruplarla sınırlı kalmayan İran, Balkanlar'da, Kafkasya ve Orta Asya'da farklı mezhep ve etnik temele dayanan örgütlerle de ilişkilerini geliştirmiştir. 2005'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde devrim muhafızları kökenli Ahmedinejad'ın iktidara gelmesiyle birlikte devlet dışı örgütlerle ilişkiler hükümet düzeyine de taşınmıştır (Ceylan, 2009: 112).

1990'lı yıllara kadar komşu ülkelerde rejim değişikliği yapmayı hedefleyen İran günümüzde daha pragmatik bir yaklaşım sergilemekte ve İran'a müttefik olabilecek iktidarların oluşmasıyla yetinmektedir. Komşu devletlerde İran'a dost iktidarlarının varlığı Tahran'ın ABD karşısında elini daha da kuvvetlendirmiştir. İran ile bu örgütlerin ilişkisinin gelişmesinden sadece ABD değil bölge ülkeleri de rahatsız olmuştur. Söz konusu örgütler İran'ın bölgesel politikasının ve güvenliğinin inkâr edilemez bir parçasıdır (Ceylan, 2009: 112). Pek çok basın-yayın organında çıkan haberler, Lübnan, Suriye, Sudan ve diğer ülkelerde görevli İran diplomatlarının, Hizbullah'ın bu ülkelerdeki elemanlarını lojistik olarak desteklediğini göstermektedir (Kaztman, 1996: 56).

Geçtiğimiz otuz yılda İran; esasen kendi yarattığı Lübnanlı Hizbullah Örgütünün yanı sıra, Hamas ve İslami Cihad gibi belli başlı Filistinli militan örgütlerle de yakın ilişkiler kurmuştur. Ancak Hamas, kendine ait güç kaynaklarına da sahip ve bizzat Filistin halkından yardım almanın yanı sıra Körfez Şeyhliklerinin yardımından da büyük miktarda yararlanmaktadır. Bu yüzden İran'a minnettar bir örgüt olmamakla birlikte teokratik yönetimin buyruklarına uyma zorunda da değildir. Bu yüzden Filistin direnişi bakımından, İran, daha küçük ve daha ölümcül bir örgüt olan Filistinli İslami Cihad örgütüne daha yakındır. Bu örgütlerin içerisinde İran'ın en yakın olduğu örgüt olan Hizbullah, Lübnan'da İranlı din adamlarının verdiği mesajlarla çok daha uyumlu bir Şii gücüdür.

İran Orta Doğu bölgesindeki Şii örgütlere destek vererek bazı ülkelerde parlamentoya Şii milletvekilleri sokarak hükümetler üzerinde muhalif bir baskı

oluşturmuştur. Byrece İran'a karşı politikalarını serleştirmek isteyen hükümetler önce kendi içindeki İnan muhalefetini geçmek zorundadır.

SONUÇ

Orta Doğu bölgesi Dünya siyasal tarihinde önemli olaylara sahne olmuştur. Sahip olduğu yeraltı ve yer üstü zenginlikleri, kültürel zenginlikleri, büyük dinler için kutsal sayılan toprakların bu bölgede yer alması Orta Doğu'yu tarihin her sahnesinde öne çıkarmıştır. Uluslar arası sistemde büyük güç olmak isteyen her devlet bu coğrafya üzerinde etkili olmaya çalışmıştır.

İran İslam Cumhuriyeti Orta Doğu'daki önemli konumu, demografik yapısı ve askeri gücüyle bölgedeki önemli güç merkezlerinden birisidir. Orta Doğu ile ilgilenen devletler İran'ı ve İran'ın izlemiş olduğu dış politikaları yakından takip etmek zorundadır. İran Orta Doğu Bölgesine yönelik dış politikalarında önceliği Şii unsurlara vermektedir. Safevilerin İran'ı ele geçirmesinden itibaren Şii bir karaktere bürünen İran'da Şiilik her zaman önemli bir unsur olmuştur. Safeviler Şiiliği kullanarak İran'da bütünlüğü sağlamıştır. İran'a hükmeden hükümdarlar Şiiliği meşruiyet aracı olarak kullanmışlardır.

1921 yılında İran'da iktidarı ele geçiren Pehlevi Hanedanlığı döneminde İran'ın Orta Doğu'ya yönelik politikası Farslılık üzerine yürütülmüştü. Pehlevi Hanedanlığı dönemindeki dış politika yabancı güçlere dayanmaktaydı. Bu dönemde İran'ın çıkarlarından çok dış güçlerin çıkarlarına yönelik dış politikalar izlenmekteydi. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra İran, Amerikanın Orta Doğu politikasının en önemli ayaklarından birisini oluşturuyordu. İran bu dönemde Amerika'nın bölgedeki jandarması görevini üstlenmekteydi. Fakat 1979 yılında meydana gelen devrim ve sonrasında iktidara gelen İslami yönetim dış politikada tam bağımsızlık perspektifi ile hareket etmiştir. Bu çerçevede ne Doğu ne Batı felsefesini benimseyen İran önceliği kendi İslami rejimin bölge devletlerine ihraç edilmesine vermişti. İran 1979 yılından itibaren Şiiliği Orta Doğu bölgesinde bir yayılma aracı olarak kullanmıştır.

1979 yılından, İslam Devrimi'nin lideri Humeyni'nin ölümüne kadar İran kendi rejimini bölge devletlerine yaymaya çalıştı. Humeyni'nin ölümünden sonra iktidara gelen Rafsancani ile birlikte İran dış politikada bir yumuşama dönemi içine girdi. Rafsancani gerek bölgeye yönelik politikalarında gerekse bölge dışı devletlere yönelik politikalarında pragmatist söylemler geliştirdi. Rafsancani ile başlayan bu açılım ondan sonra iktidara gelen Hatemi ile devam etti. Hatemi medeniyetler diyalogu tezi ile birlikte Batılı devletlere karşı ılımlı bir politika izlemeye başladı. Fakat Hatemi'den sonra iktidara gelen Mahmud Ahmedinejad ile birlikte İran tekrar 1979 yılındaki benzer bir dış politika izlemeye başladı. Ahmedinejad'la birlikte iktidarı ele geçiren radikal muhafazakârlar dış politikada sert bir tavır sergilemeye başladılar.

İran İslam Cumhuriyeti sahip olduğu Şii karakteri sayesinde bölgede yer alan hemen hemen bütün devletler üzerinde etki kurma kapasitesine sahiptir. İran kendisini bölge devletlerinin içlerinde barındırdıkları Şii toplulukların hamisi olarak görmektedir. Bu Şii grupları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirerek söz konusu ülke yönetimlerine etki bulunmaktadır. Orta Doğu politikasında Şii söylemleri kullanarak Şiiliği bölgede bir dış politika aracı olarak kullanmaktadır.

İran, Orta Doğu ülkelerinde vücut bulan Şii organizasyonlara destek vererek onları kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmektedir. Bu organizasyonlardan en büyüğü ve en etkili olanı Hizbullah örgütüdür. Hizbullah kuruluş aşamasında İran'dan destek alan ve İran'la aynı görüşleri paylaşan bir örgüttür. Hizbullah çeşitli ülkelerde kendisine bağlı bulunan örgütler sayesinde İran'ın Devrim İhracı politikasına yönelik eylemlerde bulunmaktadır. İran Hizbullah örgütünü kullanarak çeşitli ülkelerde kendisine muhalif olarak gördüğü kişilere ya da gruplara suikastlar gerçekleştirmiştir.

Hizbullah bugün Lübnan parlamentosunda yer alarak mücadelesine siyasal alanda da devam etmektedir. Hizbullah'ın Lübnan parlamentosunda dile getirdiği görüşler İran'ın çıkarlarına hizmet edecek çizgidedir. Bu sebeple İran Hizbullah'a tam destek vermektedir. İran'ın bölgede Hizbullah'ın dışında destek verdiği farklı örgütlerde bulunmaktadır. Fakat bu örgütler İran dışında değişik ülkelere de destek aldıklarından dolayı İran'a körü körüne bağlı değildirler. Hizbullah ise kuruluş aşamasından günümüze kadar İran'ın

çıkarlarına hizmet etmiştir. Hizbullah ve İran bölge devletlerinde İran'ınkine benzer bir siyasal sistem kurulması için çalışmaktadır.

İran bölge devletlerindeki Şii örgütleri kullanarak bu ülkelerde istikrarsızlıklar çıkarmakta ve buraların kendi vatandaşları için birer cazibe merkezi haline gelmesini engellemek istemektedir. Bu amaçla sadece Şii örgütlere değil Şii olmayan ama yönetime muhalif olan örgütleri de desteklemektedir. İran böylece bu ülkelerin kendisiyle uğraşmasının da önüne geçmiş olacaktır.

Orta Doğu bölgesinde Şii söylemlere ağırlık vererek bütün Müslüman âlemine seslendiğini iddia eden İran Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde ise bu söylemlerini unutmaktadır. Gerek Azerbaycan-Ermenistan arasındaki ilişkilerde gerekse Rusya ile Çeçenistan arasındaki ilişkilerde Müslüman kardeşlerinin yanında yer almamaktadır. Söz konusu bölgelerde İran dış politikasını dini unsurlar değil jeopolitik çıkarları belirlemektedir. Azerbaycan Müslüman bir ülke hatta İran ile aynı mezhebi paylaşan Şii nüfusun çoğunlukta olduğu bir ülke olmasına karşın İran, Ermenistan'ı bu ülkeye tercih edebilmektedir. Aynı şekilde Rusya ile iyi ilişkilerinin bozulmaması için Çeçenistan meselesinde Rusya'ya karşı olan bir tavır içine girmemektedir.

İran dış politikasında öncelik her zaman İran'ın çıkarlarına verilmiştir. Şiilik unsuru İran'ın Orta Doğu bölgesinde etkili olabilmek için kullandığı bir dış politika aracı olurken diğer bölgeler için Şiilik veya Müslümanlık göz ardı edilmektedir. İran'ın dış politikasını belirleyen tamamıyla rasyonel çıkarlarıdır.

YARALANILAN KAYNAKLAR

- Abrahamian, Edvand (2009), **Modern İran Tarihi**, (çev. Dilek Şendil), 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ağacan, Kamil, (2007), “İran’ın Kafkasya Politikası”, **Stratejik Analiz Dergisi**, 8 (87).
- Ahavi, Şahruh (1990), **İran’da Din ve Siyaset**, (çev. Selahattin Ayaz), 1. Baskı, İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Ahmedi, Hamid (2009), **İran Ulusal Kimlik İnşası**, (çev. Hakkı Uygur), 1. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Akdevelioğlu, Atay (2002), “İran’da Ulemanın ve Devletin Yapısı”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akkan, Mustafa Nail (1995), “İran ile Batı İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, 2 (1).
- Akyol, Taha (2006), **Osmanlı’da ve İran’da Mezhep ve Devlet**, 7. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.
- Aksoylar Çetirge, Yurdanur (1997), **Namludaki Karanfilden Şeriata**, 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aras, Bülent (1999), “Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran’ın Konumu, **Avrasya Dosyası**, (5) 3.
- Arı, Selçuk, Okan, Arslan (2005), **Uluslararası İlişkiler ve Din**, 1. Baskı, Ankara: Platin Yayınları.
- Arı, Tayyar (1999), **2000’li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi**, 4. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- (2002), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- (2007), **Irak-İran-ABD ve Petrol**, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.

- Aslanlı, Araz, Bayır, Emre (2001), “Tehdit Merkezli Bir Dış Politika: İran’ın Azerbaycan Politikası”, **Stratejik Analiz Dergisi**, (2) 18.
- Atay, Mehmet (1996), “Orta Doğu’da Terör Savaşı ve Barış Arayışları”, **Avrasya Dosyası**, (3) 2.
- Aydın, Hayati (2001), **Gadirihum**, 1. Baskı, İstanbul: Şa-To Yayınları.
- Bahgat, Gawdat (2007), “İslam’ın Siyasal Coğrafyası: Basra Körfezi’ndeki Şiiler”, **Avrasya Dosyası**, (13) 3.
- Bayır, Emre (2000), “Hamaney ve Cumhuriyet Projesinin Dönüşümü”, **Stratejik Analiz Dergisi**, (1) 2.
- Baylak, Ayşen (2005), **İmam Humeyni**, 1. Baskı, İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Boran, Yıldırım (2007), **Lübnan’daki İran Hizbullah**, 1. Baskı, İstanbul: Siyah-Beyaz Yayınları.
- (2006), **El Fetih ve Hamas**, 1. Baskı, İstanbul: Siyah-Beyaz Yayınları.
- Brown, Chris ve Ainley, Kirsten (2008), **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, (Cev. Arzu Oyacıoğlu), 3. Baskı, İstanbul: Yayın Odası Yayınları.
- Brzezinski, Zbigniew, Gates, Robert M. (2008), **İran’ın Zamanı Geldi**, (Çev. Sermin Karakale), 2. Baskı, İstanbul: Profil Yayıncılık
- Cafersoy, Nazım (2001), **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, 1. Baskı, Ankara: ASAM Yayınları.
- Ceylan, Ali Kemal (2009), **Çılgık Çılgına İran**, 1. Baskı, İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları
- Chehabi, Houchany E. (1995), “İran’ın Batı ile İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, (2) 1.
- Çağırın, Mehmet Emin (2007), “Din ve Uluslararası İlişkiler” Haydar Çakmak (Ed.), **Uluslararası İlişkiler “Giriş, Kavram ve Teoriler”**, 1. Baskı içinde (371-379), Ankara: Platin Yayınları.
- Çaşın, Mesut (1995), “İran Silahlı Kuvvetleri”, **Avrasya Dosyası**, (2) 1.
- Çitlioğlu, Ercan (2001), **Ankara Tahran Hattında Hizbullah**, 1. Baskı, Ankara: Ümit Yayıncılık.

- Çizgen, Nevval (1994), **İki Ülke İki Devrim: Türkiye-İran**, 1. Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- Dağı, İhsan D. (2002), **Orta Doğuda İslam ve Siyaset**, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yayınları.
- Dursun, Ahmet (1999), **İslam Dünyasında Entegrasyon Hareketleri ve İKT**, 1. Baskı İstanbul: İşaret Yayınları.
- Erdin, Murat (2002), **Hizbullah ve Hamas**, 1. Baskı, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Erdoğan, Hikmet (2008), **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran**, 1. Baskı, Ankara: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ersanel, Nedret (1996), "İran-Hamas Çizgisinde Bir Terör Analizi", **Avrasya Dosyası**, (3) 2.
- Esposito, John L., Voll, John O. (1998), **İslamiyet ve Demokrasi**, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Fırlı, Ethem Ruhi (2007), "Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din Siyaset İlişkisi", **Avrasya Dosyası**, (13) 3.
- (1999), **İmamiye Şiası**, 1. Baskı, İstanbul: Selçuk Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (2003), **Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik**, 1. Baskı, İstanbul: DER Yayınları.
- Halliday, Fred, (1992), "İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm" Serpil Üşür (Ed.), **İran Devrimi Din Anti Emperyalizm ve Sol**, 1. Baskı içinde (9-53), İstanbul: Belge Yayınları.
- Hilmi, Ahmet, Aksun, Ziya Nur (1982b), **İslam Tarihi Dini Düşünceler ve İslam**, Cilt 1, 1. Baskı, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- (1982a), **İslam Tarihi Dini Düşünceler ve İslam**, Cilt 2, 1. Baskı, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Hodgson, Marshall G.S (1993), **İslam'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih**, 1. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hunter, Shireen T. (2001), "Religion, Politics and Security in Central Asia", **SAIS Review**, (21) 2.

- Hunter, Shireen T. (2003), "İran's Pragmatic Regional Policy", **Journal Of International Affairs**, (56) 2.
- Hüseyin, Asaf (1990), **Orta Doğu'da Devlet ve Terör**, (Cev. Taha Cevdet), 1. Baskı, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Hüseyinoğlu, Pınar (2006), "İran'da Yeni Dönem: Ahmedinejad", <http://www.tasam.org/index.php?altid=1342> (07.02.2009)
- İnat, Kemal, Balcı, Ali (2007), "Dış Politika: Geleneksel'den Post-Modern'e Teorik Perspektifler" Zeynep Dağı (Der.), **Uluslararası Politikayı Anlamak**, 1. Baskı içinde (212–240), İstanbul: Alfa Yayınları.
- İslamoğlu, Mustafa (1992), **İslami Hareketler Anadolu 1**, 1. Baskı, İstanbul: Denge Yayınları.
- İzzeti, İzzetullah (2005), **İran ve Bölge Jeopolitiği**, (Çev. Hakkı Uygur) 1. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (1997), "Orta Asya Devletleri, Türkiye ve İran'ın Dış Politikaları", **Yeni Türkiye**, 13.
- Kaztman, Kenneth (1996), "Terörizm: Orta Doğu'da Terör Örgütleri ve Terörü Destekleyen Devletler, **Avrasya Dosyası**, (3) 2.
- Kaya, İbrahim (2009), "İslam ve Modernlik Arasındaki İlişki: Çoğul Yorumlar ve Çoğul Deneyimler", Ayşen Uysal (der.), **Siyasal İslam ve Liberalizm**, 1. Baskı içinde (120–145), İzmir: Yakın Kitapevi Yayınları.
- Keskin, Arif (2003), "ABD-Güney Azerbaycan ve İranlılık Kimliği Krizi", **Stratejik Analiz**, (4) 39.
- (2006a), "Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikası: "Saldırganlığın Rasyonelleşmesi", **Stratejik Analiz**, (12) 8.
- (2006b), "İran Nasıl Yönetiliyor" **Stratejik Analiz**, (13) 9.
- (2007a), "ABD-İran Gerginliği Çerçevesinde İran'da Etnik Milliyetçilik", <http://www.turksam.org/tr/a1320.html> (17.09.2008).
- (2007b), "Şii Jeopolitiği ve İran" **Avrasya Dosyası**, (7) 3.

- Keskin, Arif (2008), “İran Nereye”, <http://www.turksam.org/tr/a1367.html> (22.04.2008)
- (2009), “İran’ın Afganistan Politikasının Temelleri Üzerine Genel Düşünceler” <http://guneyturkistan.wordpress.com/2009/10/02/iran%E2%80%99in-afganistan-politikasinin-temelleri-uzerine-genel-dusunceler/> (02.10.2009)
- Khosrokhavar, Farhad, Roy, Oliver (2000), **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kılıç, Derya (2004), **Tespihin İpi Koptu**, 1. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kinzer, Stephen (2004), **Şah’ın Bütün Adamları**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kissinger, Henry (2002), **Amerika’nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?**, (Çev. Tayfun Evyapan), 1. Baskı, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim.
- Lapidus, Ira. M. (2003), **İslam Toplulukları Tarihi**, (Çev. Yasin Aktay), 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, Bernard (2003), **İslam’ın Krizi**, (Çev. Abdullah Yılmaz), 1. Baskı, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Marashi, İbrahim El (2007), “Şii Hilali Miti’ni İnşa Etmek: İran Devriminden 2003 Irak Savaşı’na”, **Avrasya Dosyası**, (13) 3.
- Marshall, Phill (2004), **İran’da Devrim ve Karşı Devrim**, 3. Baskı, İstanbul: Z Yayınları.
- Muaddel, Mansur (1992), “İran’da Şii Ulema ve Devlet”, Serpil Üşür (der.), **İran Devrimi Din Anti Emperyalizm ve Sol**, 1. Baskı, içinde (151–198), İstanbul: Belge Yayınları.
- Munson Jr., Henry (1990), **Orta Doğu’da İslam ve Devrim**, (Çev. Cemil Polat-Halil Ekşi), 1. Baskı, İstanbul: Akademi Yayınları.
- Nasr, Vali (2004), “Regional Implications of Shi’a Revival in Iraq”, **The Washington Quarterly**, (27) 3.
- Nesipli, Nesip (2000), “Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran İttifakının Jeopolitik Kuşatması”, **Stratejik Analiz**, (1) 4.
- Oğuz, Sami, Çakır, Ruşen (2000), **Hatemi’nin İran’ı**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Olson, Robert (2005), **Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004 Devrim İdeoloji Savaş Darbeler ve Jeopolitik**, (Çev. Kezban Acar), 1. Baskı, Ankara: Babil Yayınları.
- Onat, Hasan (1996), **20. Asırda Şiilik ve İran Devrimi**, 1. Baskı, Ankara: Kamu Hizmetleri Araştırmak Vakfı.
- Öz, Baki (2005), **Alevilik Nedir?**, 4. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.
- Öz, Mustafa (2008), “Şia Mezhebi”, <http://www.enfal.de/orta07.htm> (04.03.2009)
- Özey, Ramazan (1997), **Dünya Denkleminde Orta Doğu**, 1. Baskı, İstanbul: Öz Eğitim Yayınları.
- Parsa, Misagh (2004), **Devlet, İdeoloji ve Devrim, İran, Nikaragua ve Filipinler Devrimlerinin Karşılaştırmalı Analizi**, (Çev. Alper Birdal, Nahide Özkan, Derya Göçer), 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Roy, Oliver (1995), **Siyasal İslamın İflası**, 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- (2009), “The Iranian Foreign Policy Toward Central Asia”, <http://www.eurasianet.org/resource/regional/royoniran.html>, (19.07.2009)
- Sander, Oral (2002), **Siyasi Tarih**, 10. Baskı, Ankara: İmge Yayınları.
- Saray, Mehmet (1990), **Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü**, 1. Baskı, Ankara: Türk Kültürü Araştırmak Enstitüsü.
- Serter, Nur (1997), **Dinde Siyasal İslam Tekeli**, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Shaffer, Brenda (2006), “The Islamic Republic of İran: Is It Really?”, Brenda Shaffer (Ed.), **The Limits of Culture: İslam and Foreign Policy**, 1. Baskı, içinde (193-227), Cambridge: The MIT Pres.
- Sinkaya, Bayram (2007), “Şii Ekseni Tartışmaları ve İran”, **Avrasya Dosyası**, (13) 3.
- Sümer, Faruk (1992), **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, 1. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sönmezoğlu, Faruk (1995), **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 2. Baskı. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Şahin, Mehmet (2006), “Şii Jeopolitiği: İran için Fırsatlar ve Engeller” **Akademik ORTA DOĞU**, (1) 1.

- Şahin, Mehmet (2008), “İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, **Akademik ORTA DOĞU**, (2) 2.
- Şirvani, Harun Han (1965), **İslamda Siyasi Düşünce ve İdare**, (Çev. Kemal Kuşçu), 4. Baskı, Ankara: Nur Yayınları.
- Taflioğlu, Serkan (2005), **Devrim Sonrası İran’ın Değişen Dış Politika Algılaması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Takeyh, Ray (2007), **Gizli İran: İslam Cumhuriyetinde Güç ve Paradoks**, (Çev. Cem Küçük), 1. Baskı, İstanbul: Ekvator Yayınları.
- (2009), **Gizli Devrimler Ülkesi İran**, (Çev. Cem Küçük), 1. Baskı, İstanbul: Kara Kutu Yayınları.
- Tayfur, M. Fatih (2005), “Dış Politika”, Atilla Eralp (Der.), **Devlet ve Ötesi, Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, 1. Baskı, içinde (56–80), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tülümen, Turgut (1998), **İran Devrimi Hatıraları**, 1. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Türksavaş, Tuba (2006), “İran’ın İç Dinamiklerinin Dış İlişkilerine Vuran Gölgesi” Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya (Der), **Kaosa Doğru İran Güncel İran İncelemeleri**, 2. Baskı, içinde (203–217), Ankara: Fark Yayınları.
- Uyar, Mazlum (2004), **Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri**, 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- URL <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> (05.05.2010).
- Üşür, Serpil (Ed.) (1992), **İran Devrimi Din Anti Emperyalizm ve Sol**, İstanbul: Belge Yayınları.
- Yeşiltaş, Murat (2006), “İran 2005”, Kemal İnat ve Ali Balcı (Ed.), **Orta Doğu Yılığ 2005**, 1. Baskı, içinde (77–98), Ankara: Nobel Yayınları.
- Zengin, İsmail (1991), **İran Devrimi ve Orta Doğu’ya Etkileri**, 1. Baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Nevzat Aydın 1984 yılında Trabzon İli Sürmene İlçesinde doğdu. 2002 yılında Sürmene Hasan Sadri Yetmişbir Anadolu Lisesinden mezun oldu. Aynı yıl Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünü kazanarak lisans eğitime başladı. 2006 yılında Lisans eğitimini tamamladı. Aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümünde yüksek lisans eğitime başladı. 2008 yılında T.C Ziraat Bankası A.Ő'nin sınavını kazanarak servis görevlisi olarak bu bankada çalışmaya başladı. Halen bu görevini sürdürmektedir. İyi derece İngilizcede bilmektedir.